

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (REVIEW OF RELATED LITERATURE)

การวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบท การวิจัยด้านภูมิปัญญาพื้นบ้านในมิติต่างๆ ตลอดจนการวิจัยเกี่ยวกับสิ่งทอพื้นบ้านได้เริ่มทำกันมากขึ้นในแง่มุมมองต่างๆ แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อการฟื้นฟู ผลิตสายผ้า และนำไปสู่การพัฒนาอันเป็นพื้นฐานงานอาชีพของชุมชน ยังไม่ค่อยมีการพิจารณาศึกษาวิจัยมากนัก ด้วยเหตุนี้การตรวจเอกสารและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องครั้งนี้จึงเป็นการนำเอาแนวคิด ทฤษฎี และแนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องมาทำการศึกษาทบทวนเพื่อกำหนดเป็นกรอบความคิดในการวางแผนการวิจัย ทั้งนี้การทบทวนวรรณกรรมจะพิจารณาในประเด็นที่สำคัญดังนี้ กล่าวคือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและขบวนการพื้นเมือง
2. แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการกระทำการระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ และความเป็นอัตลักษณ์
3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาด้านสิ่งทอพื้นบ้าน
4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน
5. แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน การพัฒนาองค์กรชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชน
6. แนวคิด เพศสภาพ, เพศภาวะ หรือ ความเป็นเพศ
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
8. กรอบความคิดในการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและขบวนการพื้นเมือง

สังคมมนุษย์แต่ละสังคมมักมีความแตกต่างกันแทบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนาและค่านิยมต่างๆ แต่สังคมทุกแห่งมีลักษณะพื้นฐานที่เหมือนกันประการหนึ่ง คือ การรวมตัวกันเพื่อความอยู่รอดของสมาชิกและผลของการเรียนรู้ทาง วัฒนธรรมทำให้สมาชิกทุกคนสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของผู้อื่นได้ถูกต้องในสถานการณ์ต่างๆ ของสังคมมนุษย์ ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดของวัฒนธรรมท้องถิ่นและขบวนการพื้นเมือง มีความ

จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรม ลักษณะของวัฒนธรรม วัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนการก่อเกิดของขบวนการฟื้นฟูเมืองในมิติของวัฒนธรรม

คำและความหมายของวัฒนธรรม

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในแวดวงวิชาการว่า เซอร์เอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ (Sir Edward B. Tylor) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษเป็นท่านแรกที่ใช้คำว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งหมายถึงผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยต่างๆ ซึ่งเป็นผลมาจากการเป็นสมาชิกของสังคม (ยศ สันตสมบัติ, 2540: 11) ทั้งนี้ นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่จะเน้นถึงระบบความเชื่อ (belief system) และค่านิยมทางสังคม (social values) โดยสามารถสรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรม ได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วมและค่านิยมทางสังคมเป็นตัวกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรม ทำให้คนในวัฒนธรรมเดียวกันสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของผู้อื่นใน สถานการณ์ต่างๆ ได้ทำให้พฤติกรรมมีความสอดคล้องกันกับผู้อื่น
2. วัฒนธรรม เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ละเล็กทีละน้อย โดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เปรียบเสมือนเป็นมรดกทางสังคม ที่มนุษย์ได้รับสั่งสมมาจากการเป็นสมาชิกสังคม ทำให้มนุษย์สามารถรับเอาทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อที่สังคมยอมรับมาเป็นของตน
3. วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (symbol) สัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้ก็คือภาษาที่ใช้สื่อความหมายระหว่างกันและกัน นอกจากนี้แล้วยังมีระบบสัญลักษณ์อื่นๆ ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเก็บรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบสามารถถ่ายทอดความรู้นั้น ไปยังคนรุ่นหลังต่อไป
4. วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา เพื่อทำหน้าที่สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ วางกฎเกณฑ์ให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผน สังคมทำงานอย่างมีระบบ
5. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีสาเหตุหลายประการ เช่น การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (diffusion) การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2540: 11)

กล่าวโดยสรุป “วัฒนธรรม” เป็นกระบวนการที่มนุษย์กำหนดความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว โดยออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม ค่านิยม

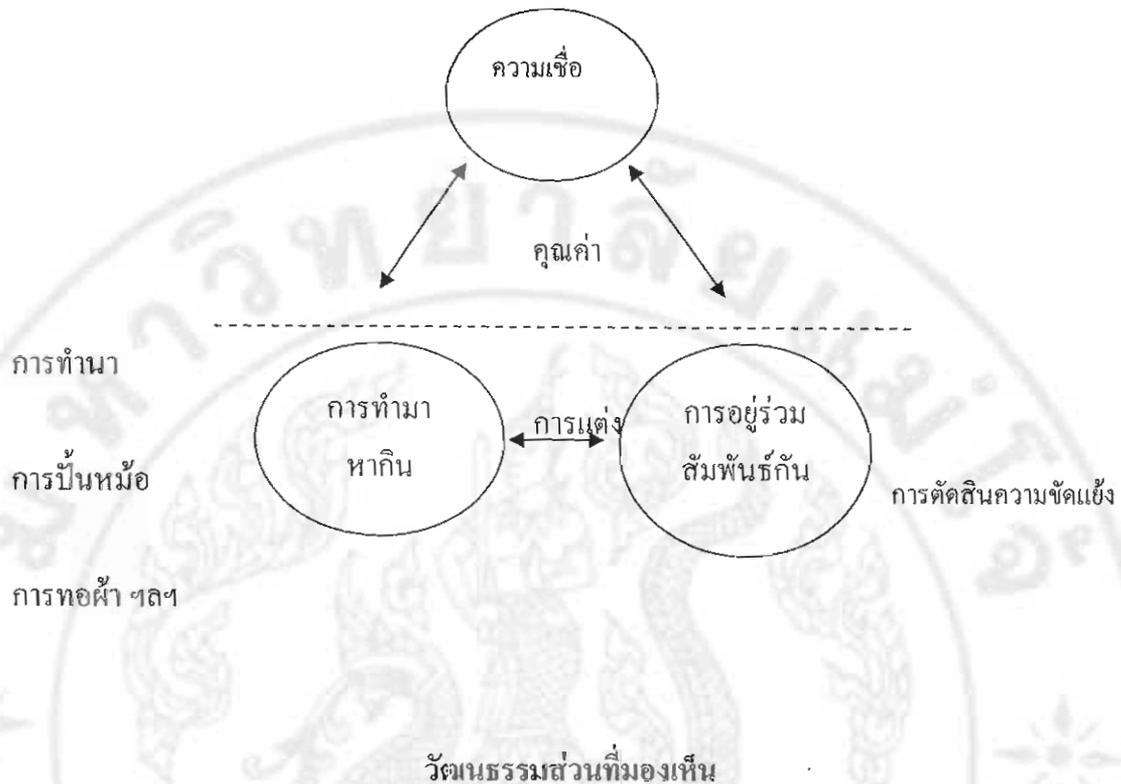
ๆ กระบวนการดังกล่าวนี้ กลายเป็นการสร้างแนวคิดพื้นฐานของระบบการเมืองการปกครองของสังคมนั้น โดยมนุษย์ได้สร้างสถาบันหรือองค์กรขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่รองรับการตีความหรือความหมายดังกล่าวนั้น

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (มปป.: 6-7) ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการดำเนินงานทางวัฒนธรรม ได้ให้คำอธิบายถึงวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมเป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติร่วมกันเป็นแนวทางเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อกันมาจากอดีต หรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์ คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น หากสมาชิกยอมรับและถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น ดังนั้น วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลาเมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่ายอมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมดั้งเดิม การจะรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิมจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือ พัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย ดังนั้น สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (อ้างใน เสรี พงศ์พิศ, 2536: 65) จึงได้เสนอว่า “วัฒนธรรม” ต้องใช้ปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้วฟื้นฟู ประยุกต์ และประดิษฐ์เสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานสิ่งเก่าที่ค้นพบมานั้น

ลักษณะของวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (มปป.: 11) ได้เสนอลักษณะของวัฒนธรรมไว้ 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น (วัฒนธรรมที่เป็นองค์ความเชื่อ หรือคุณค่า) ส่วนที่มองเห็น เช่นการแต่งตัว การแสดง การฟ้อนรำทำเพลง เครื่องถ้วยโอชาม เครื่องเย็บปักถักร้อย การวาดเขียน สถาปัตยกรรม พิธีกรรม และพิธีการ ตลอดจนรูปแบบของการทำมาหากิน และการร่วมมือต่างๆ ส่วนที่มองไม่เห็น คือเรื่องคนคิดอย่างไรกับธรรมชาติ กับสังคม และกับตัวเอง ซึ่งเรียกว่า “คุณค่า” และตัวคุณค่านั้นเอง เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ดังจะเห็นได้จาก แผนภูมิ 1

วัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น
ศาสนาและความเชื่อต่างๆ

แผนภูมิ 1 แสดงวัฒนธรรมส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (มปป.: 11)

จะเห็นได้ว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมที่เป็นองค์วัตถุ ที่จับต้องได้นั้น บ่อยครั้งเป็นการทำให้วัฒนธรรมหยุดนิ่ง เนื่องจากการนำวัฒนธรรมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการฟ้อนรำทำเพลง หรือเครื่องมือเครื่องใช้ก็ตามออกมานำเสนอในเชิงการอนุรักษ์วัฒนธรรม วัฒนธรรมบางอย่างมีการใช้หรือนำเสนอที่มีการประยุกต์ที่ผิดเพี้ยนไป เช่นการนำไปใช้ที่ผิดสถานที่ เวลา และโอกาส เช่น การนำการเต้นรำเดี่ยวที่ชาวบ้านร้องเล่นในตอนดึก แต่เมื่อเต้นรำเดี่ยว ถูกนำมาออกสังคมชนบท เพื่อให้คนนอกบริโภคความบันเทิงจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน ดังนั้น เต้นรำเดี่ยวจึงเหลือหน้าที่แต่ให้ความบันเทิง จึงทำให้สิ่งเหล่านี้สูญเสียบทบาทหน้าที่เดิมของมันไป และวัฒนธรรมนั้นก็ตายในที่สุด ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการประยุกต์วัฒนธรรมที่มองไม่เห็นจับต้องไม่ได้ กล่าวคือการประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายในซึ่งอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อน ต้องเกิดจากภูมิปัญญาของพื้นบ้านเป็นหลัก แต่ก็มิได้หมายความว่าคนนอกจะไม่สามารถมีบทบาทร่วมได้ คนนอกเช่น

พระสงฆ์ก็ดี ครูบาอาจารย์ในท้องถิ่นก็ดี นักวิชาการวัฒนธรรม และนักพัฒนาการก็ดี สามารถร่วมในกระบวนการของการค้นหาฟื้นฟู ประยุกต์ และประดิษฐ์คิดค้นวัฒนธรรมใหม่ ได้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 11)

อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดจากการที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่การสะสมขึ้นเป็นมรดกของสังคมนั้น มีการปรับปรุงเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม และมีการถ่ายทอดไปยังคนรุ่นใหม่ ผู้ที่เกิดมาในสังคมใดก็จะได้รับมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมนั้นโดยอัตโนมัติเป็นลำดับแรกต่อมาจึงมีการปรับปรุงเพื่อเสริมเติมแต่งเพื่อให้เหมาะสมกับสมัยและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคนในสังคมนั้นจะสามารถค้นพบสิ่งที่มีคุณค่าที่ยังซ่อนเร้นอยู่ได้หรือไม่ ในขณะเดียวกันก็สามารถประดิษฐ์เสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานของคุณค่าเดิมเพื่อเป็นการรักษาเสถียรภาพ ซึ่งเรียกลักษณะเช่นนี้ว่า “วัฒนธรรมมิพลวัต” กล่าวคือ มีความเคลื่อนไหวที่ไป อย่างไรก็ตามหากไม่มีการนำของเก่าที่ไม่สอดคล้องกับยุคสมัยทิ้งไปบ้าง แล้วต่อเติมเสริมแต่งสิ่งใหม่เข้าไปก็จะทำให้วัฒนธรรมนั้นเกิดความล้าและค่อยเสื่อมถอยไป จนในที่สุดคุณค่าที่เป็นของเก่าที่ควรเก็บรักษาไว้ก็จะถูกละทิ้งไปหมด แล้วรับเอาวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแทนที่เป็นของตนเอง อันมีผลทำให้สังคมนั้นต้องสูญเสียบุคลิกลักษณะทางวัฒนธรรมที่เป็นของตนไปโดยสิ้นเชิง (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 12)

วัฒนธรรมท้องถิ่นและการพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่น

ในขณะที่ “วัฒนธรรม” ในความหมายโดยทั่วไป หมายถึง “กระบวนการที่มนุษย์กำหนดความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว โดยออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม ค่านิยม ฯลฯ และกระบวนการดังกล่าวได้กลายมาเป็นการสร้างแนวคิด พื้นฐานของระบบการเมืองการปกครองของสังคมนั้น โดยมีการสร้างสถาบันหรือองค์กรขึ้นมาทำหน้าที่หรือรองรับ” ส่วน “วัฒนธรรมท้องถิ่น” กลับมีความหมายเฉพาะ กล่าวคือ คำว่า “วัฒนธรรมท้องถิ่น” บางครั้งใช้คำว่า “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งใช้ทดแทนกันได้ ความแตกต่างของคำว่า “วัฒนธรรมท้องถิ่น” กับคำว่า “วัฒนธรรม” นั้นอยู่ที่ระดับของการนำมาใช้กับกลุ่มคน กล่าวคือ วัฒนธรรมท้องถิ่นใช้ในกรณีการมุ่งหมายถึงการดำเนินวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่อยู่ภายในชุมชนใด ชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งมีขอบเขตที่อยู่อาศัยไม่กว้างมากนัก หรือมีลักษณะบางอย่าง เช่น ชาติพันธุ์เหมือนกัน ตลอดจนมีลักษณะเด่นของการดำเนินวิถีชีวิตแตกต่างจากกลุ่มคนอื่นๆ โดยรอบ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 9) ดังนั้น จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อกลุ่มชนที่อาศัยวัฒนธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง

การดำเนินชีวิตเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งความสำคัญและคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นดังกล่าวจะมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. การถ่ายทอดวัฒนธรรม ถือเป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของการจัดการศึกษาก็คือ ดังนั้นผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาโดยเฉพาะครูในสถานศึกษาของชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ จะต้องตระหนักถึงบทบาทดังกล่าวและทำการเลือกสรรวิเคราะห์วัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีคุณค่าเพื่อนำไปจัดการเรียนการสอนถ่ายทอดให้กับนักเรียนได้เรียนรู้ต่อไป

2. วัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือชุมชนหนึ่งๆ มีส่วนช่วยให้เกิดการสร้างรายได้สำหรับกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ เนื่องจากการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยว เรียนรู้วัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างถิ่น แต่การใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อสร้างรายได้ให้แก่นักท่องเที่ยวควรจะต้องคำนึงถึงผลเสียของการเข้ามาของนักท่องเที่ยวที่มีอิทธิพลต่อท้องถิ่น

3. วัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง นอกจากจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้สมาชิกในชุมชนนั้นๆ ดำรงชีวิตร่วมกันด้วยความสงบสุขแล้วยังแสดงถึงความเป็นลักษณะเด่นหรือการมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนดังกล่าวด้วยเช่นกัน นอกจากนี้การที่ประเทศไทยมีความหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่นจึงสะท้อนถึงความรุ่มรวยทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีคุณค่าควรแก่การสัมผัสเรียนรู้ทั้งในกลุ่มชาวไทยและชาวต่างประเทศและยังแฝงนัยแห่งการผสมผสานกลมกลืนและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของกลุ่มคนในประเทศอีกทางหนึ่ง (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 22)

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ชุมชนมีอยู่แล้ว เป็นระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้นๆ เป็นวิถีชีวิต ดังนั้นโดยสำนึกในส่วนของสมาชิกของสังคมหรือชุมชนนั้น ย่อมมีความเข้าใจความหมายและคุณค่าของวัฒนธรรมของตนเป็นอย่างดี และหากต่อมามีวัฒนธรรมอื่นจากภายนอกเข้ามาครอบงำ ทำให้วัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมเกิดความเสื่อมและหมดไป จึงทำให้สมาชิกสังคมที่เห็นความสำคัญรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมในการที่จะดำรงรักษาวัฒนธรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่หรือเกิดการผสมผสานจากปัจจัยใหม่เข้ามาเพื่อให้สิ่งเดิมยังคงอยู่กับชุมชนต่อไป

การพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่น

ดังได้ทราบแล้วว่า วัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเป็นพลวัตและไม่หยุดนิ่ง มีความเจริญก้าวหน้าและความเสื่อมถอยอยู่ในตัว ดังนั้น หากกล่าวเฉพาะภูมิปัญญาชาวบ้านในกระบวนการฟื้นฟูทางวัฒนธรรมเพื่อให้อยู่รอดแล้วมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาในรูปแบบยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน (indigenous development) หรือยุทธศาสตร์วัฒนธรรมชุมชน เพื่อเป็นการนำเอาปัจจัยต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นสิ่งนำไปสู่การยอมรับนวัตกรรมใหม่ๆ วัฒนธรรมพื้นบ้านควรเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาแนวใหม่ที่คำนึงถึงความจำเป็นมนุษย์มากกว่าแนวคิดที่มาจากภายนอก (ชินรัตน์ สมสืบ, 2539: 18-19) ทั้งนี้ เพราะว่าการพัฒนาวัฒนธรรมในตัวของมันเอง คือ การพัฒนา และการพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นของหมู่ชนใดต้องเกิดจากการพิจารณาภายในชุมชนนั่นเองด้วยเหตุผลที่ว่า การพัฒนาวัฒนธรรมต้องไม่แยกส่วนสิ่งที่มองเห็นกับคุณค่าที่แฝงอยู่ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 15) ดังนั้นวิธีการพัฒนาวัฒนธรรมทำได้โดย การค้นหาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ยังมีอยู่โดยใช้มาตรฐานภายในวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นตัววัดความดีและความไม่ดี แล้วฟื้นฟูสิ่งที่ดี แต่กลายความสำคัญไปแล้วนั้นขึ้นมา หรือ ประยุกต์ โดยการตีความหรือให้ความหมายใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ หรือ ประดิษฐ์ คิดค้นขึ้นมาใหม่โดยอาศัยรากฐานเดิมที่มีอยู่ หรือผสมผสานกับวัฒนธรรมที่ดีจากภายนอก (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 15)

อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีใครสามารถให้ข้อเสนอแนะแบบสำเร็จรูปกับทุกเรื่องว่าจะนำเอาคุณค่าและประเพณีที่ดั้งเดิมในวัฒนธรรมท้องถิ่นมาประยุกต์มาผสมผสานกับวัฒนธรรมหรือมาสร้างอย่างไร เพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตและการพัฒนาของชุมชนได้ ดังนั้น บุคคลที่มีบทบาทและเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาวัฒนธรรม จะเป็นบุคคลต่อไปนี้

1. ชาวบ้าน เพราะเป็นเจ้าของวัฒนธรรมที่สามารถมองจากข้างในวัฒนธรรมของชุมชน ได้ชัดเจนที่สุด
2. พระ เป็นผู้นำทางความเชื่อและพิธีกรรม โดยท่านอาจให้ความสำคัญกับการค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาประยุกต์ ดีความให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน
3. รัฐควรเคารพในความเชื่อของชาวบ้าน และเปิดใจให้กว้างโดยเฉพาะเรื่องการศึกษาปราชญ์ชาวบ้านควรจะได้มีส่วนในการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาและคุณค่าที่ดั้งเดิมของชุมชนแก่ลูกหลานเขา
4. ปัญญาชนท้องถิ่น ที่เข้าใจวัฒนธรรมภายนอก ขณะเดียวกันสามารถเข้าใจวัฒนธรรมภายใน ซึ่งจะมามีบทบาทสำคัญในการร่วมกับชาวบ้านประยุกต์และประดิษฐ์คิดค้นอะไรใหม่ๆ ออกมาที่จะช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น

5. นักวิชาการ โดยเฉพาะนักวิชาการในท้องถิ่น เช่น อาจารย์วิทยาลัยครูหรือมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นต่างๆ ควรศึกษาวัฒนธรรมจากภายนอกต่างๆ อย่างลึกซึ้งถึงขั้นที่จะนำมาประสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ ซึ่งจะเป็นการช่วยให้วัฒนธรรมท้องถิ่นมีพลังพลวัตอยู่ในวัฒนธรรมที่เกิดใหม่จากการผสมผสานนั้น

6. นักพัฒนาต้องฝึกตนเองให้รู้เข้าใจและไวพจน์จะจับเอาคำอธิบายหรือความหมายใหม่ที่ปรากฏชาวบ้านท่านแสดงออกมา ไม่ว่าจะด้วยคำพูดหรือการปฏิบัติ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, มปป.: 15-17)

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นประการแรกจะต้องค้นหาวัฒนธรรมท้องถิ่นต้องให้ความสำคัญกับการ “มองจากข้างใน” โดยเจ้าของวัฒนธรรมในที่นี้คือชาวบ้าน เป็นผู้มีความสำคัญในการพิจารณาวิเคราะห์สิ่งต่างๆ ประการที่สอง ต้องพิจารณาว่าวัฒนธรรมมีทั้งส่วนมองเห็นจับต้องได้ (วัฒนธรรมองค์วัตถุ) และที่มองไม่เห็นจับต้องไม่ได้ (วัฒนธรรมองค์คุณค่า) การพัฒนาวัฒนธรรมถึงต้องทำทั้งสองส่วน และจะต้องไม่มองอย่างแยกเป็นส่วน แต่ต้อง “มองอย่างองค์รวม” หรือมองอย่างรอบด้านเพื่อสร้างความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมนั้น หรือปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่นๆ ว่ามีอยู่อย่างไร นั่นคือการให้ความสำคัญกับการศึกษา “บริบทของปรากฏการณ์” และประการสุดท้าย พิจารณา “บริบท” ของปรากฏการณ์ หมายถึง เงื่อนไขและสภาพแวดล้อมโดยรวมและโดยรอบของปรากฏการณ์ที่ให้ความหมายและมีผลต่อการดำรงอยู่ของปรากฏการณ์นั้นๆ

กระบวนกรฟื้นฟูเมือง (nativistic movement)

กระบวนกรก่อเกิดของขบวนการฟื้นฟูเมือง เกิดจากการติดต่อกับวัฒนธรรมโดยตรงระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกกับวัฒนธรรมอื่น ความเหนือกว่าของอำนาจวัฒนธรรมตะวันตกจึงเข้าครอบงำวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มาติดต่อกับด้วย ส่งผลให้ฝ่ายที่ถูกครอบงำสูญเสียลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมไปบางประการหรือหลายประการทำให้คนในสังคมที่เป็น เจ้าของวัฒนธรรมนั้นตกอยู่ในสถานะตกต่ำทางเศรษฐกิจและความคับแค้นทางจิตใจ ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง กระบวนกรต่อต้านวัฒนธรรมตะวันตกจึงเกิดขึ้นในหลายรูปแบบ และแบบที่รู้จักกันโดยทั่วไปในวงการมานุษยวิทยาคือ “ขบวนการฟื้นฟูเมือง” (สนิท สมักรการ, 2538: 77) ซึ่งมีปรากฏแพร่หลายในสังคมของชนพื้นเมืองเผ่าต่างๆ ในทวีปอเมริกา แอฟริกา และหมู่เกาะต่างๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิก ซึ่งเคยถูกครอบงำหรือตกเป็นอาณานิคมของประเทศต่างๆ ในยุโรป

ราล์ฟ ลินตัน (Ralph Linton) (อ้างใน สนิท สัมครการ, 2538) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ถือได้ว่าเป็นผู้วางแนวคิดเรื่องขบวนการฟื้นฟูเมืองได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ขบวนการฟื้นฟูเมือง” ว่าความพยายามใดๆ ที่เกิดขึ้นโดยสำนักในส่วนของสมาชิกของสังคม เพื่อที่จะกระทำการรื้อฟื้นหรือทำให้มีคงอยู่ต่อไปของลักษณะที่ได้เลือกสรรแล้วของวัฒนธรรมแห่งสังคมคน ซึ่งตามแนวคิดของลินตัน ถือว่า การกระทำหรือความพยายามที่จะกระทำการให้วัฒนธรรมของตนคงอยู่ต่อไป โดยรู้สำนึก (conscious) นั้นเป็นเรื่องสำคัญมากเพราะตามปกติแล้ว วัฒนธรรมต่างๆ ย่อมจะถูกถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไปของสังคมโดย วิธีการอบรมสั่งสอนบุตรธิดาหรือสมาชิกรุ่นใหม่แห่งสังคมอยู่แล้ว แต่การสืบทอดวัฒนธรรมตามปกติเช่นนี้มักจะกระทำกัน **ไปโดยมิได้รู้สำนึก** มากกว่า (คือ มิได้คิดตั้งใจจะให้เป็นการรักษาวัฒนธรรมไว้ในเบื้องต้น แต่การที่วัฒนธรรมคงอยู่หรือสืบทอดต่อมาเป็นผลพลอยได้จากการอบรมเลี้ยงดูเด็กหรือกระบวนการสังคมมากกว่า) โดยลินตันมีความเห็นว่าความพยายามที่จะจัดกระทำการสืบทอดวัฒนธรรมของสังคมโดยสำนึกนั้น จะเกิดขึ้นในกรณีที่สังคมนั้นตระหนักว่ามีวัฒนธรรมอื่นที่แตกต่าง ไปจากวัฒนธรรมของตน และเกิดความรู้สึกหรือมองเห็นว่าการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมตนกำลังถูกคุกคามจากวัฒนธรรมอื่น ซึ่งความรู้สึกนี้ถือว่าเป็นผลพลอยได้จากการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่องมานานกับสังคม ซึ่งเรียกว่าเป็นปรากฏการณ์กลืนกลายวัฒนธรรม คือเป็นปรากฏการณ์ที่ประกอบด้วยปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่กลุ่มชนซึ่งมีวัฒนธรรมแตกต่างกันมาทำการติดต่อกันโดยตรงต่อเนื่องกันไป (continuous first hand contact) และก่อให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นตามมาในแบบแผนวัฒนธรรมเดิมของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่าย ดังนั้น ขบวนการฟื้นฟูเมืองจึงมุ่งที่จะกระทำการรื้อฟื้น (revive) หรือทำให้วัฒนธรรมปัจจุบันคงอยู่ต่อไป (perpetuate) แต่ก็มีใช้ตั้งใจให้เป็นเช่นนั้นในตัววัฒนธรรมทั้งหมด หากแต่มุ่งกระทำหรือพุ่งเล็งไปที่ลักษณะที่ได้เลือกสรรแล้วบางประการของวัฒนธรรมเท่านั้น (selected aspects of its culture) ทั้งนี้เพราะการที่จะรื้อฟื้นนำเอาวัฒนธรรมเก่ามาใช้ทั้งหมดนั้น ในทางปฏิบัติย่อมจะเป็นไปได้ยากเพราะลักษณะบางประการของวัฒนธรรมเก่ามีคุณภาพต่ำหรือด้อยกว่าวัฒนธรรมปัจจุบันอยู่แล้ว จึงย่อมไม่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมปัจจุบัน ฉะนั้นสมาชิกของสังคมที่คิดจะรื้อฟื้นเอาวัฒนธรรมเก่ามาใช้จึงมักจะเลือกเอาเฉพาะบางลักษณะที่เกี่ยวข้องหรือผูกพันกับค่านิยมสำคัญของวัฒนธรรม ซึ่ง เรียกว่า ค่านิยมเชิงสัญลักษณ์ (symbolic value) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมคนอย่างเด่นชัด ดังนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นกรฟื้นฟูเอาลักษณะบางประการของวัฒนธรรมเก่ามาใช้ แต่ในทางปฏิบัติจริง มักจะมีการดัดแปลงบ้างในบางประการ เพื่อให้เข้ากันได้กับสภาพแวดล้อม ปัจจุบัน (สนิท สัมครการ, 2538: 77-78) จากแนวคิดขบวนการฟื้นฟูเมืองข้างต้นจะพบว่ามียุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือ การรื้อฟื้นเอาวัฒนธรรมเก่ามาใช้เป็นรูปแบบ

เอกลักษณ์ โดยเอกลักษณ์บางประการของวัฒนธรรมเก่ามาใช้และมีการดัดแปลงบ้างบางประการ เพื่อให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามการรื้อฟื้นวัฒนธรรมเก่าหรือการพยายามรักษาลักษณะบางประการ ของวัฒนธรรมปัจจุบันที่ได้เลือกสรรแล้วให้คงอยู่ตลอดไป มีเทคนิควิธีการหรือ เครื่องมือเพื่อให้ บรรลุผลตามเป้าหมาย 2 ประการ คือ ประการแรกการใช้เครื่องมือด้านมายาศาสตร์หรือไสย ศาสตร์ (magical) มีลักษณะคล้ายกับขบวนการทางศาสนา ซึ่งผู้ประกาศลัทธิศาสนาใหม่ใช้กันอยู่

ส่วนประการที่สองเป็นการการใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือ (rational) มักพบในสังคมที่ สมาชิกกำลังตกอยู่ในสภาวะของความคับข้องทางด้านจิตใจ เนื่องจากไม่สมหวังในการดำเนินชีวิต หลายประการ การรื้อฟื้นวัฒนธรรมเก่าบางลักษณะเอามาใช้มักมีความเกี่ยวข้องกับความสุข หรือลด ความวุ่นวายทางอารมณ์และจิตใจ ความรุ่งเรืองของสังคมคนในอดีต ถ้าเป็นการพยายามรักษาลักษณะบางประการของวัฒนธรรมปัจจุบันไว้ด้วย การใช้เหตุผลมักจะพบว่าลักษณะของ วัฒนธรรมที่เลือกสรรแล้วนั้น เป็นที่รวมหรือสัญลักษณ์สำคัญของความกลมเกลียวสามัคคีของคน ในสังคมเพื่อที่จะได้ช่วยเสริมพลังหรือเป็นแรงผลักดันให้สังคมคนพ้นจากสภาวะตกต่ำ

อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตต่อขบวนการฟื้นเมืองว่า ถ้าเป็นการกระทำที่ใช้ ไสยศาสตร์เป็นเครื่องมือแล้วมักจะไม่ได้ผลยั่งยืน นอกจากเป็นการสร้างความอบอุ่นสบายใจได้ ชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น แต่ถ้ามีการใช้ทั้งไสยศาสตร์และเหตุผลประกอบกันและจุดหมายปลายทางก็ เปลี่ยนไปคือมิใช่แต่เพื่อรื้อฟื้นหรือรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมเก่าหรือวัฒนธรรมปัจจุบันเท่านั้น หากได้ คิดสร้าง หรือเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมบางประการที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมปัจจุบันมาใช้ด้วย (สนธิ สมครการ, 2538: 77-83) จากกรณีศึกษาพื้นที่ชุมชนคอยเต่าจะพบว่าวัฒนธรรมการทอผ้า ของชุมชนคอยเต่า ที่มีการสืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลายาวนานกำลังจะเสื่อมและหมดไป เมื่อ วัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาครอบงำ เสื้อผ้าสมัยใหม่ที่หาซื้อง่ายและราคาไม่แพงจึงเข้ามาแทนที่ รวมทั้งคนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสนใจต่อวัฒนธรรมดั้งเดิม คิดว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัยและมีขั้นตอนที่ ยุ่งยาก ดังนั้น จึงมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชนนี้ ได้เกิดจิตสำนึกในคุณค่าของ เอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่กำลังจะสูญหายไปโดยรวมตัวกัน เพื่อทำการรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิมขึ้นมา โดยเน้นบางลักษณะ หรือบางลวดลายที่คิดว่าจะแสดงคุณค่าหรือเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้ ซึ่งอาจจะมีการผสมผสานหรือดัดแปลงลวดลาย และขั้นตอนบางอย่างเพื่อความเหมาะสมกับ สภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อจะได้มีความยั่งยืนต่อไป

2. แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ (symbolic -interaction) และความเป็นอัตลักษณ์ (identity)

2.1 ทฤษฎีการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์

แนวคิดทฤษฎีทางสังคมที่ว่าด้วยการสื่อสารของสังคมมนุษย์ และมีพัฒนาการมาก่อนข้างยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน คือ แนวคิดที่ว่าด้วยการกระทำเชิงสัญลักษณ์ (symbolic interaction) โดยพยายามให้คำอธิบายเกี่ยวกับ “การรับรู้” และ “ความนึกคิด” รวมทั้งกระบวนการในการทำความเข้าใจของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในสังคมที่มีความไม่หยุดนิ่ง ตลอดจนปรากฏการณ์อันเป็นที่มาของการปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ตามธรรมชาติของสังคมมนุษย์ (symbolic interaction, 2003: online) ทั้งนี้สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2538: 121-122) ได้อธิบายถึงทฤษฎีการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ว่า การกระทำระหว่างกัน (interaction) และการใช้สัญลักษณ์ (symbol) โดยเน้นถึงมนุษย์แต่ละคน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมและสภาพของสังคมมนุษย์ ซึ่งความเข้าใจเบื้องต้นของทฤษฎีนี้ คือ การกระทำระหว่างกันทางสังคม (social interaction) หมายถึง การกระทำของบุคคลที่มีผล อย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อความคิดหรือการกระทำของบุคคลอีกคนหนึ่ง ไม่ว่าจะกระทำนั้นจะเป็นไปในทิศทางเดียวหรือเป็นการกระทำทั้งสองฝ่าย ในการกระทำระหว่างกันทางสังคม จะต้องมีการใช้สัญลักษณ์ (symbol) อย่างใดอย่างหนึ่งในการสื่อความหมายระหว่างกัน ดังนั้น การกระทำระหว่างกันทางสังคมจึงเป็นการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ (symbolic interaction) ด้วยการสร้างความคิดพื้นฐานเชิงทฤษฎีของการกระทำระหว่างกันทางสัญลักษณ์ มักจะมีคำถามทางดังนี้คือ มนุษย์คิดว่ามนุษย์คนอื่นเป็นอย่างไร สังคมหล่อหลอม (shape) มนุษย์แต่ละคนอย่างไร หรือมนุษย์ผู้เป็นสมาชิกของสังคมทั้งหลายสร้างสรรค์สังคมขึ้นมาอย่างไร บำรุงรักษาสังคมไว้ได้อย่างไร หรือเปลี่ยนสังคมและลักษณะของตนเองอย่างไร ซึ่ง George Herbert Mead (อ้างในสัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2538: 123-138) ได้เชื่อมโยงความคิดเรื่องจิตมนุษย์ อัตตามนุษย์ และโครงสร้างของสังคมเข้ากับกระบวนการกระทำระหว่างกันทางสังคม โดยฐานคติที่สำคัญ 2 ประการคือ ประการแรกด้วยความอ่อนแอทางชีววิทยาของมนุษย์เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องรวมกันเป็นกลุ่ม เป็นสังคม เพื่อมีชีวิตรอด ประการที่สองมนุษย์คัดเลือกเก็บรักษาการกระทำระหว่างกันที่ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างกัน ซึ่งส่งผลให้มีชีวิตอยู่รอดเอาไว้ ขณะเดียวกันก็ละทิ้งการกระทำระหว่างกันที่ไม่ส่งเสริมความสัมพันธ์นั้นทิ้งไป

George Herbert Mead (อ้างในวารุณี ฤทธิสินลธิ์, 2535: 58-59) ผู้คิดริเริ่มแนวคิด ทฤษฎีว่าด้วยการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งได้เสนอสาระสำคัญของทฤษฎีไว้ว่า “พฤติกรรมของบุคคลเกิดขึ้นจากกระบวนการทางสังคม และเราจะเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลได้ เฉพาะในแง่ของพฤติกรรมของกลุ่มสังคมที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เนื่องจากการกระทำของปัจเจก บุคคลนั้นเกี่ยวข้องอยู่ในการกระทำทางสังคมที่กว้างขวางกว่า ซึ่งอยู่นอกเหนือตัวเขาและเกี่ยวพัน กับสมาชิกคนอื่นๆ ของกลุ่มนั้น” อย่างไรก็ตาม Mead ได้เสนอแนวทางในการทำความเข้าใจ พฤติกรรมของบุคคลใน 3 มิติ ดังนี้

จิตมนุษย์ (mind) Mead มีความเห็นว่า จิตมนุษย์มีลักษณะเด่น 3 ประการ คือ 1) จิตสามารถใช้สัญลักษณ์กำหนดสิ่งต่างๆ ทำให้รู้จักสิ่งเหล่านั้น 2) จิต สามารถฝึกซ้อมแนวการ กระทำต่อสิ่งต่างๆ ก่อนที่จะลงมือกระทำจริง 3) จิต สามารถหักห้ามแนวการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสม ก่อนลงมือปฏิบัติจริง ดังนั้น จิตจะสามารถเลือกสรรแนวปฏิบัติที่ส่งเสริมความร่วมมือและการ ปรับตัวจึงทำให้กลุ่มเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ และ Mead เชื่อว่า จิต ไม่ได้มีมาแต่กำเนิด แต่เกิดจากการ ที่มนุษย์สัมพันธ์กันกับผู้ที่ใกล้ชิดก่อน โดยจะเลือกสรรทำทางต่างๆ ที่แสดงออกอย่างเดาสุ่มกับ บุคคลเหล่านั้น ที่ทำให้บุคคลนั้น กระทำตอบในทางบวก การเลือกทำทางเช่นนี้ดำเนินไปจนพบ ความหมายทั่วไปของทำทางเหล่านั้นที่เข้าใจตรงกัน จากนั้นทำทางต่างๆ ก็จะมี ความหมายถึงสิ่ง ต่างๆ โดยเฉพาะขึ้น ผู้มีความสัมพันธ์กันมีแนวโน้มที่จะมีปฏิกริยาต่อทำทางเหล่านั้น ทำนอง เดียวกัน Mead เรียกทำทางที่มีความหมายทั่วไปนี้ว่า ทำทางตามประเพณี (conventional gesture) ซึ่ง ทำทางตามประเพณีนี้มีประสิทธิภาพ ก็ต่อเมื่อมีการกระตุ้นให้ผู้เข้าสัมพันธ์ต้องปรับตัวระหว่าง กันมากขึ้น เป็นผลให้เพิ่มความสามารถของบุคคลมากขึ้น ดังนั้นเมื่อบุคคลได้พัฒนาความสามารถ ในการเข้าใจทำทางตามประเพณีได้ มีความสามารถใช้ทำทางต่างๆ เหล่านี้เข้าใจทำทางของคนอื่น ได้ และสามารถฝึกซ้อมแนวทางปฏิบัติตามทางเลือกต่าง ในใจได้ บุคคลหรือสิ่งมีชีวิตนั้นมี “จิต” แล้ว (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2538: 123-130)

อัตตาทางสังคม (self)

Mead มีความเห็นว่ามนุษย์สามารถให้ความหมายกับสิ่งต่างๆ และบุคคลอื่นใน สภาพแวดล้อมได้แล้วก็สามารถให้ความหมายของตนเองได้ การตีความหมายของทำทางต่างๆ นอกจากจะช่วยให้เกิดการประสานงานระหว่างมนุษย์ด้วยกันแล้ว ยังสามารถนำมาประเมินผล ตนเองได้ด้วย การประเมินตนเองนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการทางจิต เมื่อบุคคลได้ภาพของตนเองแล้ว จากสายตาของคนอื่นที่สัมพันธ์กับตนฝังลึกจนกลายเป็นความคิดเกี่ยวกับตนเอง จนกลายเป็นอัตตา ของบุคคลนั้นในกระบวนการพัฒนาอัตตาในความรู้สึกของความคิดเกี่ยวกับตนเอง Mead ได้เลือก แสดงขั้นตอน 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นเอาใจเขามาใส่ใจเรา (role-taking) เป็นขั้นที่การสวมบทบาท

ของผู้อื่นยังมีจำกัด ภาพของตนเองก็ยังคงจำกัดไม่ฝังแน่น 2) ชั้นเกมกีฬา (gamestage) สามารถสวมบทบาทผู้อื่นได้มากขึ้น บุคคลทำงานอย่างเป็นระบบมากขึ้น สามารถร่วมมือกับผู้อื่นได้มากขึ้น ร่วมกิจกรรมที่มีการประสานงานกันอย่างมีระเบียบมากขึ้น เช่นเดียวกับการเล่นฟุตบอล 3) เป็นขั้นที่บุคคลสามารถสวมบทบาทของบุคคลทั่วไป มีความสามารถเพิ่มความเหมาะสมในการตอบโต้กับผู้อื่นในการกระทำระหว่างกันมากขึ้นและขยายขอบเขตภาพของตนเอง จนสามารถในการสวมบทบาทของบุคคลจำนวนมากขึ้น

สังคมมนุษย์ (society)

จากการสามารถควบคุมลักษณะการโต้ตอบของตนเองได้ อันเกิดจากความสามารถของบุคคลในการสวมบทบาท (นี่ถึง) ของผู้อื่นได้ ทำให้บุคคลสามารถเข้าใจ ผู้อื่นและปฏิบัติตอบได้อย่างถูกต้องในกลุ่มที่เขาสังกัดอยู่ Mead เชื่อว่าสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นจากการปรับตัวระหว่างการกระทำระหว่างกันของมนุษย์ (ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มียู่ก่อน) สังคมจึงอาจถูกสร้างขึ้นใหม่และเปลี่ยนแปลงไปตามจิตและอึดตาจะเห็นควร สังคมไม่เพียงแต่จะเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยๆ แต่ไม่สามารถทำนายล่วงหน้าได้ด้วย ดังนั้น สังคมจึงเป็นแบบแผนที่ประสานกันของกิจกรรมที่มนุษย์ก่อขึ้น ซึ่งดำรงรักษาไว้ เปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ระหว่างบุคคลหรือในแต่ละคน ซึ่งทั้งการบำรุงรักษาและการเปลี่ยนแปลงกระทำผ่านกระบวนการของจิตและอึดตา

เนื่องจากทฤษฎีการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ได้กล่าวถึงการศึกษารื่องของปัจเจกชนที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ เรื่องของบทบาท (role) ดังนั้นความรู้เรื่องบทบาทจึงเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ด้วย โดยทฤษฎีบทบาทได้กล่าวถึงลักษณะของสังคมมนุษย์ก็คือบทบาท ด้วยลักษณะเกี่ยวกับตัวตนและความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาท ซึ่งความสามารถเป็นสิ่งที่มียู่ในตัวคนแต่ละคนเป็นสิ่งที่มียู่แต่กำเนิด ส่วนทักษะเป็นสิ่งที่ร่ำเรียนภายหลัง แต่ทั้งความสามารถและทักษะก็สัมพันธ์กัน หากไม่มีความสามารถเป็นทุนอยู่ก่อนแล้ว ทักษะก็อาจไม่เกิด ด้วยความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาทจึงทำให้บุคคลแสดงบทบาทได้ จากความคิดเกี่ยวกับตัวเองจะเป็นตัวเลือกหรือตัดสินใจว่า ความคาดหวังประเภทใดจะเหมาะสมกับตน ในขณะที่ทักษะในการแสดง บทบาทจะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกภาพลักษณ์ตนเอง (self images) อันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างมีการกระทำระหว่างกันเมื่อเลือกภาพลักษณ์อย่างหนึ่งอย่างใดได้แล้ว ภาพลักษณ์นั้นจะค่อยๆ กลายเป็นความคิดเกี่ยวกับตัวของตัวเอง (self conception) อันถาวรได้ ดังนั้น ในการสวมบทบาทของ Mead (อ้างในพวงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์, 2529: 39) ของการปฏิสังสรรค์ในหมู่มนุษย์ จึงหมายถึงการอ่านหรือการตีความสัญลักษณ์ของกันและกัน เพื่อที่จะสวมรับทัศนภาพ (perspective) ของกันและกัน เพื่อประสานกิจกรรมเข้าด้วยกัน

นอกจากการสวมบทบาทจะเป็นรากฐานของจิตแล้ว ยังเป็นพื้นฐานในการก่อรูปอัตตาและคงไว้ซึ่งสังคมโดยส่วนรวมอีกด้วย จากข้อมูลดังกล่าว Mead ได้ให้ความคิดไว้ว่าจิตและอัตตามีลักษณะเชิงสังคมอย่างชัดเจน กล่าวคือ อัตตาทำให้นุชนสามารถดำเนินกระบวนการสื่อสารกับตนเองได้และจิตคือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในการสื่อสารภายในดังกล่าว จึงทำให้นุชนมีฐานะเป็นอินทรีย์ที่มีลักษณะพิเศษ ซึ่งนำไปสู่วิถีทางแห่งการกระทำแบบพิเศษในการปฏิสังสรรค์ระหว่างมนุษย์และชีวิตกลุ่มของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ในการวิเคราะห์การปฏิสังสรรค์ทางสังคมของ Mead (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์, 2529) ในรูปแบบการใช้สัญลักษณ์นัยสำคัญ หรือท่าทีนัยสำคัญหรือการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ (symbolic interaction) ท่าที (gesture) หมายถึง ส่วนของการกระทำที่ได้รับการรับรู้จากอินทรีย์ที่เป็นฝ่ายตอบสนองท่าทีที่มีนัยสำคัญ คือท่าทีที่ถูกตีความหรือถูกให้ความหมายก่อนที่จะมีการตอบสนองต่อมัน ดังนั้น การปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์หรือการปฏิสังสรรค์โดยการใช้ท่าทีที่มีนัยสำคัญ ผู้เข้าร่วมตอบสนองต่อท่าทีของกันและกันในขณะที่เผชิญกับกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ของแต่ละฝ่าย ท่าทีดังกล่าวมีลักษณะที่ แตกต่างกันในกรณีนี้ท่าทีถูกหยิบยกขึ้นมาจากฝ่ายที่จะตอบสนองและให้ความหมายแก่มันและมีการตอบสนองมันตามความหมายดังกล่าว ซึ่งในการใช้สัญลักษณ์นัยสำคัญบุคคลทำการตอบสนองต่อท่าทีของตนเองเหมือนกับการตอบสนองของบุคคลอื่นต่อท่าทีดังกล่าว หมายความว่า สัญลักษณ์นัยสำคัญมีความหมายร่วมกันระหว่างบุคคล ผู้ใช้สัญลักษณ์นั้นๆ กับบุคคลผู้ได้รับสัญลักษณ์ดังกล่าว

ดังนั้น หากกล่าวเฉพาะบริบทของชุมชนคอยเต่าจะพบว่าลวดลายผ้าของชุมชนคอยเต่าที่ได้รับการถ่ายทอดเอกลักษณ์จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งหมายความว่าบุคคลผู้ที่ให้การถ่ายทอดให้ความหมายของลวดลายแก่คนรุ่นต่อไปโดยผ่านจากการทอผ้าในลักษณะเดียวกับความหมายของบุคคลที่ได้รับการถ่ายทอดจากการทอผ้าเช่นกัน ดังนั้นความหมายของลวดลายเอกลักษณ์ของคอยเต่าที่ได้รับการถ่ายทอดมาหรือสัญลักษณ์ที่มีนัยสำคัญจึงมีความหมายร่วม หรือตามคำกล่าวของ Mead จึงเป็นตัวเร่งเร้าการตอบสนองร่วมในส่วนของเจ้าของท่าทีและในส่วนของผู้ได้รับท่าที ลักษณะดังกล่าวนี้เองทำให้เราสามารถเข้าใจท่าทีที่มีนัยสำคัญควบคุมการกระทำได้ กล่าวคือ การรู้ถึงความหมายร่วมของเอกลักษณ์ของลวดลายผ้าคอยเต่าทำให้ผู้ที่ถ่ายทอดสามารถบ่งบอกให้อีกคนหนึ่งหรือผู้รับการถ่ายทอดรู้ว่าเขาจะถ่ายทอดอะไร และในทำนองเดียวกันก็ทำให้บุคคลนั้นๆ สามารถเข้าใจว่าผู้ที่ถ่ายทอดดังกล่าวคาดหวังให้เขาทำอะไรด้วย นี่คือการสื่อสาร กล่าวคือผู้ใช้ท่าทีรู้ว่าเขาต้องการให้คนอื่นเข้าใจอย่างไรและในทางกลับกันคนอื่นก็รู้ว่าผู้ใช้มีจุดประสงค์อะไร จะเห็นว่าการปฏิสังสรรค์ทางสังคมในระดับสัญลักษณ์จึงต้องอาศัยอัตตาคืออย่างไรก็ดี Mead ยังเน้นให้เห็นว่ารูปแบบ

พิเศษที่สำคัญของการปฏิสังสรรค์ระหว่างมนุษย์ คือการใช้สัญลักษณ์นัยสำคัญ จากข้อมูลทีกล่าวมาถือได้ว่าการปฏิสังสรรค์กับตนเองเป็นองค์ประกอบของการปฏิสังสรรค์ทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งสังคมทั้งหลายจะประกอบไปด้วยการกระทำทางสังคมระหว่างสมาชิก การกระทำทางสังคมเป็นการกระทำร่วม (joint action) ซึ่งเกิดขึ้นจากการประสานกิจกรรมเข้าหากันและกันของสมาชิก สมาชิกแต่ละคนจะต้องทำการประสานกิจกรรมของตนเข้ากับของคนอื่นๆ ที่เข้าร่วมในการกระทำดังกล่าวในกาลและเทศะที่เหมาะสม โดยการกระทำร่วมดังกล่าวได้รับการสร้างสมจากการที่แต่ละฝ่ายบันทึกการกระทำของอีกฝ่ายหนึ่ง ตีความการกระทำนั้นๆ ค้นหาวิธีว่าเขาควรจะทำอย่างไร ตัดสินใจเลือกพฤติกรรมแนวใดแนวหนึ่งพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเขาให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นการกระทำร่วมในสังคมมนุษย์ก่อรูปขึ้นมาในลักษณะดังกล่าวโดยผ่านทาง การที่ผู้เข้าร่วมบ่งชี้ต่อตนเองและต่ออีกฝ่ายหนึ่ง การปฏิสังสรรค์กับตนเองจึงถูกเชื่อมโยงเข้ากับการปฏิสังสรรค์กับคนอื่นๆ

กล่าวโดยสรุป การกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์หรือการปฏิสังสรรค์กับคนอื่น เป็นเครื่องมือที่ทำให้มนุษย์สามารถสร้างการกระทำทางสังคมหรือการกระทำร่วมได้ เช่นเดียวกับกับชุมชนคอยเต่า ซึ่งได้รับการสืบทอดหลายฝ่ายที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นมาจากบรรพบุรุษก็คือว่ามีปฏิสังสรรค์กับตนเอง และเมื่อต้องมาปฏิสังสรรค์ทางสังคมหรือการกระทำร่วมทางสังคม สมาชิกแต่ละคนจะต้องทำการประสานหลายฝ่ายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนให้เข้ากับคนอื่น โดยการที่แต่ละคนจะทำการตีความของหลายเอกลักษณ์นั้นๆ ร่วมกัน เพื่อให้เข้าใจความหมายของแต่ละลายไปในทางเดียวกัน เมื่อตัดสินใจได้แล้ว แต่ละคนก็จะยอมรับในความหมายของหลายเอกลักษณ์แต่ละลายหลายในเงื่อนไขและสถานการณ์ที่มี ปฏิสัมพันธ์กันในขณะนั้น

2.2 แนวคิดว่าด้วยความเป็นอัตลักษณ์ (identity)

อาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลของแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยการกระทำระหว่างกันเชิงสัญลักษณ์ (symbolic interaction) มีผลต่อแนวคิดว่าด้วยความเป็นอัตลักษณ์ ดังที่ Judith Chermi ได้กล่าวไว้ใน Social-Local Identities (O'riordan, 2001: 61-65) ว่านักทฤษฎีทางจิตวิทยาสังคมได้เชื่อมโยงคำอธิบายของ "อัตลักษณ์" ว่ามีพื้นฐานมาจาก "Self" หรือ "อัตตาทางสังคม" ที่มีความหมาย 2 ส่วนที่สำคัญ กล่าวคือ ประการแรก การเป็น "member's identity" ส่วนนี้เป็นส่วนของการเป็นสมาชิกที่บุคคลนั้นมีตัวตนอยู่ รวมทั้งการเป็นเจ้าของหรือความรู้สึกนึกคิดที่เป็นส่วนของกลุ่ม ประการที่สอง มีความหมายเชิงอุดมการณ์ (ideology) ที่เป็นโลกทัศน์ (worldview) ในการมองสิ่งต่างๆ ของกลุ่มที่มีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม อย่างไรก็ตาม Chermi ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับ

“อัตลักษณ์” ต่อไปอีกว่า ในการอธิบายหรือตีความเรื่อง “อัตลักษณ์ทางสังคม” นั้น ควรเน้นในการพิจารณาความสัมพันธ์ของปฏิกริยาโต้ตอบ (Reflexive action) การยอมรับของกลุ่มในด้านระบบการแสดงสัญลักษณ์ร่วมกัน การให้ความหมายร่วมกัน รวมทั้งปทัสถานและกฎระเบียบที่ถูกสร้างขึ้นมาร่วมกัน ทั้งนี้การพิจารณาความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นการให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ทางสังคมในด้านการสร้างตัวตน การสร้างพื้นที่ การต่อสู้และพลังทางสังคม ตลอดจนการจัดวางจิตสำนึกทางบุคคลและกลุ่มในสังคม (อ้างใน O’riordan, 2001: 68)

การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์” พบว่า ได้มีการกล่าวถึง “อัตลักษณ์” ที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเดิมนั้นเป็นที่เข้าใจว่า “เอกลักษณ์” และ “Identity” เป็นคำเดียวกันที่แสดงให้เห็นคุณสมบัติของคนหรือสิ่งหนึ่งและเป็นคุณสมบัติเฉพาะของสิ่งนั้นที่ทำให้สิ่งนั้น โดดเด่นขึ้นมาหรือแตกต่างจากสิ่งอื่นแต่ในทางสังคมศาสตร์ปัจจุบันแนวโน้มทางทฤษฎียุคหลังสมัยใหม่ (post modernism) วิชิตคิดในกระแสนี้หรือถอนความเชื่อเกี่ยวกับคุณสมบัติที่เป็นแกนของปัจเจกภาพ ความเป็นปัจเจกกลายเป็นเรื่องของการนิยามความหมาย ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ตามบริบท มิได้หมายถึงคุณสมบัติเฉพาะตัวอีกต่อไป ดังนั้นจึงใช้คำ “อัตลักษณ์” แทนคำว่า “เอกลักษณ์” ในความหมาย identity ในยุคปัจจุบัน (อภิญาเพื่อพงษ์สกุล, 2546: 1) นอกจากนี้นักจิตวิทยาอีริก อีริกสัน (Erik Erikson) (อ้างในอภิญา เพื่อพงษ์สกุล, 2546: 19) มองว่าการก่อรูปของอัตลักษณ์เป็นกระบวนการตลอดทั้งชีวิต ดังนั้นอัตลักษณ์ของอีริกสัน จึงเน้นบูรณาการและคุณภาพของพลังที่ขัดแย้งกัน อัตลักษณ์จึงเป็นความต่อเนื่องของคุณสมบัติที่เป็นเอกลักษณ์ของคนคนหนึ่ง

อย่างไรก็ดี อีริกสัน ได้ให้ทัศนะต่ออัตลักษณ์ต่อไปว่าเป็นผลของปฏิสัมพันธ์ของสังคม โดยที่คนหรือกลุ่มคนมีการสร้างพื้นที่ของตัวเองให้สามารถยืนอยู่ได้ภายใต้ความแปลกแยก เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างกันสามารถอยู่ร่วมกันได้กับชนกลุ่มอื่นในสังคม เพราะมีจุดยืนหรือพื้นที่ที่เป็นของตัวเอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ไม่ได้เป็นภาพที่มีความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวความรู้สึกเป็นตัวเรา เป็นประสบการณ์ที่มีความต่อเนื่องหรือมีความคงเส้นคงวาแม้ว่าอาจจะมีหลายบทบาท แต่ก็คือตัวฉัน และความรู้สึกนี้มีได้จำกัดขอบเขต ขึ้นอยู่กับตัวแปรทางสังคมต่างๆ เช่น กลุ่มอายุ เพศ อาชีพ ชนชั้นทางสังคม กลุ่มชาติพันธุ์ ตัวแปรเหล่านี้คือมิติต่างๆ ที่ปัจเจกนิยามอัตลักษณ์ของตนในกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น (Shibutani, 1961 อ้างในอภิญา เพื่อพงษ์สกุล, 2546: 27) ซึ่งทางด้านมานุษยวิทยาได้พูดถึงการแปรเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตนว่ามีไม่รู้งบ จะเปลี่ยนไปตามบริบทอัตลักษณ์จึงเป็นคุณสมบัติที่คนหยิบยืมสร้างขึ้นมาจากสถานการณ์เฉพาะหน้าเช่นเดียวกับประสิทธิ์ ลีปรีชา (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2547: 33) ที่กล่าวถึงการให้ความหมายอัตลักษณ์ของ

เจนกินส์ (Richard Jenkins) เบอร์เจอร์และลักแมน (Peter Berger and Thomas Luckmann) ที่ว่า
 อัตลักษณ์ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มียู่ในตัวมันหรือสิ่งของ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยกระบวนการทาง
 สังคม เมื่อตกผลึกแล้วอาจจะมี ความคงที่ ปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ
 บริบทของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อคนและกลุ่มด้วย

จากการนิยามอัตลักษณ์ที่หลากหลายตามแนวคิดในบริบทที่เปลี่ยนไปตามชั่วต่างๆ
 ซึ่งอาจจะขัดแย้งกันเองก็ได้ ทำให้เกิดการมองเรื่องวัฒนธรรมในระบบโลกาภิวัตน์และท้องถิ่นนิยม
 ว่าเป็นชั่วตรงข้ามกัน ซึ่งเป็นผลมาจากความเข้าใจว่าโลกาภิวัตน์เป็นพลังที่ก่อให้เกิดแบบแผนทาง
 วัฒนธรรมเดียวกัน (cultural homogeneity) ในขณะที่เดียวกันก็นิยามท้องถิ่นนิยมว่า คือพลังของ
 ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (cultural heterogeneity) การที่กล่าวว่าบริโภคนิยมเป็นต้นเหตุของ
 การเสื่อมสลายของวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น แต่ถ้ามองพลังทั้งสองในลักษณะเป็นชั่วตรงข้ามกันใน
 เชิงวิเคราะห์ ความเคลื่อนไหวที่เป็นกระแสท้องถิ่นนิยมต่างๆ นั้นเกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยปัจจัยใน
 ระดับใหญ่กว่าปัจจัยภายในของท้องถิ่นนั้นๆ เอง ดังนั้นยังพื้นที่โลกถูกรอบคลุมด้วย
 พลังโลกาภิวัตน์มากขึ้นเท่าใด การเน้นความเป็นท้องถิ่นก็จะยิ่งปรากฏชัดขึ้นเท่านั้น (อภิญา
 เฟื่องฟูสกุล, 2546: 87; O'riordan, 2001: 39) ดังจะเห็นตัวอย่างจากการศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ
 (2543: 223-224) ได้กล่าวไว้ถึงสิ่งที่ เป็น จุดเด่น หรือเป็นอัตลักษณ์ของคนไทในปัจจุบัน คือการ
 แต่งกายของผู้หญิงไท ถึงแม้ว่าสาววัยรุ่นชาวไทยจะนิยมสวมเสื้อยืด กางเกงยีนส์และรองเท้าส้นสูง
 ตามอย่างแฟชั่นชาวจีน แต่เมื่อแต่งงานสาวไททุกคนจะหันมาุ่งซิ่นดำ สวมเสื้อออกเตก เสื้อฝั
 มวย มีผ้าสี่สาคาคผม เป็นสัญลักษณ์ของสตรีที่แต่งงานแล้ว

กล่าวโดยสรุป ในบริบทที่ตรงข้าม เราจะพบว่ามี การรื้อฟื้นอดีตเพื่อต่อต้านรัฐและ
 ทุนนิยม เช่น ในอุดมการณ์ วัฒนธรรมชุมชน หรือวัฒนธรรมท้องถิ่นบางกระแส ชุมชนบางแห่งก็
 เลือกใช้อดีตเพื่อปรับตัวให้ผู้อยู่รอดในระบบทุน ดังนั้น ชุมชนบางชุมชนที่ชาวบ้านได้รับการสืบ
 ทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นทางการทอผ้าและลวดลายผ้าซึ่งถือว่าเป็นมรดก
 ทางวัฒนธรรม เพราะมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่ง ไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง และมีลวดลายที่มีความเป็น
 เอกลักษณ์ของท้องถิ่นซึ่งแต่ละลวดลายก็มีคุณค่าความเชื่อแอบแฝงอยู่ ถึงแม้ว่าสังคมและ
 สิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงและเสื่อมลง ไป แต่ลวดลายผ้า การทอผ้าของชาวบ้านยังคงอยู่เป็นองค์
 ความรู้เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนอยู่เช่นเดิม เพราะชาวบ้านยังคงดำเนินวิถีชีวิตด้วยการทอผ้าจนถึง
 ปัจจุบันนี้ อย่างไรก็ตาม การที่จะรื้อฟื้นอดีตให้เหมือนเดิมเพื่อเป็นการผลิตซ้ำอาจเป็นไปได้ยาก
 เนื่องจากสถานการณ์ได้เปลี่ยนไป วัตถุประสงค์ก็เปลี่ยนแปลง สิ่งที่จะกระทำได้อีกก็คือการนำเอา
 สัญลักษณ์เดิม ลวดลายดั้งเดิมมาทำการทอใหม่ ผลิตใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของ
 ชุมชนปัจจุบัน รวมทั้งเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของลวดลายให้กับชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาด้านสิ่งทอพื้นบ้าน

ภายหลังจากที่ประเทศไทยเปิดรับความเปลี่ยนแปลงจากอารยธรรมตะวันตกและได้เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเมื่อปี 2504 การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ดังกล่าวได้มีมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ผลจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ได้สร้างปัญหาสังคมที่สะสมมาถึงขั้นวิกฤติอยู่หลายระดับ และวิกฤติที่เป็นผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างรุนแรงก็คือวิกฤติเศรษฐกิจสังคมในปี 2540 ซึ่งทำให้สังคมไทยต้องกลับมาทบทวนวิถีแห่งการพัฒนาประเทศและในช่วงนี้เองที่ได้มีนักคิดของสังคมไทยได้พยายามนำเสนอทิศทางการพัฒนาประเทศในอีกมิติหนึ่ง จนทำให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้บัญญัติแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยยึดหลักทางสายกลางเพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 9 นี้เองได้มีการระบุถึงการสร้างสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้โดยเน้นให้เปิดโอกาสในการคิดเป็น ทำเป็น มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถตั้งสมมุติฐานทางปัญญา รักษาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้อย่างเหมาะสม

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากผลของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาโดยเน้นให้เป็นเมืองสมัยใหม่ ถ้ามองในด้านของความคิดและความรู้แล้ว รัฐบาลไม่ค่อยให้ความสำคัญในภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือความรู้ดั้งเดิมของสังคมไทย เป็นการนำเอาความรู้จากต่างประเทศเข้ามาเป็นสูตรสำเร็จในการพัฒนาประเทศโดยไม่คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่นในสังคมไทย หรือจะพูดอีกลักษณะหนึ่งคือไม่ได้คำนึงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เรียกว่า local wisdom กล่าวได้ว่าเป็นการทอดทิ้งภูมิปัญญาชาวบ้านไปเลย ซึ่งในสังคมหรือชุมชนใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นและดำรงอยู่มานาน จักต้องมีภูมิปัญญาของท้องถิ่น ไม่เช่นนั้นก็อยู่ไม่ได้ ภูมิปัญญานี้มีลักษณะเป็นกระบวนการที่สะสมเป็นระยะเวลายาวนานว่าทำอะไรประชาชนจึงมีชีวิตอยู่ได้โดยสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาตินั้น แต่ละท้องถิ่น แต่ละประเทศมีไม่เหมือนกัน ประสบการณ์และความรู้ด้านต่างๆ จะเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ได้แยกออกเป็นวิชาๆ ตามที่ร่ำเรียนกัน ซึ่งความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การใช้ง่าย การศึกษาและวัฒนธรรมมันผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงกัน ดังนั้นการรื้อฟื้นภูมิปัญญา

ชาวบ้านขึ้นมาสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสังคม และสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น จึงน่าจะเป็นแนวทางการพัฒนาอย่างหนึ่ง (พิทยา ว่องกุล, 2533: 76)

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (2529: 145) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdoms) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdoms) ว่าเป็นพื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน เป็นความรู้ที่ได้มาจากการดำเนินชีวิตและสามารถเชื่อมโยงความรู้ต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างมีเอกภาพ นอกจากนี้ เอกวิทย์ ฌ ถกลาง (2544: 42) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานมา ดังนั้น การหวนกลับไปสู่ภูมิปัญญา ชาวบ้านซึ่งนับได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากความรู้ ความคิด ประสบการณ์ งานสร้างสรรค์ทุกอย่างที่มนุษย์สั่งสมมีการปฏิบัติและสืบทอดต่อกันมาเป็นมรดกของกลุ่มชน เพื่อใช้ในการดำรงชีวิตอย่างสอดคล้องกับเจตน์จำนงของกลุ่มชน จนกลายเป็นวัฒนธรรม (ภูมิปัญญาชาวบ้าน: รากเหง้าที่กำลังจะขาดหายจากสังคมไร้ราก, 2540) เช่นเดียวกับที่เสรี พงศ์พิศ (อ้างในศรีพรหม สิทธิพงศ์ และคณะ, 2542: 6) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมอันมีเอกลักษณ์องค์รวมนั้น แสดงออกถึงการเกี่ยวพันกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ นอกจากนี้ สามารถ จันทร์สุรย์ (อ้างในปริชา อุยตระกูล และนฤมล ปิยวิทย์, นปป.: 9-10) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

จากความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง การที่คนใช้ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนตามที่บรรพบุรุษแต่ละรุ่นได้สั่งสมมาและใช้ไปในการดำรงชีวิตบริบทที่เป็นไป มีการพัฒนาและถ่ายทอดแก่คนรุ่นหลัง มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในแต่ละพื้นที่ เป็นสิ่งบ่งบอกถึงภูมิปัญญาที่ชาวบ้านคิดค้นขึ้นมาด้วยตนเอง นำไปใช้แก้ปัญหาได้อย่างเกิดประโยชน์ได้ผลดี มีการยอมรับกันทั้งในกลุ่มคนและขยายกว้างออกไป ทำให้เกิดการคิดค้นเพิ่มเติม พลิกแพลงให้เหมาะสมแก่การใช้งานของแต่ละชุมชน หรือกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากความรู้ ความคิด ประสบการณ์ในการดัดแปลงธรรมชาติหรือการดำเนินชีวิตเมื่อมีการยอมรับ มีการปฏิบัติในคนหมู่มากและสืบทอดกันมายาวนานออกไป ก็กลายเป็นวัฒนธรรมและพัฒนาเป็นอารยธรรม ในที่สุด นอกจากนี้ภูมิปัญญาชาวบ้านยังเป็นความรู้ ความคิดประสบการณ์ และงานสร้างสรรค์

ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สั่งสม ถ้ายทอดกันมาเป็นมรดกตกทอดของกลุ่มชน เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต อย่างสอดคล้องกับเจตน์จำนงของกลุ่มชน (ภูมิปัญญาชาวบ้าน: รากเหง้าที่กำลังจะขาดหายจาก สังคมไร้ราก, 2540: 15) และที่สำคัญภูมิปัญญาจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ในสังคม เป็นสิ่งที่มีการสืบทอดระหว่างคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ภูมิปัญญาเป็นสิ่งสร้างความเชื่อมโยง ในประวัติความเป็นมาของเผ่าชนซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความเป็นไปภายในกลุ่มคน โดย คนในวงนอกไม่ต้องเข้าไปครอบงำมากนัก ภูมิปัญญายังเป็นสิ่งสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้ เกิดขึ้นในสังคมชาวบ้าน ทำให้อยู่ร่วมกันได้โดยไม่แตกสลาย

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากภูมิปัญญาได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม ชุมชนและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถ สัมผัสได้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีการผสมผสานกันกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้มีการดำเนินชีวิตที่มี ความเป็นเอกภาพได้ ดังนั้น ประเวศ ะสี และปรภณฺ์ จริตสูงเนิน (อ้างใน ศรีพรรณ สิทธิพงศ์, และคณะ, 2542: 7-8) จึงได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่ในตัวตามชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เพราะฉะนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่ อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือไม่ดี
2. มีความเชื่อมโยงเป็นบูรณาการสูง โดยที่ชีวิตสังคม และสิ่งแวดล้อมมีความ เชื่อมโยง กันเป็นบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง ที่มีความ เป็นบูรณาการ ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ดังเช่น เรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่ โปศพ พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา ที่ตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติ มาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วน ลึกของจิตใจที่เชื่อมโยงไปสู่อดีตประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น การรู้อะไรถ้าสัมผัสได้เพียงวัตถุธรรมแต่ไปไม่ถึง นามธรรมย่อมสัมผัสได้เพียงตื้นๆ หยาบๆ เป็นส่วนเป็นเสี้ยว ขาดสัมผัสทางใจที่ลึกซึ้ง และการ มุ่งอดีตประโยชน์ เช่นว่า คินก็ดี แม่น้ำก็ดี ข้าวก็ดี ต้นไม้ก็ดี เป็นแค่วัตถุซึ่งมีส่วนประกอบอย่างนี้ๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่มีความเคารพจะทำอะไรกับสิ่งเหล่านี้ก็ได้ ความคิดและทำที่อย่างนี้ จึง นำไปสู่การทำลายสูง

1. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า จะเห็นได้ว่าเราให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาอย่างไร

2. ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้สึกที่รับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยเป็นความรู้ที่จัดความรู้สึกเห็นแก่ตัว หรือตัวใครตัวมัน แล้วก่อให้เกิดความรู้สึกที่จะยึดเหนี่ยวความเป็น ชุมชน ให้ร่วมกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

3. เป็นความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการชุมชน เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ อย่างเป็นพลังและมีประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยเป็นความรู้เกี่ยวกับการกำหนด จัดองค์กร บทบาทหน้าที่ สิทธิอำนาจ กฎ ระเบียบชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสำนึก รับผิดชอบต่อชุมชน ยิ่งกว่าการตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์

4. เป็นความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี หรือเทคนิควิธีต่างๆ ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเหมาะสมแต่ละท้องถิ่นและอยู่บนรากฐานของความสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชนสิ่งแวดล้อมนั้น

นอกจากนี้ เสรี พงศ์พิศ (2529: 145-146) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับลักษณะของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญามี 2 ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน อีกลักษณะหนึ่งเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรีและอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ยິงยง เทาประเสริฐ และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2542: 18) ได้กล่าวไว้ว่า ลักษณะของภูมิปัญญานั้นเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ พฤติกรรม เป็นสิ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อมและสิ่งเหนือธรรมชาติ และภูมิปัญญายังเป็นองค์รวมของกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต เพื่อใช้ในการแก้ปัญหา การจัดการการเรียนรู้ซึ่งจะมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีองค์ประกอบอันเกิดจากประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตทั้งหมด มีการถ่ายทอดกันต่างๆ มาเป็นวัฒนธรรมและวิถีการดำรงชีพ สอดแทรกอยู่ในเครื่องมือเครื่องใช้ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา พิธีกรรม ศิลปะและวัฒนธรรม เป็นต้น ดังนั้น ภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ กล่าวคือ (1) ภูมิปัญญาเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยผ่านการกระทำระหว่างกันทางสังคม (2) ภูมิปัญญาเป็นวัฒนธรรมที่มีการถ่ายทอดทางสังคม จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (3) ภูมิปัญญาเป็นวัฒนธรรมที่มีระบบการปรับตัวเพื่อกองอยู่ในชุมชนหรือสังคม มี

ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อการอยู่รอดและมีลูกหลานสืบทอด (งามพิศ สัตย์สงวน อ้างใน ศรีพรรณ สิทธิพงษ์ และคณะ, 2542: 9-10) นอกจากนี้กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (อ้างใน ยิ่งยง เทาประเสริฐ, 2542: 22) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ (1) เป็นคติความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา (2) เป็น ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา (3) เป็นการประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเองได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย (4) เป็น แนวความคิด หลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชน อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่

ด้วยเหตุที่ยุคสมัยและสภาพสังคมเปลี่ยนไป ทำให้ภูมิปัญญาเดิมไม่พอแก่การ นำไปใช้ดำเนินชีวิตในสังคม จึงต้องมีการคิดสร้างสรรค์และสังมวัฒนธรรมที่โดดเด่นและ หลากหลายของแต่ละยุคสมัยเพิ่มเติมไว้เป็นมรดกของกลุ่มชน ซึ่งปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมมีการ พัฒนาขึ้นมี 3 ประการด้วยกันเช่น (1) การสะสมด้วยการเรียนรู้จากคนอื่นถ่ายทอดให้ หรือจาก ประสบการณ์ของตนเองที่สะสมไว้ (2) ปรับปรุงโดยส่งเสริมสิ่งใหม่ๆ สืบต่อกันมา (3) เผยแพร่ ให้เกิดความงอกงามทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยสืบสานต่อๆ กันไปไม่ขาดช่วงตอน

ความรู้ 3 ประการนี้ ได้แสดงถึงการพัฒนาที่มุ่งเน้นเทคนิควิธีการเป็นสำคัญ หากแต่ ยังไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงการบริหารจัดการพัฒนาที่มีพลังเพียงพอ ซึ่งหากบุคคลขาดสำนึกที่จะ รับผิดชอบในวัฒนธรรม ศีลธรรม สิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการ ย่อมเป็นเสมือนการขาด สิ่งเชื่อมโยงที่ทำให้เกิดการพัฒนาล้มเหลว การพัฒนาภูมิปัญญาจึงต้องเน้นองค์ความรู้ทั้ง 3 ประการ ตามคู่กันไปเสมอ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช อ้างในศรีพรรณ สิทธิพงษ์ และคณะ, 2542: 9-10)

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ด้วยเหตุที่ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มีความสำคัญค่า กว่าที่จะก่อให้เกิดขึ้นมาได้ต้องผ่าน การกลั่นกรองอย่างละเอียด ผสมผสานวิถีชีวิตของคนเข้ากับสภาพแวดล้อมตามยุคสมัย ชาวบ้าน ต่างใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ในการยังชีพมาโดยตลอด อีกทั้งยังมีการ ถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยมีวิธีการ ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่สำคัญ ดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กต้องใช้วิธีการง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน ดึงดูด ความสนใจโดยผ่านการละเล่น การเล่านิทาน การเลียนแบบ การเล่นเกมปริศนาคำทาย ทั้งนี้เพราะเด็ก

มีความสนใจสั้นและเบื่อง่าย หากใช้เทคนิคในการสร้างนิสัยและบุคลิกภาพผนวกกับการเสริมสร้างจริยธรรมที่เหมาะสมย่อมจะทำให้การถ่ายทอดความรู้ทำได้ง่ายขึ้น

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มากมาย มีหน้าที่การงานที่แตกต่างกัน ย่อมผ่านประสบการณ์ในการถ่ายทอดความรู้ที่หลากหลายวิธี ในหลายเนื้อหาความรู้มาก่อนจึงมีการใช้วิธีการ นั้นในการถ่ายทอดความรู้โดยวิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าผ่านพิธีการ พิธีกรรมทางศาสนาตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น ผู้ใหญ่มักได้รับการมอบหมายให้ทำหน้าที่ในการให้คำสอน ให้พรเพื่อเป็นสิริมงคลก่อนเริ่มพิธีมงคลในด้านครอบครัวหรือการประกอบอาชีพซึ่งเป็นตัวอย่างในการถ่ายทอดภูมิความรู้อย่างหนึ่งในวัฒนธรรมไทย

วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาอีกรูปแบบหนึ่งสำหรับผู้ใหญ่ คือ การถ่ายทอดผ่านกิจกรรมการบันเทิง โดยสอดแทรกอยู่ในกระบวนการและเนื้อหา คำร้องของเถิง และลำตัดในภาคกลาง โนราห์และหนังตะลุงในภาคใต้ หนังประโมทัย กลอนคำ คำผญา คำสอของภาคอีสาน และคำซอ ของภาคเหนือ เป็นต้น ในคำร้องมักกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสอนทางศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพการรักษารักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆ (ศรีพรรณ สติพิพงค์, และคณะ, 2542: 5-11)

นอกจากนี้ มนุษย์สามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากผู้อื่นมาเป็นความรู้ของตน และสามารถนำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาเรียบเรียงตีความวิเคราะห์และสังเคราะห์ จนเกิดเป็นเรื่องราวความคิด และความรู้ใหม่ๆ ได้อีกเท่ากับเพิ่มพูนจากความรู้ที่รับมาตรงๆ จากผู้อื่นอาจถ่ายทอดความรู้ที่ตนสร้างสรรค์ขึ้นใหม่นี้ต่อไปให้คนอื่นรับไว้ กลายเป็นความรู้ที่สะสมเพิ่มพูนได้มากกว่าที่บุคคลจะรู้และคิดได้เอง ภูมิปัญญาของมนุษย์ในระดับบุคคลหรือกลุ่มก็ตั้งประกอบด้วย 3 ส่วน คือ 1) ส่วนที่เป็นประสบการณ์โดยตรงของชีวิตผู้นั้นหรือกลุ่มนั่นเอง 2) ส่วนที่ได้รับมาจากความรู้ความสามารถของผู้อื่นจากประสบการณ์ของบุคคลหรือกลุ่มอื่น และ 3) ส่วนที่ตนสังเคราะห์ขึ้นใหม่จากประสบการณ์ของตนเองและจากคำบอกเล่าสั่งสอนของผู้อื่น (ปรีชา อุยตระกูล และนฤมล ปิยวิทย์, มปป.: 28) และจากการศึกษาของยูพา ทรัพย์อุไรรัตน์ (2537: 273) พบว่า การนำภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นตัวบุคคลมาเป็นวิทยากรในกิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นบุคคลจะก่อให้เกิดความชำนาญในงานที่ทำมาก ซึ่งสอดคล้องกับที่ประเวศ วะสี (ใน พิทยา ว่องกุล, 2533: 97) กล่าวไว้ว่า การเชิญชาวบ้านที่เก่งในเรื่องต่างๆ เป็นวิทยากรเป็นรูปแบบที่น่าสนใจ ปัจจุบันชาวบ้านบางคนเป็นวิทยากรทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับประเทศ บางคนขึ้นไปสู่ระดับระหว่างประเทศ สิ่งที่ชาวบ้านพูดเป็นสิ่งที่มาจากประสบการณ์จริงๆ ได้ทำ

จริงๆ ดังนั้นหากมุ่งการศึกษาอบรมที่มาจากภูมิปัญญาชาวบ้านจะมีวิทยากรเพิ่มเป็นแสนคน ถือว่าเป็นขุมพลังปัญญาระดับประเทศ

กล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นที่รวมของความรู้ ทักษะ ความเชื่อ ที่เป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมา เป็นวิถีการดำรงชีพในลักษณะของการประกอบอาชีพต่างๆ โดยสอดแทรกอยู่ในเครื่องมือเครื่องใช้ลวดลายผ้า ซึ่งแสดงไว้ในลักษณะขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะต่างๆ ซึ่งภูมิปัญญานั้นมีความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นดั้งเดิม บางท้องถิ่นอาจจะมีการปรับเปลี่ยนไปจากเดิมบ้าง หรือในลักษณะของการผสมผสานของดั้งเดิมกับของใหม่ ในลักษณะของการคิดสร้างสรรค์เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ มีคุณค่า กว่าจะก่อเกิดขึ้นมาได้ต้องผ่านการกลั่นกรองอย่างละเอียด ผสมผสานวิถีชีวิตของคนกับสภาพแวดล้อมในแต่ละยุคสมัยกลายเป็นมรดกทางปัญญาที่สั่งสมไว้ในสังคมที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเสมือนเครื่องจักรโรงงานสังคมให้ดำรงอยู่และก้าวหน้าต่อมาได้อย่างมี คุณภาพ ก่อให้เกิดเอกลักษณ์อย่างมีศักดิ์ศรี เสริมสร้างความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจใน ภูมิปัญญาของกลุ่มคนและกลายเป็นต้นทุนเกื้อกูลให้เกิดการสร้างขึ้นมาใหม่ ผลิดใหม่ และซ้ำทวนจากชิ้นงานเดิม จนกลายเป็นรากเหง้าแห่งวิถีชีวิตที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดมาให้ในรูปแบบลักษณะขององค์ความรู้ มีขอบเขตกว้างขวาง ลึกซึ้งเกี่ยวพันกับคตินิยม ความรู้ ความคิด วิธีการนำสู่การใช้งานในชีวิตประจำวัน ตลอดจนการสั่งสมประสบการณ์ในการเข้าถึงปัญหาและการรวมกลุ่มเพื่อต่อสู้กับปัญหาด้วยความคิด ด้วยวิธีการอันคัดเล็กลแล้วที่เหมาะสมกับบริบทของตน ก่อให้เกิดผลสุดท้ายปลายทางได้แก่ความภูมิใจ มั่นใจ ชื่นชมในพลังและรากฐานทางมรดกแห่งปัญญา อันเป็นเสมือนกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่มีคุณค่าและมีความสำคัญควรคู่แก่การที่คนรุ่นหลังต้องให้ความสนใจ

3.2 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาถึงท้องถิ่นบ้าน

มนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมทุกแห่งต้องการที่จะสื่อหรือแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อ ความคิดของตน ด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ เช่น การวาดภาพการแกะสลัก การทอผ้า ฯลฯ การแสดงออกซึ่งความรู้สึกจึงเป็นหน้าที่หลักของศิลปะ ซึ่งนักมานุษยวิทยาเรียกพฤติกรรมในรูปแบบต่างๆ เหล่านี้ว่า พฤติกรรมการแสดง (expressive behavior) ซึ่งพฤติกรรมการแสดงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้และการยอมรับของ

สังคมโดยสื่อสารผ่านทางศิลปินหรือผู้แสดงที่สร้างสรรค์ขึ้นมาในขอบเขตของแบบแผนที่สังคมกำหนดและยอมรับ ดังนั้นศิลปะจึงเป็นผลผลิตของวัฒนธรรม ดังที่ นักมานุษยวิทยา โรเบิร์ต เรดฟีลด์ (อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2540: 223) ได้ให้ความเห็นว่าศิลปะเป็นตัวแทนของความหมายและระบบคุณค่าของสังคมวัฒนธรรมซึ่งได้สืบทอดต่อเนื่องจนเป็นประเพณีมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง มนุษย์ในสังคมดั้งเดิม ชาวกรีกโบราณถือว่าศิลปะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผูกพันเชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาและระบบคุณค่าทางสังคม ศิลปะกระตุ้นจิตสำนึกและให้ความหมายแก่แบบแผนวัฒนธรรมในรูปของสัญลักษณ์ การผลิตซ้ำรูปแบบของศิลปะเป็นหลักประกันสำคัญประการหนึ่งของความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม

กล่าวเฉพาะภูมิปัญญาสิ่งทอพื้นบ้านล้านนา จะพบว่าชาวล้านนาได้เชื่อมโยงวิถีชีวิตเข้ากับวัฒนธรรมความเชื่อต่างๆ โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าผ้าที่นุ่งนอกรอกจากใช้เป็นเครื่อง นุ่งห่มแล้ว ผ้ายังมีความหมายในลักษณะความเชื่อต่างๆ แฝงอยู่ด้วยเสมอ การใช้สีและการ ตกแต่งลวดลาย นอกจากความสวยงามแล้ว ยังมีความหมายเกี่ยวกับความดีงามอยู่ด้วย วัฒนธรรมความเชื่อของชาวล้านนาที่ค่อนข้างเห็น ได้ชัดเจนมี 2 วัฒนธรรมคือ วัฒนธรรมดั้งเดิม และวัฒนธรรมที่เผยแพร่เข้ามาภายหลัง อย่างไรก็ตามการนับถือผีเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่และดั้งเดิมของชนในแถบนี้ ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามา ชนพื้นเมืองเหล่านี้รับเอาวัฒนธรรมนี้เข้ามาโดยมีลักษณะการนำมาผสมผสานวัฒนธรรมเดิม แต่ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องผียังคงนับถือกันอยู่ ในขณะเดียวกันก็มีการนับถือพระพุทธรูปโดยให้ความสำคัญในบรรดาความเชื่อเรื่องผีซึ่งมีหลักฐานเก่าแก่ที่สำคัญ คือ กลองมโหระทึกทำด้วยสำริด บนกลองจะประดับด้วยลายต่างๆ เช่น ลายสัตว์ ลายคนที่มีลักษณะร่วมกับลายบางลายในผ้าทอ เช่น ลายนก ซึ่งจากการสัมภาษณ์ท่านผู้รู้ว่าเป็นอิทธิพลที่มาจากพุทธศาสนา เป็นการนำลวดลายที่ตกแต่งเพื่อความเป็นสิริมงคล ดังนั้นลายของผ้าทอนอกจากจะมีอิทธิพลทางพุทธศาสนาแล้ว บางลายเชื่อกันว่ามีมาก่อนพุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาในแถบนี้ แล้วปรับให้เข้ากับกับความเชื่อเดิมที่มีอยู่แล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่า ลายใดมาก่อนหรือมาภายหลัง อย่างไรก็ตามลายนกกเป็นลายที่พบในผ้า อาจหมายถึงการให้ความสำคัญบางอย่าง หรือการเป็นสัตว์สากลที่ใช้ได้ในผ้าทุกชนิดก็เป็นได้ มีความแตกต่างกันไปบ้างตามแต่ละเทคนิค และลักษณะการใช้ลวดลาย การใช้กลองมโหระทึกที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนกกี้พบในพวงกะเหรี่ยง พบว่าภาคตะวันตกของประเทศไทยใช้กลองมโหระทึกในงานศพเพื่อเรียกวิญญาณของผู้ตาย ที่เชื่อว่าแปลงร่างเป็นนก แสดงให้เห็นว่าความเชื่อที่เกี่ยวกับนกกี้มีมานานแล้วก่อนพุทธศาสนาแพร่เข้ามา (อ้อมจิต กันทาใจ, 2535: 59-61)

ความเชื่อและลวดลายของสิ่งทอ

การศึกษาจากหลักฐานในด้านพุทธศาสนาเข้ามา ในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 พุทธศาสนานิกายวัชรยานฝ่ายมหายาน มาจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียและชวาภาคกลาง สู่ประเทศไทยทางภาคใต้ ความเชื่อในเรื่องสัตว์ที่เป็นตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าแต่ละพระองค์ คือ ไก่ นาค เต่า โคล ราชสีห์ ก็มีในคติพุทธมหายาน ความเชื่อในคติมหายานที่เห็นชัดอย่างหนึ่งคือ การบูชาแม่กาลีเนื่องด้วยการใช้ค้ายคิปปันเป็นสินค้าในรูปเทียน ในล้านนาใช้เป็นไส้ประทีปใช้จุดในวันสำคัญทางพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าสัตว์ต่างๆ ที่กล่าวมานั้นล้วนมีในการทำลวดลายในผ้า เช่น ลายนก ลายนาค ลายสิงห์ ลายสัตว์อื่นๆ เช่น ลายนก หัตถ์ลึงค์ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า เป็นสัตว์เชยวิญญูณ และในพงศาวดารโยนกก็มีกล่าวว่านกหัตถ์ลึงค์นี้ไปนำเอาหอยมาในการสร้างเมืองลำพูน ลายนกกินน้ำคั้นนั้นน่าจะมีความหมายเกี่ยวข้องกับความร่วมมือ ความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ ส่วนลายช้าง ลายม้า ช้าง ม้า เป็นสัตว์ใช้งานของกษัตริย์ เป็นของผู้มีบารมีสูง ซึ่งในการนำมาใช้ในผ้าลายเหล่านี้ รวมทั้งลายสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา พบในผ้าเช็ดเท้า นั้น ส่วนลายผ้าหลบมีการใช้ลายช้าง ลายม้าอยู่บ้าง ผู้ที่ใช้ต้องเคยบวชเป็นพระภิกษุมามาก่อน บุคคลผู้ที่เคยเป็นพระภิกษุมามากแล้วเรียกว่า หนาน หมายถึง ผู้มีความรู้ มีคุณวุฒิ เหมาะสมที่จะใช้ผ้านี้ ผ้าเหล่านี้เป็นสิ่งแสดงสภาพทางสังคม นั่นเอง ลายสัตว์ตัวอื่นๆ ที่ใช้เป็นลายประกอบ และในผ้าหลบบางผืน เช่น ลายดวง น่าจะมาจากวัฒนธรรมจีนที่ส่งอิทธิพล ลายดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ความเบิกบาน เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา ลายนี้พบในการตกแต่งหน้าหมอนทอที่ใช้หนุนนอน (อ้อมจิตกันทาใจ, 2535: 60-61)

ความเชื่อและศีลธรรมของสิ่งทอ

นอกจากการใช้สัญลักษณ์รูปสัตว์ในการสื่อความหมายในผ้าแล้วยังมีการใช้สัญลักษณ์ของการใช้สี ยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมด้วย ดังจะเห็นได้จากการใช้สีในลวดลายต่างๆ สีส่วนใหญ่ที่พบคือ สีขาว สีดำ แดง เหลือง เขียว และสีน้ำเงิน สีน้ำเงินที่ย้อมแล้วสีติดเส้นฝ้ายดีที่สุด การใช้ผ้าสีในพิธีกรรม พบในพิธีสืบชะตาคน สืบชะตาบ้าน สืบชะตาเมือง ในตำราเอกสารได้กล่าวถึงการใช้ผ้าขาว ผ้าแดงในพิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่มีการใช้ผ้าขาว 9 ธาตุ ผ้าแดง 9 ธาตุ การสืบชะตาเป็นพิธีเกี่ยวกับชีวิต การสืบต่อชีวิตให้เจริญรุ่งเรือง สีแดงจึงน่าจะเกี่ยวข้องกับชีวิต การมีชีวิต ซึ่งในวัฒนธรรมจีนความเชื่อเรื่องนี้เด่นชัดมาก ส่วนสีขาวน่าจะหมายถึงความบริสุทธิ์ คือ การต่อชีวิตให้บริสุทธิ์สะอาด นั่นเอง สำหรับการใช้สีดำจะใช้สีดำเป็นคำหยาบในคน เช่น ในเด็กก่อนเวลาออกจากบ้านต้องแต้มด้วยสีดำที่หน้าผากเพื่อให้ดูน่าเกลียด ผีจะได้ไม่ทำร้าย การใช้สีดำเป็นผ้าพื้นในชั้นดินจกอาจเป็นการอำพรางตัวเองว่ามีคำหยาบ ผีจะไม่ทำร้ายก็เป็นได้ ส่วนสีอื่นๆ คือ สีขาว เหลือง แดง และสีเขียว ใช้สีเหล่านี้ได้ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในการขึ้นท้าวทั้งสี่ ใน

วัฒนธรรมล้านนาการจะสร้างบ้านใหม่ ขึ้นบ้านใหม่ รื้อบ้าน คือ ท้าวจตุโลกบาลผู้รักษาทิศทั้งสี่ มี ท้าวมหาธาต 4 องค์ครองอยู่ และมีเทพอีก 2 องค์ รักษาทิศเบื้องบน และทิศเบื้องล่าง ในการ ประกอบพิธีท้าวทั้งสี่ เครื่องประกอบนอกเหนือจากสิ่งอื่นแล้วยังมีช่อหรือธงเล็กๆ สีเหลือง ขาว เขียว แดง ปักตามทิศต่างๆ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์และสิ่ประจําทิศของท้าวทั้งสี่ เกี่ยวข้องในการใช้สีของ ผ้าก็อาจเป็นได้ อย่างไรก็ตาม สังคมของชาวล้านนา บางชุมชนในชนบทที่มีขนาดเล็กห่างไกลจาก ตัวเมืองออกไป เช่น จอมทอง คอยเต่า เป็นต้น การติดต่อกับสังคมภายนอกมีน้อยจึงเกิดค่านิยม และ ศิลปะพื้นบ้านจึงมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น วัฒนธรรมการใช้ผ้าแต่เดิมผ้าที่ใช้ในครัวเรือนต้องปั่นและ ทอโดยผู้หญิงในครอบครัวเพื่อใช้นุ่งห่ม ดังนั้น การทอผ้าจึงเป็นคุณสมบัติของสตรีชาวล้านนา มา ช้านาน (อ้อมจิต กันทาใจ, 2535: 59 – 61)

การถ่ายทอดภูมิปัญญาสิ่งทอ

ภูมิปัญญาวิธีการทอผ้าที่มีมาแต่เดิมเป็นระบบการถ่ายทอดความรู้ที่มีการสืบทอดต่อกันมา ซึ่งองค์ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่คนแต่ละคนคิดขึ้นมาได้ในกระบวนการ ความคิดในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ปัญญาในโลกแห่งความเป็นเมือง ก็คือคนที่ฉลาด คนที่คิดอะไรในช่วงเวลาสั้นๆ ออกมาได้สำเร็จ สิ่งนี้ถือว่าเป็นภูมิปัญญาแบบสมัยใหม่ ไม่ใช่ภูมิปัญญาแบบเดิม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) ดังนั้น การสั่งสมภูมิปัญญาและวิธีการทอผ้าจึงมีความเป็นมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งเป็นนัยแฝงไว้เป็นแรงบันดาลใจ ในการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากแม่สู่ลูกจากการฝึกปฏิบัติต่างๆ เป็นลำดับไปจนเกิดความชำนาญ ผู้หญิงที่ทอผ้าเป็นใน สมัยก่อนค่านิยมตอนนั้นแสดงให้เห็นว่าเป็นที่มีวิชาความรู้เป็นศักดิ์ศรีของผู้หญิงและครอบครัว การทอผ้าวิเคราะห์ได้ถึงจิตใจที่มีความอดทนและความพยายามอย่างสูง ดังจะเห็นได้จากขั้นตอน ของกระบวนการทอผ้าที่ยากที่สุดเห็นจะเป็นขั้นตอนการสับฝ้าย เป็นการทำให้เส้นของฝ้ายผ้าที่ทอ เดิมขมวดต่อกันกับฝ้ายที่จะนำมาทอใหม่ทีละเส้นและต้องลำดับเส้นฝ้ายไม่ให้มีการสลับกัน กระบวนการนี้ผู้ที่ชำนาญแล้วต้องใช้เวลาประมาณ 1 วันและการทำงานของช่างทำผ้าหลายๆ คน บอกว่าทำด้วยความสุขไม่เคยหงุดหงิดกับการทอผ้าซึ่งเป็นปรัชญาในการทำงานที่มีคุณค่าและความ ภาคภูมิใจ ดังนั้นคุณภาพของงานที่ออกมาจึงมีคุณภาพสูง อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดภูมิ ปัญญาสิ่งทอนอกจากจะใช้องค์ความรู้และทักษะความชำนาญที่สั่งสมมาจากอดีตแล้ว อรรถ จิตโรตอง (2544: 117-118) ยังพบว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ใน กระบวนการผลิตผ้า นั้นมีความสำคัญถ้ามีการนำมาใช้โดยขาดความรู้และความเข้าใจแล้วอนาคต อาจเกิดภาวะขาดแคลนและต้องมีการสั่งซื้อ หรืออาจทำให้กิจกรรมไม่อาจดำเนินต่อไปได้ จึงได้มี การปรับเปลี่ยนเรียนรู้เทคนิคในการผลิตจากการพัฒนาความรู้เดิม เกิดเป็นความรู้ใหม่ โดยการ ปรับเปลี่ยนจากการใช้เปลือกไม้ในการย้อมอย่างเดิยวมาเป็นการใช้ส่วนอื่นของต้นไม้ เช่น ใบไม้

และดอกที่ร่วงแห้งแล้วมาแทนเปลือก โดยคำนึงถึงวัตถุดิบที่มีปริมาณมาก และต้นไม้สามารถสร้างส่วนนั้นเพิ่มในระยะเวลาไม่นาน

นอกจากนี้ กระบวนการสืบทอดการทอผ้ายังสามารถถ่ายทอดผ่านทางความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาสิ่งทอได้ เช่น การทอผ้าในพิธีการทอดลูกจันทน์ ต้องอาศัยความศรัทธา ความสามัคคี ความเสียสละ ซึ่งเริ่มตั้งแต่กระบวนการตีฝ้าย กรอฝ้าย สืบสานเส้นฝ้าย ย้อมสีฝ้าย จนสำเร็จเป็นจีวรโดยใช้เวลาเพียงวันเดียว หากขาดเสียซึ่งแรงบันดาลใจ และความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็ไม่สามารถทำงานได้สำเร็จ ในช่วงระยะเวลาอันรวดเร็ว (ยิ่งยง เทาประเสริฐ และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2542: 211-212) เมื่อกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และระบบการศึกษาสมัยใหม่เริ่มแพร่เข้ามาในชุมชน ระบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิมในชุมชนจำนวนมากค่อยๆ สูญหายไปดังเช่น ระบบการถ่ายทอดการทอผ้า ลวดลายของผ้า ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะได้สูญหายไปก่อนเพราะลวดลาย บนผืนผ้ามีรายละเอียดมากส่วนที่เป็นรายละเอียดนี้จึงถูกละทิ้งไปเรื่อยๆ ต่อมาสิ่งที่น่าเป็นห่วงคือ การถ่ายทอดการทอผ้าแม้จะมีการต้านทานต่อการเปลี่ยนแปลง และความพยายามที่จะปรับปรุงให้เข้ากับระบบใหม่ แต่ก็คงไม่เพียงพอที่จะรักษาระบบเดิมให้ดำรงอยู่ได้ และน่าเป็นห่วงอยู่ว่า การทอผ้ามักจะถูกมองจากบรรดาคณรู้นใหม่ว่าเป็นกระบวนการที่ล้าหลัง เพราะการที่จะได้ผ้ามาแต่ละชิ้นจนเป็นเส้นีผ้าหรือเครื่องใช้จะต้องผ่านกระบวนการต่างๆ หลายขั้นตอนที่มีความยุ่งยากและล่าช้า

กระบวนการทอผ้าของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ในกระบวนการผลิตผ้าทอแต่เดิมอันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล (2536: 168-169) ได้นำเสนอว่า การทอผ้าฝ้ายจะมีขั้นตอนในการผลิต ได้แก่ การปลูก การเก็บเกี่ยว การปั่น การทอ การย้อมสี และการเย็บทุกขบวนการไม่ได้ทำกันภายในครอบครัว แต่เป็นการแบ่งหน้าที่ตามครอบครัว หมู่บ้าน หรือเป็นภาค มีการแลกเปลี่ยนแรงงานและสินค้า สมัยก่อนภาคเหนือของประเทศไทยมีการปลูกฝ้ายกันมาก ฝ้ายดิบจึงนับว่าเป็นสินค้าออกของภูมิภาคนี้ มีการค้าขายกับพ่อค้าเมืองยูนนาน การปลูกฝ้ายจะปลูกบางท้องที่ แหล่งปลูกฝ้ายจะอยู่ในแถบที่ราบสูง คนในพื้นที่สูงมักจะใช้หูกทอผ้าแบบที่เอวแทนการใช้หูกรอบตัว จึงใช้ฝ้ายที่ปลูกแลกกับมุ้ง หรือหูก ที่มีขนาดใหญ่พิเศษ ชาวบ้านในพื้นที่ตอนจะใช้แรงงานแลกกับสินค้า โดยให้คนในพื้นที่ลุ่มเอาผ้าดิบไปสาว ปั่น และทอแล้วจ่ายคืนเป็นผ้าที่ทอแล้วคนละครั้ง หลังจากเมื่อได้ปุ๋ยฝ้ายมาแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การทอผ้าเป็นการปั่นฝ้ายออกมาเป็นเส้นด้าย การจะปั่นฝ้ายให้ได้เป็นเส้นยาวติดต่อกัน ต้องใช้ความชำนาญจนกระทั่งการทอผ้าจำนวนหนึ่งเป็นการทอเพื่อใช้ในครอบครัว ทอไว้ขายเป็นบางส่วน ขั้นตอนต่อไปคือ การย้อม การย้อมผ้าต้องอาศัยความชำนาญ สีย้อมที่ใช้กันทั่วไป คือ มะเกลือ หมู่บ้านย้อมผ้าจะมีความเชี่ยวชาญในการปลูกมะเกลือและเอาผล

มาย้อมผ้า ขั้นสุดท้ายคือ การเย็บ ช่างทออาจจะตัดเย็บผ้าไม่เป็น โดยเฉพาะตัดเย็บเป็นกางเกงและเสื้อ จึงต้องจ้างชาวบ้านอื่นที่มีฝีมือตัดเย็บเป็นผู้ทำ และในสมัยนี้มีการจ้างช่างตัดเย็บมากขึ้นเมื่อมีการตัดเย็บด้วยจักร ดังนั้นจากที่ทราบกันแล้วว่า ก่อนที่จะได้ผลผลิตออกมาเป็นผืนผ้าจะต้องผ่านกระบวนการต่างๆ หลายขั้นตอน

วัตถุดิบและอุปกรณ์สำคัญในการทอผ้าพื้นบ้าน

วัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตก็คือฝ้าย ดังที่ อ้อมจิต กันทาใจ (2535) ได้กล่าวถึงกระบวนการต่างๆ ไว้ว่า ฝ้ายและเส้นฝ้าย เป็นวัตถุดิบที่สำคัญในกระบวนการทอผ้า เส้นฝ้ายที่ใช้กันในปัจจุบันเป็นฝ้ายอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ฝ้ายแบ่งเป็นสองชนิดกล่าวคือ ฝ้ายที่ผลิตจากโรงงาน และฝ้ายเมือง ซึ่งฝ้ายที่ผลิตจากโรงงานมีขายตามท้องตลาดทั่วไป ชาวบ้านนิยมใช้กันมาก จากการสอบถามทราบว่า เนื่องจากประหยัดเวลา และฝ้ายตลาดมีความเหนียวมากกว่าฝ้ายที่ผลิตขึ้นเอง ฝ้ายที่ซื้อจากตลาดมักเรียกว่า ฝ้ายระหัน มี 2 ชนิด คือระหันแลบ (เส้นเล็ก) ระหันหึก (เส้นใหญ่) ไม่นิยมนำมาทำเส้นอื่น

อุปกรณ์ที่สำคัญในการทอผ้าในส่วนที่ต้องใช้ในการทอ นานที่สุดคือ กี่ ซึ่งมีโครงสร้างและส่วนประกอบที่ทำด้วยไม้จริงเกือบทุกส่วน ลักษณะโครงสร้างเป็นแบบเสาและคาน ประกอบด้วยเสา 4 เสา มีคานพาด มีที่นั่งทอ สถานที่ตั้งของกี่ พบว่าส่วนใหญ่ตั้งไว้ในใต้ถุนบ้าน

ส่วนกึ่งที่เป็นเส้นยืนหรือที่เรียกว่า เครือหูก ซึ่งอยู่ในขณะทำการทอ เรียกว่า หูก ที่มาของอุปกรณ์อื่นๆ นั้น พบว่าทำขึ้นเองภายในครัวเรือน โดยโครงสร้างจะพบว่าก็มีความแข็งแรงมากและถูกเก็บไว้ในที่ร่ม สภาพภูมิอากาศไม่รบกวนมากนัก จึงผุพังได้ยาก

อุปกรณ์ในการทำฝ้ายเมือง หรือฝ้ายปั่นด้วยมือ มีดังนี้คือ

- อีด
- จ่าลุ่นและก้ง
- ไม้พันหางฝ้าย
- ผียน
- เปี๊ย

วิธีการทำฝ้ายเมืองนั้น เริ่มจากการนำฝ้ายที่เก็บจากต้นมาแล้ว นำออกผึ่งแดดเพื่อไล่ความชื้นและแมลงที่ติดมา หากมีหนอนหรือเศษใบไม้ติดมาด้วยต้องแยกออกก่อน จากนั้นทำการหีบเอาเมล็ดฝ้ายออก โดยใช้อุปกรณ์ที่มีชื่อว่า อีด (หีบฝ้าย) ในขณะทำการอีดนั้น ฝ้ายควรตากแดดตลอดเวลาเพื่อให้สะดวกในการอีด จากนั้นนำฝ้ายที่แยกเมล็ดออกแล้วนำไปตีคดหรือยิง ให้พุงจนคล้ายสาลีด้วยเครื่องมือที่มีชื่อว่า จ่าลุ่นและก้งยิงฝ้าย โดยจ่าลุ่นทำหน้าที่ป้องกันฝ้ายไม่ให้พุงกระจายในขณะที่ตี ส่วนก้งมีลักษณะคล้ายธนูใช้ตีคดฝ้ายจนขึ้นฟู เมื่อได้ฟูฝ้ายที่ฟูเต็มที่แล้ว นำไป

พันเป็นหลอดกับ ไม้พันฝ้าย เรียกว่า การมัดหางฝ้ายหรือบางที่เรียกว่า ผักลูกหมี เมื่อได้หางฝ้ายที่มีลักษณะเป็นหลอดแล้ว นำไปปั่นเป็นเส้นโดยใช้อุปกรณ์ที่มีชื่อว่า เฝียน ในการปั่นเป็นเส้นเกิดจากการหมุนกงฝ้ายด้วยมือขวา มือซ้ายลากหางฝ้ายเข้าหาลำตัว เฝียนจะมีสายพานโยงไปหมุนเหล็กใน ทำให้เหล็กในหมุนบิดโยยฝ้ายให้เกลียวเป็นเส้น เส้นใหญ่หรือเส้นเล็กตามจังหวะการบีบหางฝ้าย และความเร็วในการลากมือเข้ามาลำตัว การหมุนกงฝ้ายจะหมุนตามเข็มนาฬิกา จากนั้นหมุนกงฝ้ายกลับเล็กน้อยพร้อมกับยกมือซ้ายที่ถือหางฝ้ายขึ้น ค่อยๆ ปลดปล่อยให้เส้นฝ้ายเก็บเข้าเหล็กในเมื่อปั่นจนได้เส้นฝ้ายเต็มเหล็กในแล้ว ใช้อุปกรณ์ที่เรียกว่า เป็ย นำฝ้ายออกจากเหล็กใน มาเก็บไว้ที่เป็ย เมื่อนำฝ้ายออกจากเป็ยจะได้ฝ้ายเป็นใจ หรือบ่วงหลายๆ ใจม้วนรวมกันเรียกว่า ปืด จะเห็นได้ว่า ฝ้ายเมืองส่วนใหญ่จะใช้เป็นเส้นพุ่ง เนื่องจากมีความฟูนุ่ม และมีความสวยงามกว่าเนื้อผ้าที่ผลิตจากโรงงาน นอกจากนี้ยังทำให้ได้เนื้อผ้าที่มีความหนาและคงทนมากกว่า (อ้อมจิต กันทาใจ, 2535)

อย่างไรก็ตาม ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรี และคณะ (2528) ได้กล่าวถึงเส้นด้ายส่วนใหญ่ที่ใช้ในการทอผ้าว่าเป็นเส้นด้ายที่ทำมาจากโรงงานอุตสาหกรรม บางแห่งซื้อเส้นด้ายมาข้อมเอง แต่ส่วนใหญ่จะซื้อเส้นด้ายที่ย้อมสีมาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ซึ่งสีข้อมมักจะตกสี โดยเฉพาะสีเข้มสด หากซื้อตามร้านในตัวเมืองเชียงใหม่ได้ตลอดไม่เคยขาดแคลน การหันมาใช้เส้นด้ายจาก โรงงานอุตสาหกรรมมีเหตุผลส่วนหนึ่งมาจากเส้นด้ายปั่นด้วยมือจากฝ้ายที่ชาวบ้านปลูก ที่ยังคงมีเหลืออยู่ในปัจจุบันตามหมู่บ้าน เช่น ในอำเภอคอยเต่า และอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ มีปริมาณการผลิตที่ค่อนข้างมีจำนวนจำกัดและไม่แน่นอน ใช้เวลาในกระบวนการทำเส้นฝ้ายมาก และถูกจำกัดในด้านช่วงระยะเวลาที่สามารถทำได้ด้วย เช่น หีบฝ้าย ปั่นฝ้าย ซึ่งจะทำให้เฉพาะในช่วงที่มีความชื้นอยู่ในอากาศร้อน ผู้ผลิตต้องว่างจากการทำงานเกษตรกรรม แต่กลับมาปรากฏว่าเส้นด้ายที่ชาวบ้านผลิตขึ้นมานี้ได้รับความนิยมในวงการเสื้อผ้าในปัจจุบันอย่างมาก เพราะเป็นเอกลักษณ์ของการผลิตด้วยมืออย่างแท้จริง ดังนั้น ผลกระทบที่กระทบผ้าทอพื้นเมืองจึงใช้เส้นด้ายจากโรงงานเป็นเส้นด้ายยืนและใช้เส้นด้ายพื้นเมืองเป็นด้านพุ่ง

สีธรรมชาติและกระบวนการข้อม

กระบวนการข้อมสีจากวัสดุธรรมชาติ หรือสมุนไพร นับเป็นคุณค่าที่หาได้ยากในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าตามชนบทจะยังมีการข้อมอยู่บ้าง แต่ก็โดยเฉพาะบางสีที่ใช้กันเป็นประจำ เช่น สีน้ำเงินของเสื้อข้อม ที่ได้สีจากต้นคราม สมุนไพรที่ใช้ข้อมฝ้ายมีอีกหลายชนิด บางชนิดก็ได้จากบางส่วนของต้นไม้ เช่น เปลือก ใบ ผล และราก บางชนิดอาจจะใช้ไม้หลายชนิด ซึ่งสมุนไพรแต่ละอย่างให้สีออกมาแตกต่างกัน หรือแม้แต่ต้นเดียวกัน หากเก็บคนละเวลา คนละเดือน คนละฤดู ก็อาจให้สีที่แตกต่างกันได้ ซึ่งกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้ศึกษาถึงการข้อมสีธรรมชาติ (natural dyes) ว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยแขนงหนึ่งที่มีมาแต่โบราณและได้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษหลายชั่ว

อายุคน เนื่องจากสรีรวิทยาศาสตร์ได้มากมีบทบาทแทนจึงทำให้การใช้สรีรรมชาติถูกทอดทิ้งไป และเนื่องจากสรีรรมชาติต้องผ่านกระบวนการทำที่ยุ่งยากและใช้เวลานาน แต่อย่างไรก็ดี การรณรงค์เรื่องวัฒนธรรมไทยได้เอื้ออำนวยให้ศิลปะแขนงนี้ได้กลับมามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยอีกครั้งจึงสามารถทำให้กลุ่มอาชีพพ่อค้าย้อมสรีรรมชาติได้มีโอกาสอยู่รอด และเจริญเติบโตได้ในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้จากการศึกษาของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2538) ได้พบว่า ต้นไม้แทบทุกต้นและทุกส่วนของต้นไม้สามารถนำมาย้อมให้เกิดสีต้นบนเส้นใยได้ ความลับจากธรรมชาตินี้ต้องอาศัยความละเอียดในการที่จะใส่ใจค้นคว้าตั้งแต่ การเจาะ เปลือก เนื้อไม้ ดอก ผล ราก ไม้สากคั่ว ซึ่งวิธีการสกัดสีของแต่ละส่วนก็แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นโดยวิธีการบด ตำ การเอาน้ำ หมักหรือต้ม บางทีก็ให้สีที่เหมือนกัน บางคราวใช้ใบไม้ เปลือกไม้ ชนิดเดียวกัน วิธีสกัดเดียวกัน แต่สีที่ได้จะไม่เหมือนกัน หรืออาจจะใกล้เคียงกัน บางครั้งมีการนำสีที่ได้จากส่วนต่างๆ มาผสมกัน

สรีรรมชาติเป็นสีที่หลากหลาย และแปรเปลี่ยนได้เสมอ ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ เช่น ความมีอายุอ่อนแก่ ของต้นไม้ ความสด หรือความแห้งของเปลือกไม้ ฤดูกาลก็มีส่วนทำให้ได้สีที่แตกต่างกันไป สารแร่ธาตุต่างๆ ก็มีผลต่อการกำหนดสี สรีรรมชาติเป็นความภาคภูมิใจของผู้กระทำ และเป็นสีที่ไม่มีอันตรายต่อร่างกาย เป็นการลงทุนที่ประหยัด ไม่เป็นอันตรายต่อมลภาวะ

จากกระบวนการดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการจะได้ผ้าฝ้ายสีนั้นจะต้องผ่านขั้นตอนการย้อมสีเส้นฝ้ายซึ่งข้อมูลจาก เอกสารเรื่อง ผ้าฝ้ายมิติชีวิตที่ถูกลืม (2539: 20-21) ได้เสนอว่า ขั้นตอนของกระบวนการผลิตผ้าทอนั้น หลังจากทำการเก็บฝ้ายมาแล้ว ขั้นตอนแรกคือการหีบฝ้ายเพื่อเอาเมล็ดออก และปั่นด้าย เส้นด้ายที่ปั่นมาแล้วก็จะนำไปย้อมสี เมื่อย้อมสีเสร็จเส้นด้ายที่จะนำไปทำเป็นด้ายยืนก็จะต้องมีการลงแป้ง ด้ายพุ่งก็จะกรอให้ปลอดเช่นกันเพื่อนำไปใส่กระสวยเพื่อใช้ในการทอต่อไป ขั้นตอนการย้อมนั้นก็ยังมีทั้งแบบย้อมเย็นและย้อมร้อน ในการย้อมเย็นจะกระทำในหม้อดิน นำเส้นด้ายมาจุ่มลงในน้ำย้อมในลักษณะที่เป็นเข็ด หากอยากได้สีเข้มก็ต้องหมักไว้เป็นวัน การย้อมร้อนจะใช้วิธีต้มใส่ถังและใช้ไม้คนให้ด้ายโดนน้ำสีโดยทั่วถึง เมื่อย้อมได้สีตามที่ต้องการแล้ว เส้นด้ายก็จะถูกนำไปทอเพื่อให้เกิดการแทรกซึมของสีเป็นไปอย่างทั่วถึง นำมาซักและตากแห้งหรืออาจนำไปย้อมสีอื่นทับอีกก็ได้ เพื่อให้ได้สีผสม อย่างไรก็ตามก่อนที่จะย้อมสีด้ายจะนำด้ายมาแช่น้ำก่อนเพื่อให้ไขมันและสิ่งสกปรกหลุดและจะนำไปต้มน้ำเปล่าเป็นเวลา 2 ชั่วโมงมาทออีกครั้งแล้วนำไปตากเป็นอันเสร็จขั้นตอนการต้มฟอก และเทคนิคการแก้สีด้ายง่าย คือการย้อมมะเกลือรองพื้นก่อนการย้อมสีอื่นทุกชนิดจะทำให้การย้อมสีอื่นๆ ติดเส้นด้ายได้ดีสีไม่ตก เมื่อมีการเตรียมเส้นด้ายเสร็จเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการทอผ้า ซึ่งพระสมคิดจรรย์ธรรมโม และคณะ (2545: 69) ได้เสนอว่า ให้นำฝ้ายที่ผ่านการย้อมเรียบร้อยแล้วมาปั่นเพื่อแยกเส้นฝ้ายที่ติดกัน

ออกเป็นเส้นเดียวกัน โดยการนำใส่เขียนปั่นถ่ายเทฝ้ายจากมัด ไปใส่มะกั่วจนหมด (ปัจจุบันใช้กระป๋องนม) จากนั้นนำฝ้ายที่ผ่านการแยกใส่มะกั่วและมาวันใส่เปียเพื่อกำหนดความยาวของฝ้ายว่าจะทอผ้าจำนวนกี่เมตร ซึ่งจะสามารถคำนวณเส้นฝ้ายในแนวยืนให้ได้จำนวนที่ต้องการ หลังจากนั้นก็ให้นำมาเรียงเส้นฝ้ายด้วยหลักเดินฝ้าย โดยในขั้นตอนนี้ถ้าต้องการทอผ้าเป็นตารางก็สามารถใส่ลวดลายไปในขณะวันด้าย จากนั้นนำฝ้ายที่ได้จากการวันมาสับหูกกับพืมที่เตรียมไว้ ซึ่งในขั้นตอนนี้การสับหูกจะสามารถกำหนดว่าจะทอผ้าลายอะไร ในกรณีที่สับหูกเก็บเขารั้งแรกจะสอดเส้นฝ้ายแนวยืนใส่ในช่องซี่พืม ถ้าในกรณีที่ทอผืนที่สองจะนำฝ้ายมาสับต่อกับปลายเส้นฝ้ายที่ติดอยู่กับพืมเส้นต่อเส้นจนเสร็จ ฝ้ายแต่ละลายจะสับหูกแตกต่างกัน เช่น ลายสอง ลายสาม เป็นต้น การสับหูกจะไม่เหมือนกัน แต่ถ้าทอลายซัศจรรย์ไม่ต้องกำหนดลวดลายในขั้นตอนนี้ แต่สามารถใช้สีสรรแตกต่างกันเพื่อให้เกิดเป็นตารางได้ หลังจากสับหูกเสร็จก็จะเก็บเข้าพืม เมื่อเก็บเข้าพืมเสร็จเตรียมฝ้ายสำหรับพุ่ง แล้วก็สามารถทอผ้าได้ ก็จะได้ผ้าฝ้ายงามด้วยสีธรรมชาติ

การทอผ้าซึ่งจัดเป็นศิลปะประเภทหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ที่มีความหมายและมีคุณค่าของสังคม วัฒนธรรม ที่สืบทอดเป็นประเพณีมาช้านาน และใช้เป็นสื่อที่แสดงออกถึงอารมณ์ ความรู้สึก ความเชื่อ ความคิดของบุคคล ดังนั้น การทอผ้าจึงเป็นตัวแทนของแบบแผนทางวัฒนธรรมในรูปของสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายประจำของท้องถิ่นแสดงให้เห็นขนบธรรมเนียม ประเพณี ประวัติศาสตร์และความเชื่อ รวมถึงสัญลักษณ์ของการใช้สีที่สอดใส่ไปในลวดลายผ้า ซึ่งจะมีเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น กระบวนการทอผ้าในแต่ละขั้นตอนนี้ตั้งแต่การปั่นฝ้าย การย้อม การสับฝ้าย การทอ จนออกมาเป็นผืนผ้า คนที่มีทักษะความรู้ และมีแรงบันดาลใจจึงจะสามารถทอผ้าออกมาได้ และนั่นคือสัญลักษณ์ของควมมีคุณค่าและความภาคภูมิใจของภูมิปัญญาสิ่งทอ ดังนั้น การพัฒนาวัฒนธรรมในรูปแบบของศิลปะประจำท้องถิ่นนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยบุคคลที่เป็นผู้รู้ มีทักษะ มีแรงบันดาลใจเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน (community participation)

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนได้มีอิทธิพลต่อกิจกรรมในหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ดังจะเห็นจากความพยายามเข้าไปมีอิทธิพลต่องานพัฒนาทั้งทางรัฐและเอกชน ในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ที่มีความพยายามจะใช้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของประเทศกำลังพัฒนา พัฒนาการทางความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1940 โดยได้ถูกริเริ่มและถ่ายทอดในกระบวนการพัฒนาอย่างมีแผนและถูกแทรกอยู่ในนโยบายความช่วยเหลือทางการพัฒนาของประเทศตะวันตกและใน

การวางแผนการพัฒนาของกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงทศวรรษแห่งการพัฒนา (1950-1960) ที่ได้ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมถูกใช้เป็น “การปฏิบัติการ” ในกระบวนการพัฒนาชุมชน โดยเน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาเพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตัวเอง การพัฒนาชุมชนดังกล่าวทำให้ “การมีส่วนร่วม” ถูกใช้สร้างเป็นแนวคิดและเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทักษะ (skill) และสนับสนุนเชิงกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนา รวมทั้งสร้างความรับผิดชอบในการสนับสนุนต่อการร่วมปฏิบัติในงาน โครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ นอกจากนี้การพัฒนาชุมชนในระยะดังกล่าวยังเป็นการวางฐานองค์กรชุมชนโดยมุ่งเน้นให้องค์กรเป็นผู้สนับสนุนให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์กร และมุ่งสร้างความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ อดจนความรู้ความเข้าใจการมีส่วนร่วมและความสามัคคีพร้อมใจในหมู่สมาชิกของชุมชน อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าผู้ที่เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนามักจะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐและเข้ามาจัดการในทุกขั้นตอนของกระบวนการมากกว่าคนในท้องถิ่น จนถูกตั้งเป็นข้อสมมติฐานว่า “การมีส่วนร่วม” อาจเป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดปัญหาความยากจนโดย “คนจน” ไม่ได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ด้วยเหตุนี้ช่วงแรกของทศวรรษ 1990 หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือ ทางการพัฒนาจึงได้ให้น้ำหนักของทรัพยากรในการให้ความช่วยเหลือไปที่การส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการสร้างความตระหนักของสาเหตุของการไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อจะแก้ไขปัญหาการพัฒนาจากการพัฒนาแบบสั่งการ (top-down development) และไม่มีส่วนร่วม ไปเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholders) จากโครงการพัฒนา United Nation Development Programme (2001)

คำ ความหมายและความสำคัญของ “การมีส่วนร่วม”

คำว่า “การมีส่วนร่วม” มาจากภาษาอังกฤษว่า “Participation” ซึ่งเพิ่งจะเริ่มมีการพูดถึงในช่วง 3-4 ทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ผ่านมาเอง อย่างไรก็ตามได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลายและมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล การศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมของสหประชาชาติได้กล่าวว่า ในการปฏิบัติงานยังไม่อาจระบุความหมายของการมีส่วนร่วมในความเป็นจริงทางสังคมได้ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538: 19) แต่อย่างไรก็ตามเมื่อนำคำนี้ไปปฏิบัติงานก็จำเป็นต้องกำหนดความหมายขึ้นมาและทำความเข้าใจกับกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งขอให้ความหมายการมีส่วนร่วมของปีเตอร์ โอคลี และเดวิด มาร์สเดน (Peter Oakley and David Marsden) (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2538: 19-20) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

ก. การมีส่วนร่วม คือการพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจ โดยประชาชนต่อโครงการใดโครงการหนึ่งของโครงการสาธารณะต่างๆ ที่คาดว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาชาติแต่ไม่ได้หวังจะให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงโครงการหรือวิจารณ์เนื้อหาของโครงการ

ข. การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้าง หมายถึง การให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนาพร้อมกับการสนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น

ค. ด้านการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วมคือการให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการ และร่วมรับผลประโยชน์และยังเกี่ยวข้องกับ ความพยายามที่จะประเมินผลโครงการพัฒนานั้นๆ ด้วย

ง. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคือการที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อเขา

จ. การมีส่วนร่วมในชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจะมีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาทางสุขภาพ มีความรับผิดชอบที่จะสำรวจตรวจสอบความจำเป็นเรื่องสุขภาพอนามัย การระดมทรัพยากรท้องถิ่นและเสนอแนะทางแก้ไข

ฉ. การมีส่วนร่วม หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมได้เป็นผู้ที่มีความริเริ่มและได้มุ่งใช้ความพยายามดำเนินการด้วยตนเองตลอดตามความคิดริเริ่มนั้น

ช. การมีส่วนร่วม คือ การที่ได้มีการจัดการที่จะใช้ความพยายามที่จะเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่างๆ ในสภาพสังคมนั้นๆ ทั้งนี้โดยที่กลุ่มที่ดำเนินการและความเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่างๆ

นอกจากนี้ ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543: 138-139) ยังได้สรุปความหมายของ ‘การมีส่วนร่วม’ ไว้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มควบคุมการใช้และ

การกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อการจัดการทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาความเท่าเทียมกันของชายและหญิง (gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย

ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

ในประเทศกำลังพัฒนา มักมีการกล่าวถึง การรวมอำนาจในส่วนกลางนำมา ซึ่งเป็นการทำลายการมีส่วนร่วมของประชาชน ในขณะที่เดียวกันมีการกล่าวถึงการกระจายอำนาจจะต้องเกิดจากประชาชนที่มีความรับผิดชอบและความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อรัฐบาลมอบให้ประชาชน การมอบความรับผิดชอบให้แก่ประชาชนจะทำให้ประชาชนมีข้อมูลทัศนคติในสิ่งที่พวกเขาทำและเรียนรู้สิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง ในการปฏิบัติการพัฒนาจะต้องเชื่อว่าประชาชนในชนบทรู้ปัญหา รู้ความต้องการของตนเอง และมีศักยภาพที่จะมีส่วนร่วมในการปรับปรุงชีวิตพวกเขา และเชื่อว่าชาวชนบทมีคุณสมบัติที่ซ่อนเร้น (latent talent) ที่จะค้นหาทางเลือกของท้องถิ่น (local alternatives) และความเป็นไปได้ต่างๆ จากภายนอก (outside possibilities) เพื่อจะแก้ไขปัญหาและวางแผนเพื่อการพัฒนาของตนเอง

Inter-American Development Bank (2001) จากกลุ่มลาตินอเมริกาได้เสนอความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ใน Resource Book on Participation ไว้ที่น่าสนใจว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกิจกรรมการพัฒนาในหลายลักษณะ ดังต่อไปนี้

1) การมีส่วนร่วมช่วยสร้างพลังและระดมภาคประชาชนให้มีการเคลื่อนไหวในการเข้าร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาตลอดกระบวนการ นับสำคัญข้อนี้พิจารณาได้ว่าการมีส่วนร่วมมีความสำคัญฐานะที่เป็นทั้งวิธีการ (means) และเป้าหมาย (ends) ของการพัฒนา

2) การมีส่วนร่วมได้เสริมมาตรการด้านการออกแบบโครงการพัฒนาให้มีความสมบูรณ์และเหมาะสมกับโครงการพัฒนาให้มีความสมบูรณ์และเหมาะสมกับต้นทุนผลประโยชน์และเงื่อนไขทางชุมชนด้านสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความต้องการของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholders)

3) การออกแบบโครงการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่ดีจะช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหาหรือการจัดการข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ รวมทั้งการแก้ไขข้อขัดแย้งในช่วงก่อนเริ่มโครงการพัฒนา

4) กระบวนการมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและการสร้างสรรค์ทางความคิดไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ดีขึ้น

5) การมีส่วนร่วมจะช่วยเสริมและเพิ่มประสิทธิภาพของการทำงานให้กับองค์กรหรือสถาบันของท้องถิ่นในอันที่จะช่วยให้มีทักษะในการจัดการงานพัฒนา การช่วยตนเอง สร้างความเชื่อมั่นและความโปร่งใส รวมทั้งการรับผิดชอบต่อฐานทรัพยากรในเนื่องมาจากโครงการพัฒนา

6) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกระบวนการประเมินผลโครงการจะช่วยให้กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย สามารถแยกแยะผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ รวมทั้งการกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน

จากที่สนะดังกล่าวจะเห็นได้ว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นกระบวนการที่ภาคประชาชนสามารถเข้าร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนากับภาครัฐในการตัดสินใจได้ ด้วยเหตุนี้กระบวนการมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการที่มีการสื่อสารสองทาง โดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากหลายๆ ฝ่ายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

นอกจากนี้การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการที่มุ่งไปสู่การระดมความหลากหลายของมนุษย์ทุกส่วนในสังคมมาร่วมกันกำหนดแนวทางในการพัฒนาเป็นการกระจายอำนาจในการพัฒนาไปสู่คนทุกส่วนในสังคมให้เกิดความร่วมมือและร่วมเป็นเจ้าของในสิ่งที่ดำเนินการร่วมกัน รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจะกระจายไปสู่ทุกส่วนอย่างเท่าเทียม ซึ่งบัณฑิร อ่อนคำ และสามารถ ศรีจันงค์ (2544: 1-4) ได้รวบรวมองค์ความรู้และประสบการณ์งานพัฒนาโดยเสนอหลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา” ไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมเป็นการจัดความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน เสมอภาคกัน รวมถึงความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน ในกระบวนการตัดสินใจด้วยการตัดสินใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะเป็นไปตามกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การประเมินสถานการณ์และสรุปบทเรียนร่วมกัน บนพื้นฐานที่ชุมชนจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจและดำเนินการได้เอง

2. การมีอิสระไม่ครอบงำ เป็นการให้อิสระภาพในการคิดและแสดงออก โดยไม่มีอคติ โดยเฉพาะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพ ฐานความรู้ ภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมชุมชน ที่จะพื้นฐานพลังสำคัญในการแก้ปัญหาด้วยตนเองต่อไป

3. การมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มในสังคม ในชุมชนหนึ่งย่อมประกอบด้วยความแตกต่างหลากหลายทั้งด้านฐานะ เพศ วัย สถานะทางสังคม ฯลฯ การสร้างโอกาสเปิดพื้นที่ทางสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ในการให้ทุกส่วน ได้มีส่วนร่วมในการแสดงออกทางความคิด ศักยภาพ ความรู้ และร่วมมือบทบาทดำเนินการต่อเนื่อง จะทำให้งานที่ดำเนินไปนั้นไม่กระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งและส่งผลกระทบไปยังทุกคนทุกส่วนในชุมชน ในสังคมอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

4. การมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการทุกขั้นตอน การมีส่วนร่วมที่แท้จริงควรให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนกำหนดเป้าหมาย การตัดสินใจ การปฏิบัติการ การตรวจสอบ ติดตามประเมินผล การสรุปบทเรียน แก้ไขปรับปรุง และรวมทั้งการขยายผล และเผยแพร่ผลสู่สาธารณะ

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

หากพิจารณาจากความหมายและความสำคัญของการมีส่วนร่วมแล้ว การเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการปฏิบัติการพัฒนามีลักษณะของการเข้าร่วมได้หลายลักษณะ ดังที่ ปาปริงาคี วลัยเสถียร และคณะ (2543: 144-145) ได้รวบรวมจากนักวิชาการและนักพัฒนาหลายท่าน พอสรุปลักษณะของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมประชุม
5. การมีส่วนร่วมออกเงิน
6. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
8. การมีส่วนร่วมสัมภพณ์
9. การมีส่วนร่วมชักชวน
10. การมีส่วนร่วมบริโภค
11. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
12. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน หรือเป็นลูกจ้าง
13. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

จากลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนที่นักวิชาการได้เสนอไว้ข้างต้น พอจะสรุปลักษณะของการมีส่วนร่วมได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมโดยการสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือ การเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตามและประเมินผล

2. อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมนี้ แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วม โดยใช้วิธีการพัฒนาความสามารถของประชาชน เป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วน เพราะหลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ ทางออกที่ควรเป็นคือการเสริมสร้างพลังอำนาจ (empowerment) แก่ประชาชน

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน

อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถสร้างภูมิคุ้มกันต่อความรู้สึกสูญเสียอำนาจ และเป็นช่องทางที่จะนำประชาชนมาร่วมกันเพื่อที่จะแก้ปัญหาของส่วนรวม กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน กล่าวคือเป็นช่องทางที่จะสร้างให้เกิดการสื่อสารระหว่างกลุ่มในชุมชน เพื่อให้เขาจะได้ทำความเข้าใจถึงความต้องการของแต่ละกลุ่มและสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน อย่างไรก็ตามในมุมมองขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดแนวทางซึ่งสามารถที่จะแก้ปัญหาย่างชาญฉลาด ซึ่งปัญหาทุกวันนี้ไม่ใช่ว่าเพียงประชาชนไม่เข้าใจ การที่จะปรับปรุง โครงการเพื่อให้ข้อมูลแก่ประชาชนนั้นก็ยังเป็นปัญหาอยู่ ซึ่งมีความแตกต่างอย่างแท้จริงเกี่ยวกับว่าประชาชนต้องการชุมชนแบบไหน เพราะความแตกต่างทางความคิดหรือทัศนคติเหล่านี้มีอยู่จริง การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นวิถีทางที่จะนำให้ความแตกต่างเหล่านี้เข้ามาเจรจากันอย่างแท้จริงระหว่างประชาชนซึ่งมีความคิดเห็นหรือทัศนคติแตกต่างกัน และยังเป็นช่องทางที่จะก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์อย่างจริงจัง และเป็นทางหนึ่งที่จะก่อให้เกิดความมั่นใจต่อสาธารณชนว่าทัศนคติหรือความคิดเห็นของเขาทั้งหลายจะได้รับการพิจารณา

ถ้าจะพิจารณาถึงประโยชน์และความสำคัญของการมีส่วนร่วมแล้วจะเห็นว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของการตัดสินใจ และเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการจัดการ โครงการขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ดังที่เจมส์ แอล เครตัน (2543: 25-28) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. เพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ มีบ่อยครั้งที่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดการพิจารณาถึงทางเลือกใหม่แทนวิธีการที่ได้เคยใช้กันมาในอดีต สาธารณชนมักจะมีข้อมูลที่สำคัญ ซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างในการที่จะนำไปสู่การตัดสินใจ ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างโครงการที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ

2. ลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา ในทางปฏิบัติการมีส่วนร่วมของประชาชน ตั้งแต่ต้น สามารถที่จะลดความล่าช้าและลดค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งของประชาชนได้ การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งอาจดูว่าสิ้นเปลืองและเสียเวลากว่าที่จะตัดสินใจได้ แต่เมื่อตัดสินใจแล้วนำมาปฏิบัติอาจจะเป็นวิธีการที่ประหยัดกว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถเกิดผลในการยอมรับอย่างสูงต่อการตัดสินใจ โดยกลุ่มซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียในการตัดสินใจนั้นๆ ก็จะเป็นการช่วยลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติทำให้เกิดการประหยัดค่าใช้จ่าย ซึ่งโดยทั่วไป ค่าใช้จ่ายอาจจะสูงกว่าค่าใช้จ่ายในการทำโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชน

3. การสร้างฉันทามติ (consensus building) การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างกลุ่มกรณี ลดความขัดแย้งทางการเมืองและสร้างให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

4. การเพิ่มความง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทำให้คนเรามีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของการตัดสินใจนั้น เมื่อได้ร่วมตัดสินใจแล้วเขาก็ยอมรับความต้องการที่จะเห็นสิ่งนั้นนำไปปฏิบัติได้ อาจเกิดความรู้สึกกระตือรือร้นในการที่จะช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

5. การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่ย่ำแย่ที่สุด” แต่อย่างไรก็ดี การมีส่วนร่วมของประชาชนก็ไม่อาจที่จะลดหรือกำจัดความขัดแย้งในทุกๆ กรณีได้

6. การดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม วิธีทางที่จะนำไปสู่ความชอบธรรมจะต้องใช้กระบวนการตัดสินใจซึ่งโปร่งใสและน่าเชื่อถือต่อสาธารณชน และให้สาธารณชน

7. มีส่วนร่วม โครงการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดความเข้าใจถึงเหตุผลที่นำไปสู่การตัดสินใจนั้น

8. การคาดคะเนความห่วงกังวลของประชาชนและค่านิยมของสาธารณชน การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถทำให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเกิดความตระหนักถึงการตอบสนองของสาธารณชนที่เป็นไปได้ต่อกระบวนการและการตัดสินใจต่างๆ

9. การพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน นับว่าเป็นประโยชน์อันสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน คือผู้ที่มีส่วนร่วมไม่เพียงแต่จะเรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหา แต่เขายังได้เรียนรู้ว่ากระบวนการตัดสินใจ โดยองค์กรส่วนท้องถิ่นของเขาควรจะเป็นอย่างไร และทำไมจึงตัดสินใจดังกล่าว การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นเวทีการฝึกที่มีประสิทธิภาพของผู้นำท้องถิ่นในอนาคตด้วย

ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาด้านนโยบายของรัฐ ปัญหาโครงสร้างจากสังคมไทย และปัญหาด้านเงินทุน ซึ่ง ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543: 167) ได้ทบทวนและสรุปปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชน แล้วเสนอว่าปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของภาครัฐ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การครอบงำโดยรัฐบาล และกลุ่มบุคคลต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า การพัฒนาที่จัดการให้แก่ประชาชน ถึงแม้รัฐบาลจะเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม แต่การมีส่วนร่วมนั้นเป็นไปเพื่อสนับสนุนกิจกรรมตามแต่เจ้าหน้าที่ของรัฐกำหนด ดังนั้นบทบาทของประชาชนคือ เป็นผู้สนับสนุน และเป็นผู้อนุมัติตามที่รัฐบาลกำหนด

นอกจากปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการดำเนินของรัฐแล้วยังมีปัญหาในด้านโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรม รวมไปถึงในกลุ่มของประชาชนเองด้วย ดังจะได้สรุปแต่ละประเด็นดังนี้

1. ปัญหาด้านนโยบายและองค์กรของรัฐซึ่งสามารถแบ่งได้ 2 ระดับ คือ

1.1 ระดับนโยบาย โครงสร้างการบริหาร โครงสร้างทางสังคม พบว่า

- นโยบายของรัฐไม่เอื้อต่อการพัฒนา
- อำนาจในการตัดสินใจรวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ไม่ได้กระจายอำนาจให้แก่

ประชาชน

- โครงสร้างอำนาจทางการเมือง การบริหาร และระบบเศรษฐกิจอยู่ในกลุ่ม

นายทุน

1.2 ระดับปฏิบัติพบว่า

- เจ้าหน้าที่ไม่มีความเข้าใจ และไม่มีทักษะในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ
- เจ้าหน้าที่ไม่มีจิตวิทยาในการปฏิบัติงานและไม่มีความเสียสละที่จะทำงาน

ประชาชน

เพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

- ขาดการประชาสัมพันธ์ และให้ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง
- ความล่าช้าในการปฏิบัติงานของข้าราชการ
- ขาดการประสานงานและระบบการติดตามประเมินผล

2. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประชาชนแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1 กลุ่มผู้นำ พบว่า

- ผู้นำไม่มีความเข้มแข็งจึงทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือและศรัทธา

- ผู้นำครอบงำความคิดเห็นของชาวบ้าน
- การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนเองผู้นำ

2.2 กลุ่มประชาชนทั่วไป พบว่า

- ชาวบ้านมีภาระด้านการประกอบอาชีพ ด้านครอบครัว และด้านสุขภาพร่างกาย และ ชาวบ้านขาดทุนทรัพย์ และวัสดุอุปกรณ์ในการปฏิบัติงาน

- ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันในด้านความคิดเห็น และผลประโยชน์ ทำให้ขาดความสามัคคี และเกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก

- ชาวบ้านมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน
- ชาวบ้านขาดการศึกษา ขาดความรู้ด้านวิชาการต่างๆ
- ชาวบ้านขาดความเชื่อมั่นและไม่กล้าแสดงความคิดเห็น
- ชาวบ้านไม่สนใจและไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาพบปัญหาที่เกิดขึ้น คือ
 - สตรีขาดความเชื่อมั่นในการเสนอโครงการ และไม่กล้าแสดงออก เพราะขาดโอกาส ขาดความรู้ และประสบการณ์ในงานพัฒนา
 - ผู้เข้าร่วมประชุมชายไม่ยอมรับฟังความคิดเห็น และบทบาทของสตรี
 - สตรีมีภารกิจทั้งในและนอกบ้าน

3. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง

3.1 ด้านการเมือง

- ขาดการกระจายอำนาจ
- ระบบการเมืองถูกควบคุมโดยคนกลุ่มน้อย

3.2 ด้านเศรษฐกิจ

- กระบวนการผลิตและปัจจัยการผลิต อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม
- กลไกของรัฐควบคุมระบบเศรษฐกิจอย่างเข้มงวด
- ขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร

3.3 ด้านสังคมและวัฒนธรรม

- การแบ่งแยก เชื้อชาติ ภาษา เพศและอายุ
- ความไม่รู้อันเกิดการจากรั้การศึกษา
- คนยากจนตกอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์
- การครอบงำของผู้นำและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน

ดังนั้น ปัญหาของกระบวนการการมีส่วนร่วมนอกจากจะเป็นปัญหาในเชิงนโยบายขององค์กรรัฐแล้วยังเป็นปัญหาในกลุ่มของประชาชน รวมถึงบทบาทของผู้นำต่อการมีส่วนร่วมที่นับได้ว่ามีความสำคัญต่อความสำเร็จในการดำเนินโครงการในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

ผู้นำและบทบาทต่อการมีส่วนร่วม

อาจกล่าวได้ว่าผู้นำเป็นบุคคลที่กลุ่มยอมรับในความคิดเห็น ปฏิบัติตามเพื่อให้ประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ร่วมกันกำหนดขึ้น นอกจากนี้ผู้นำยังเป็นบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งหรือกำหนดให้เป็นผู้รับผิดชอบงานในการวางแผน สั่งการประเมินผลและอำนวยความสะดวกเพื่อให้งานดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น หากผู้นำเป็นผู้ที่สมาชิกให้ความไว้วางใจและสามารถจะนำกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ไปสู่เป้าหมายได้แล้วผู้นำจะมีบทบาทที่สำคัญในการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. เป็นตัวกลางประสานงานระหว่างกลุ่มและระหว่างสมาชิกผู้ปฏิบัติด้วยกัน
2. ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย วางแผน จัดสรรบุคลากร งบประมาณ ควบคุมและประเมินผลการปฏิบัติงานของสมาชิกกลุ่มให้อยู่ในทิศทางที่ถูกต้อง บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ
3. เป็นศูนย์รวมขวัญ กำลังใจ ความร่วมมือของสมาชิกในการปฏิบัติงาน เป็นทั้งศูนย์กลางการบริการให้ความช่วยเหลือ เพื่อให้สมาชิกปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ
4. เป็นผู้ทำหน้าที่กระตุ้นสมาชิกให้เกิดความเคลื่อนไหว และตัดสินใจให้กลุ่มดำเนินงานไปตามที่กลุ่มต้องการ

เป็นผู้รับผิดชอบการทำงาน การวางแผนงาน ตลอดจนผลการปฏิบัติงาน ตามเป้าหมายที่วางไว้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, 2536: 333)

5. แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน การพัฒนาองค์กรชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน

องค์กรชุมชนและการพัฒนาองค์กรชุมชน

การพัฒนาประเทศสมัยใหม่ ในช่วงระยะแรกตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 1-4 ได้ใช้กลยุทธ์การพัฒนาชนบทให้เป็นเมือง พัฒนาการเกษตรให้เป็นอุตสาหกรรม แม้จะได้ผลลัพธ์บางประการเป็นที่น่าพึงพอใจ แต่ก็มีขีดจำกัดและสร้างปัญหาให้แก่บางส่วนของสังคม เช่น การชะงักงันของภาคเกษตร การล่มสลายของชุมชนชนบท เป็นต้น เพื่อแก้ไขผลลัพธ์อันไม่น่าพึงประสงค์ รัฐจึงได้เริ่มแผนพัฒนาชนบทขึ้นในแผนที่ 5 และต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ (สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540: 12) ในแผนพัฒนาการ

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และ 9 รัฐบาลมีความตั้งใจที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาและเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง พร้อมกับการเพิ่มประสิทธิภาพและเป็นการเปิด โอกาสเพิ่มขึ้นในการที่จะฝึกหัดให้กรรมการหมู่บ้านและกรรมการสภาตำบลทางแก้ไขปัญหาของตนเอง เป็นการดึงให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและแก้ปัญหาที่มีส่วนร่วมสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนของตนเอง (อภิชัย พันธเสน, 2539: 164) ดังนั้น วิธีการสร้างการมีส่วนร่วมวิธีหนึ่งก็คือ การย้อนกลับไปพัฒนาและฟื้นฟูสถาบันเก่าแก่ของชุมชน คือ องค์กรชุมชน ซึ่งเคยมีบทบาทและหน้าที่มาตั้งแต่อดีตเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางการแก้ปัญหาาร่วมกัน ซึ่งแนวทางการแก้ปัญหา โดยอาศัยแนวทางขององค์กรชุมชน อย่างน้อยก็ได้พิสูจน์ให้ชาวชนบทได้ประจักษ์ว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ค่อนข้างได้ผลแน่นอน มีประสิทธิภาพและเื้อนาคยั้งยืนยาวนาน ปัจจุบันแนวคิดที่ว่าด้วย “องค์กรชุมชน” จึงเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการแก้ปัญหาที่เป็นผลพวงของการพัฒนาที่ผิดพลาด ได้ขยายออกไปในหลายกลุ่ม ทั้งหมู่บ้าน นักศึกษา นักวิชาการ สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540: 13-14) ได้บรรจุความสำคัญของ “องค์กรชุมชน” ไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศว่าด้วย แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาของภูมิภาค และชนบทเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนว่า “รัฐจะต้องกระจายโอกาสและความเจริญด้วยการพัฒนาพื้นที่ในภูมิภาค การพัฒนาและการกระจายพัฒนาด้วยการเพิ่มศักยภาพขององค์กรชุมชน การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้และขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน” การพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้ส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคน การส่งเสริมการรวมตัวของชุมชนโดยการสนับสนุนการรวมกลุ่มของชุมชน ในทุกรูปแบบ และส่งเสริมการสร้างเครือข่ายชุมชนอย่างกว้างขวาง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539: 6, 47-48)

ความหมายและประเภทขององค์กรชุมชน

สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ (2540: 2-3) ได้กล่าวถึงการรวมตัวของชาวบ้านว่ามีคำหลายคำที่ใช้เรียกรวมตัวของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เช่น องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน และองค์กรชาวบ้าน ฯลฯ แต่ในบทความของสัมพันธ์ ใช้คำว่า องค์กรชาวบ้าน โดยให้เหตุผลว่า คำว่าชาวบ้าน หมายถึง คนที่อยู่ในชนบทและเมืองที่เป็นบุคคลธรรมดาสามัญ ที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรหรือรับจ้าง มีรายได้เป็นฤดูกาลหรือรายวันและอยู่กัน ในบริเวณใกล้กัน ส่วนคำว่าชุมชนเป็นคำที่กว้างขวางกว่าโดยเป็นการมีเป้าหมายร่วมหรือผลประโยชน์ร่วมและคำว่า ประชาชนก็หมายถึง บุคคลทุกสาขาอาชีพมารวมกัน อย่างไรก็ดี บทความของนลินี

ต้นฐวนิตย์ (2538: 1 อ้างในสัมพันธ์ เดชะอธิก และคณะ, 2540: 2) ได้ให้ความหมายของ “องค์กรชาวบ้าน” ไว้ดังนี้ คือ

1. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในหมู่บ้านเช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าวกลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มปศุสัตว์ ฯลฯ
2. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการรวมกิจกรรมหลายๆ กิจกรรมในหมู่บ้านเข้าด้วยกัน
3. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการประสานกิจกรรมเหมือนๆ กัน ในต่างหมู่บ้าน เป็นเครือข่ายกิจกรรมต่างหมู่บ้าน เช่น องค์กรชาวบ้านหรือการพัฒนาอีสาน กลุ่มโอได๋น้อย ฯลฯ เป็นต้น
4. องค์กรชาวบ้านในความหมายของการต่อรองกับนโยบายของรัฐหรือผลประโยชน์ร่วมของชาวบ้านในหลายๆ หมู่บ้านเช่น สมัชชาเกษตรกรรายย่อย เป็นต้น

อย่างไรก็ตามความหมายต่างๆ ต้องพิจารณาควบคู่ไปกับองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้านด้วย จึงจะเป็นภาพความเป็นองค์กรที่ชัดเจน ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 260) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับองค์กรประชาชนที่จัดตั้งเป็นกลุ่มหรือองค์กรของคนขึ้นมาเพื่อทำงานพัฒนาโดย เรียกว่า องค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเองของชาวบ้าน (อชช.) (Self Help Organization) องค์กรลักษณะนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นสถาบันที่ประสานเอาเป้าหมาย ทั้งที่จะปรับปรุงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มประชาชนที่เสียเปรียบในสังคมพร้อมกับมีเป้าหมายที่จะดำเนินการให้ประชาชนในส่วนนี้ได้เข้ามามีส่วนร่วม โดยตรงในการกำหนดวัตถุประสงค์และในกระบวนการตัดสินใจ องค์กรดังกล่าวอาจเป็นกลุ่มสหกรณ์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่แพร่หลายที่สุดหรืออาจอยู่ในรูปแบบอื่นๆ ตามแต่ความต้องการปัญหาและสภาพการณ์ในแต่ละท้องที่ซึ่งแตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (2539: 37-38) ยังได้กล่าวถึง องค์กรชุมชนว่าเป็นการรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ ควรส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวบ้านทั้งในชนบทและในเมืองรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ของชุมชน มีองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้าน องค์กรชุมชนไม่ใช่สภาตำบล สภาตำบลเป็นองค์กรการปกครอง องค์กรชุมชนเป็นองค์กรการจัดการของชาวบ้านส่งเสริมให้ชุมชนจัดการเรื่องของตัวเองให้มากที่สุด รวมทั้งจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในปริมณฑลของชุมชน และให้ชุมชนเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ก็จะเกิดการพัฒนารองรับ

หากพิจารณาถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มหรือความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่ม เป็นกระแสการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา Harvery L. Perliws (อ้างในปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 262-264) กล่าวถึงความจำเป็นที่ต้องมีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชน เนื่องจาก

1. การพัฒนาที่มุ่งเน้นตัวประชาชน ไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากการจัดตั้งองค์กร ประชาชนให้มีสำหรับการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น และการพึ่งพากันระหว่างประชาชน
2. ในสังคมทำหน้าที่จัดตั้งบนพื้นฐานหลักการองค์กรประชาชน ดังนั้นการจัดตั้ง องค์กรประชาชนจะเป็นเทคนิคให้การศึกษาผ่านประสบการณ์สำหรับอนาคต ของพวกเขา
3. องค์กรประชาชนไม่ใช่ของใหม่ในประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ล้วนมีพื้นฐานจากหลักการองค์กรประชาชน
4. การจัดตั้งองค์กรประชาชนจะทำให้ประชาชนสามารถวางแผนได้อย่างเป็นระบบ ในการสนองความต้องการพื้นฐาน

องค์ประกอบขององค์กรชาวบ้าน

องค์กรชาวบ้านเป็นระบบใหญ่ระบบหนึ่งของชุมชนที่มีระบบย่อยต่างๆ รวมกลุ่ม กันเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ห้องครัวชาวบ้าน ดำรงอยู่ได้องค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญพอจำแนกได้ หลายประการ (สัมพันธ์ เทชะอริก และคณะ, 2540: 3-9) ดังนี้ คือ

1. การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนคติต่อโลกต่อสังคมต่อชุมชนร่วมกันมี ความเข้าใจตรงกันว่าชาวนาอยู่ในส่วนใดของความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับต่างๆ อุดมการณ์ ถือ ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะยึดเหนี่ยว ทิศทางของการรวมกลุ่มกันเอาไว้ ยิ่งถ้าสามารถกำหนดเป้าหมาย ระยะยาว หรือ วิสัยทัศน์ (vision) ได้ ยิ่งทำให้ห้องครัวชาวบ้านนั้นๆ มีอุดมการณ์ในการรวมตัวกัน ได้ดียิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น สหกรณ์การเกษตรทำนางแนว จังหวัดขอนแก่น กลุ่มแปรรูปข้าว อำเภอ โพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และกลุ่มพรรณไม้ จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้ง 3 องค์กรมีอุดมการณ์ร่วมกันใน อันที่จะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ แก่ชุมชน โดยไม่ละเลยที่จะส่งเสริมความเป็นชุมชนที่มี วัฒนธรรมร่วมกัน

2. การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน ว่าเป้าหมายที่จะเดินไปข้างหน้าของครัว ครัวชาวบ้านทำไปเพื่ออะไร เช่น การมีเป้าหมายเพื่อให้หลุดพ้นจากความยากจน ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การมีเป้าหมายเพื่อสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง มี วัตถุประสงค์ในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน และการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และ ทั่วถึง เป้าหมายและวัตถุประสงค์อาจมีลักษณะนามธรรมมาก แต่ผลประโยชน์ร่วมมีลักษณะ

รูปธรรมที่โดยธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนก็ต้องการ องค์กรชุมชนทั่วไปจึงต้องสร้างข้อมูลให้เกิด การรับรู้ทั่วไปว่า ผลประโยชน์ของการรวมตัวเป็นองค์กร คืออะไร

4. คน คนเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์กรชาวบ้านมีคนที่อยู่ในระดับต่างๆ ที่เป็น องค์ประกอบ ได้แก่

4.1 ผู้นำ ถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชาวบ้าน หากผู้นำได้รับการ ยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถ นำพาองค์กรชาวบ้านให้ประสบผลสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้านได้ อย่างไรก็ตาม ผู้นำคนหนึ่งๆ สามารถจัดอยู่ได้ในหลายประเภทด้วยกัน โดยมีลักษณะของการผสมผสานอยู่ ในบุคคลเดียวกัน เช่น เป็นผู้นำทางความคิด การปฏิบัติ และการเผยแพร่รวมอยู่ในบุคคลเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การจัดประเภทของผู้นำสามารถจัดได้ดังต่อไปนี้

ผู้นำทางความคิด พัฒนาคนแล้วพัฒนาเศรษฐกิจ โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากร ึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา

ผู้นำทางด้านศีลธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำเริ่มจากการเทศน์สอน ธรรมฐาน การลดอบายมุขและประยุกต์กับงานพัฒนา

ผู้นำทางด้านอาชีพ เทคนิค การปฏิบัติ แบ่งได้ 2 ประเภทคือ ผู้นำที่ เน้นหนักการทำกิจกรรมเฉพาะด้าน เช่น เกษตรผสมผสาน ปศุสัตว์ สับประรด และผู้นำที่มี กระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน คือมีความสัมพันธ์กับชุมชน การจัดประชุม อบรม ศึกษาดูงาน วิเคราะห์ชุมชนจัดอันดับปัญหาเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

ผู้นำด้านการพูด แบบกระฉุนเร้าทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติการพูด ในสิ่งที่ตัวเองทำมาด้วยมือ การพูดอธิบายแบบเรียบๆ

ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ โดยเสนอ แผนงานและกิจกรรมเข้าสู่หน่วยงานได้

ผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชนการมีบารมี และ ความสามารถในการระดมทุนภายในชุมชนและภายนอก

4.2 สมาชิก การที่สมาชิกร่วมมือกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรม ทั้งทางความคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติและการติดตามประเมินผลตลอดจนมีสิทธิที่จะได้รับ ผลประโยชน์จากองค์กร นับเป็นบทบาทหน้าที่และสิทธิอันพึงมีของสมาชิกในกรรวมกลุ่มเป็น องค์กรชาวบ้าน ซึ่งการเป็นสมาชิกมีหลายประเภท ทั้งสมาชิกที่เข้าร่วมความคิดร่วมทำงานกับ

องค์กร โดยอาจจะเข้าร่วมกิจกรรมบ้างไม่เข้าร่วมบ้าง และสมาชิกประเภทเฝ้าดูเฉยๆ มีมากกว่าประเภทอื่นๆ

4.3 ชาวบ้านทั่วไป ที่ไม่เข้าร่วมอยู่ในองค์กรแต่ก็มีผลต่อการดำรงอยู่ และความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน เพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าติดตามวิพากษ์วิจารณ์และพร้อมจะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับองค์กร

5. การบริหารจัดการ ถือเป็นเรื่องซึ่งขาดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน โดยเฉพาะทุกกิจกรรมมีเรื่องเงิน คน เข้าไปเกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้คือ

5.1 การตัดสินใจร่วม นับเป็นหัวใจสำคัญของการรวมตัวกันเป็นองค์กรชาวบ้าน เพราะถ้าหากสมาชิกไม่มีโอกาสตัดสินใจด้วยความเป็นเจ้าขององค์กรก็ย่อมไม่มีความอยู่รอด องค์กรจะขาดความตระหนัก และช่วยกันระคับระคอง แต่จะปล่อยให้ขึ้นอยู่กับผู้นำว่า จะนำไปในทิศทางใดองค์กรจะดีหรือไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ ดังนั้น การทำอะไรที่สำคัญๆ ในองค์กรจึงต้องให้สมาชิกในองค์กรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

5.2 โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ โดยทั่วไปองค์กรชาวบ้านมีโครงสร้างจัดไว้เป็นรูปแบบมาตรฐาน คือมีประธาน รองประธาน เลขานุการ ประชาสัมพันธ์ ปฏิคม เจริญญิก ฝ่ายซื้อฝ่ายขาย ตรวจสอบ และกรรมการอื่นๆ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันตามตำแหน่ง โครงสร้างนี้อาจไม่จำเป็นสำหรับองค์กรที่มีเนื้อหางานชัดเจน ควรมีตำแหน่งที่มีเนื้อหางานให้ปฏิบัติจริง

5.3 สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ ใช้เป็นศูนย์กลางของการรวมตัวกันสำหรับการประชุม การจัดกิจกรรม การเก็บวัสดุอุปกรณ์ และใช้ประโยชน์อื่นๆ สำหรับชุมชน

5.4 กฎ กติการ่วมกัน เพื่อยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติและเป็นข้อตกลงร่วมกัน การที่คนหลายคนมารวมกลุ่มกันย่อมมีความคิดเห็นที่แตกต่างหรือขัดแย้งกัน ทักษะต่อการปฏิบัติตามจึงเป็นสิ่งสำคัญของ องค์กรชาวบ้าน

5.5 การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกองค์กรชาวบ้าน ซึ่งมีหลายรูปแบบ เป็นต้นว่าการจัดประชุมชี้แจงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาข้อสรุปร่วมกัน การแจ้งข้อมูลข่าวสารผ่านหอกระจายข่าว การประชุมแกนนำองค์กร และกระจายข้อมูลต่อในกลุ่มย่อย การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมและระหว่างผู้นำและสมาชิกในการส่งต่อ และรับข้อมูลข่าวสารความรู้ระหว่างกัน ฯลฯ การสื่อสารนี้มีความสำคัญในการช่วยให้เกิดการรับรู้เข้าใจและร่วมมือกันมากขึ้น การที่จะประสบผลสำเร็จในการทำกิจกรรมต่างๆ ก็เป็นไปได้หากไม่มีการสื่อสารหรือสื่อสารน้อยหรือสื่อสารไขว้เขวจากความเป็นจริง

5.6 การควบคุมตรวจสอบ เมื่อมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันแล้ว ต้องมีการควบคุมตรวจสอบกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส โดยเฉพาะกิจกรรมพัฒนาเกือบทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการเงิน ถ้าอยู่ในมือเหรียญหรือฝ่ายการเงินเพียงคนเดียว ย่อมมีโอกาสเกิดการรั่วไหลเงินสูญหายหรือถูกนำไปใช้ก่อน การควบคุมตรวจสอบกันและกันอยู่เสมอจะช่วยให้องค์กรหรือชาวบ้านไม่มีปัญหาหรือป้องกันปัญหาได้หรือแก้ปัญหาได้แต่เนิ่นๆ

6. กิจกรรม การเรียนรู้ฝึกฝนและปฏิบัติจริงที่อยู่ที่กิจกรรมการพัฒนาโดยทั่วไป กิจกรรมในชุมชนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นหลัก บางชุมชนอาจมีกิจกรรมทางการเมืองบ้าง ในยุคปัจจุบันก็มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้นตามสภาวะบ้านเมืองที่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ที่นิยมทำกันมากในชนบทคือ กลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มปื๊ย ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง สหกรณ์ปื๊มน้ำมัน นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างกิจกรรมที่น่าสนใจ ดังนี้ อาทิเช่น

- กิจกรรมด้านการเกษตร มีเกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม ปศุสัตว์ ข้าว พืชผักปลอดสารเคมี
- กิจกรรมด้านสังคม วัฒนธรรม มีเรื่องของการระดมทุนทอดผ้าป่า บุญ ประเพณีเดือน 6 สงกรานต์
- กิจกรรมด้านการเมือง มีในเรื่องของการต่อรองให้แก่ไขวญโยบายรัฐและการตั้งทรัพยากรรัฐเข้าสู่ชุมชน
- กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม มีเรื่องป่าชุมชน การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำ การแก้ปัญหาขยะ มลพิษ ในเมือง
- กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำสมาชิกชาวบ้านให้ทำงานร่วมกันและเป็นกิจกรรมที่ต้องการความต่อเนื่องเพื่อแก้ปัญหา หรือช่วยเสริมสร้างชีวิตชาวบ้านให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

7. งบประมาณ เพื่อที่จะสามารถดำเนินงานไปได้ด้วยดี จำเป็นที่จะต้องมีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอกเพื่อทำกิจกรรมได้ ความคุ้นเคยในถารถูกพัฒนาจากภายนอกทั้งรัฐและเอกชน ทำให้ชาวบ้านมักองบประมาณจากภายนอกถึงจะช่วยกันทำงานพัฒนา แต่ในทางความเป็นจริงที่ดีแล้ว ควรมีการระดมทุนจากภายในชุมชนก่อน เมื่อขาดเหลือจึงคอยแสวงหางบประมาณจากภายนอก อย่างไรก็ดีในองค์กรชาวบ้านแห่งหนึ่งๆ ควรมีงบประมาณสัก 1,000,000 บาทต่อชาวบ้าน 100 รายๆ ละประมาณ 10,000 บาท ที่มีเงินทุนหมุนเวียนสำหรับใช้พัฒนาชีวิตของตนเองและครอบครัว โดยสามารถทำกิจกรรมหลายๆ กิจกรรมให้เกื้อหนุนกัน (สัมพันธ์ เศรษฐกิจ และคณะ, 2540: 3-9)

การพัฒนาองค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มทอผ้า กลุ่มเลี้ยงวัวควายในรูปแบบของสหกรณ์ กลุ่มขายปุ๋ย ฯลฯ ซึ่งมีกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไปตามปรากฏการณ์ของปัญหาในแต่ละชุมชน องค์กรต่างๆ เหล่านี้จะสามารถดำรงอยู่ได้ยาวนานจำเป็นต้องมีศักยภาพ สามารถปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการใหม่ๆ ของชุมชนและคนในสังคม รวมทั้งต้องแปรเปลี่ยนตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป โดยลักษณะของการพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540: 19) ได้นำเสนอไว้ มี 4 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม และแสวงหาทางเลือกในระดับความคิด
2. ขั้นการลงมือปฏิบัติการ
3. ขั้นโตแล้วต้องแตก: ขยายกลุ่ม/ขยายเครือข่าย
4. ขั้นพลังคือความสามัคคี

1. ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม

ในขั้นตอนแรกนี้อาจประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อยๆ ที่อาจจะทำได้พร้อมๆ กัน คือ ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน และการแสวงหาทางเลือกทำกิจกรรม

1.1 ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน นับเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจที่สุดของการทำงานพัฒนา ความสำเร็จของการพัฒนานั้นอยู่ที่ชาวบ้านผู้อยู่กับปัญหามีความเข้าใจต่อปัญหาอย่างถูกต้องและมีความเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ การวิเคราะห์ชุมชน ประกอบด้วย การ “รู้เรา รู้เขา” งานพัฒนาก็เป็นกระบวนการต่อสู้กับปัญหา โดยที่ผู้ต่อสู้ต้องรู้จักจุดแข็งและจุดอ่อนของตนเองและผู้อื่น โดยการทำงานแบบ “จากบนลงล่าง” นั้น เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือนักพัฒนาจะเป็นผู้ที่สัมมนาวิเคราะห์ปัญหาและสภาพของชุมชนอย่างเข้าใจทะลุปรุโปร่งและเป็นผู้ตัดสินใจเลือกว่าแนวทางแก้ปัญหาใดที่เหมาะสม เจ้าของปัญหาคือชาวบ้านมักไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้อาทิเช่น

กรณีของสหกรณ์ที่รัฐสนับสนุนก่อตั้งขึ้นมา มักจะมีแต่บรรดาผู้นำและกรรมการเท่านั้นที่เข้าใจปัญหาและเป้าหมายขององค์กร จึงมักมีปรากฏการณ์ “หัวกระดิกแต่หางไม่ส่าย” เกิดขึ้นอยู่ประจำ คุณลักษณะประการหนึ่งของการพัฒนาแบบ “จากล่างขึ้นบน” ก็คือสมาชิกทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการวิเคราะห์ชุมชน ซึ่งผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ ก็คือ การเพิ่มพลังความรู้ของชาวบ้านในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การมองเห็นสาเหตุหลัก สาเหตุรอง สาเหตุร่วม การตรวจสอบสาเหตุที่แท้จริง รวมทั้งตรวจสอบการวิเคราะห์ของตัวเองกับคนอื่นๆ ในชุมชน

1.2 **ขั้นการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม** ขั้นตอนนี้คือการระดมความคิด เพื่อเลือกทำกิจกรรมก่อนหลังให้พอเหมาะกับความสามารถของชุมชน (จึงจำเป็นต้อง “รู้เรา”) นอกเหนือจากระดมความคิดในกลุ่มแล้ว การศึกษาดูงานของกลุ่มพัฒนาอื่นๆ เพื่อเป็นการขยาย ฐานความรู้ในเรื่องการแก้ปัญหา การคิดคาดการณ์ล่วงหน้า ถึงปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม รวมทั้งการประเมินโอกาส (opportunities) และ ขีดจำกัด (limits) ของกลุ่ม ซึ่งการเลือกดำเนินกิจกรรมของชุมชนนั้นมีข้อสังเกตว่าควรมีลักษณะ รอบคอบ (เศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม) กิจกรรมเศรษฐกิจนั้นให้ประโยชน์ด้านการ พัฒนาความเป็นอยู่ แต่ก็เป็นส่วนกระตุ้นกิเลสความโลภที่จำเป็นต้องสร้างสมดุลด้วยกิจกรรมทาง วัฒนธรรมที่เน้นการแบ่งปัน การต่อสู้ทางการเมืองเรื่องแย่งชิงอำนาจมักกระตุ้นกิเลสด้านโทสะ กิจกรรมด้านศาสนาฝึกสติและเมตตาตามากำกับ ส่วนในขั้นตอนของการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำ กิจกรรมนั้น อาจจะมีการ “อู่เครื่อง” ตระเตรียมจิตใจและระเบียบวินัยของสมาชิกในการมา ทำงานกลุ่มร่วมกัน ตัวอย่างเช่น กิจกรรมการออมทรัพย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนางแนว ซึ่งนอกจาก จะมีเป้าหมายเรื่องการระดมทุนแล้ว ยังเป็นโอกาส “ทดสอบน้ำใจ” ของสมาชิก

2. **ขั้นลงมือปฏิบัติการ**

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สัมพันธ์กับขั้นตอนแรก ที่ผ่านมหากกลุ่มสามารถ วิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของตนเองได้ใกล้เคียงความจริง และมีประสบการณ์กว้างขวางในการ หาทางออก ก็จะสามารถเลือกกิจกรรมแรกๆ ได้อย่างเหมาะสมกับธรรมชาติของกลุ่มตัวอย่างที่ แสดงให้เห็นได้บ่อยๆ ครั้งก็คือ ความเข้าใจในเป้าหมายของการรวมกลุ่มอันเป็นกิจกรรมในขั้น แรก ในกรณีของสังคมไทยนั้นบรรดากลุ่มสหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ จำนวนไม่น้อยที่ไม่ว่าจะเขียน วัตถุประสงค์เอาไว้อย่างไร แต่ในการปฏิบัติสมาชิกมักรับรู้ว่ กลุ่มเหล่านี้ก็คือ “กลุ่มกู้ทรัพย์” นั้นเอง ทำให้กิจกรรมของสมาชิกวนเวียนอยู่กับ “การกู้เงิน” มากกว่า “การออมเงิน” เป็นต้น อย่่างไรก็ตามการเลือกทำกิจกรรมนี้แรกๆ มีหลักการสำคัญบางประการที่ต้องยึดเอาไว้ เช่น “หลัก เรื่องการพยายามพึ่งตนเอง ใช้ทรัพยากรและความพยายามของตัวเองให้มากที่สุด” องค์กรเงินทุน ขนาดใหญ่ของเยอรมัน ชื่อ Misereor ได้ทำการวิจัยเรื่องกลยุทธ์การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์จากทั่ว โลกและพบว่าในระยะเริ่มแรก หากมีการฉีดทุนจากภายนอกเข้าไปในกลุ่มออมทรัพย์ การกระทำ นั้นมักจะเป็นกระบวนการทำลายศักยภาพในการออมของชาวบ้านไปโดยปริยาย

3. **ขั้นขยายตัว**

ลักษณะการขยายตัวขององค์กรชุมชนนั้นจะมีอยู่ 2 ทิศทาง ทิศทางแรกคือการ ขยาย ประเภทของกิจกรรม อีกทิศทางหนึ่งเป็นการขยายแนวคิด และกิจกรรมในแง่ของพื้นที่ การ ขยายตัวขององค์กรชาวบ้านก็ยังคงเป็นสิ่งที่ดูแปลกตา (ควรมีการศึกษาที่ศนะและการรับรู้ในเรื่องของ

ชาวบ้านออกมา เพื่อให้ชาวบ้านมั่นคงกับเหตุผลของการขยายตัว) สำหรับเหตุผลของการขยายกิจกรรม คงจะไม่แตกต่างไปจากวิถีคิดของระบบธุรกิจ หากว่าการเผยแพร่แนวคิดไปยังกลุ่มอื่นๆ นั้น น่าจะมีเหตุผลอยู่ 2-3 ประการ ประการแรก เนื่องจากสำนึกเดิมของชาวบ้านที่ทราบว่า คนคนเดียว บ้านคนเดียว ชุมชนชุมชนเดียว ย่อมมีขนาดจำกัดเรื่องทรัพยากร แม้มีพอก็อาจจะไม่สม่ำเสมอ กลยุทธ์ในการแก้ไขจึงเป็นการสร้างเครือข่ายขึ้นมา เมื่อมีการขยายฐานงานพัฒนา และความรู้ให้กว้างขวางออกไป การระดมทรัพยากรในการทำกิจกรรมให้หลากหลายก็เป็นไปได้ การขยายเครือข่ายยังเป็นหลักประกันด้านความเสี่ยงแบบธุรกิจการประกันสมัยใหม่ แต่อยู่บนพื้นฐานของ “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า “ที่เขาคือเรา ใจเขาใจเรา” ด้วยเหตุนี้การขยายแนวทางของกลุ่มจึงเป็น “ความจำเป็น” ประการหนึ่งในการธำรงรักษาความยั่งยืนของกลุ่ม

4. ชั้นพลังคือสามัคคี

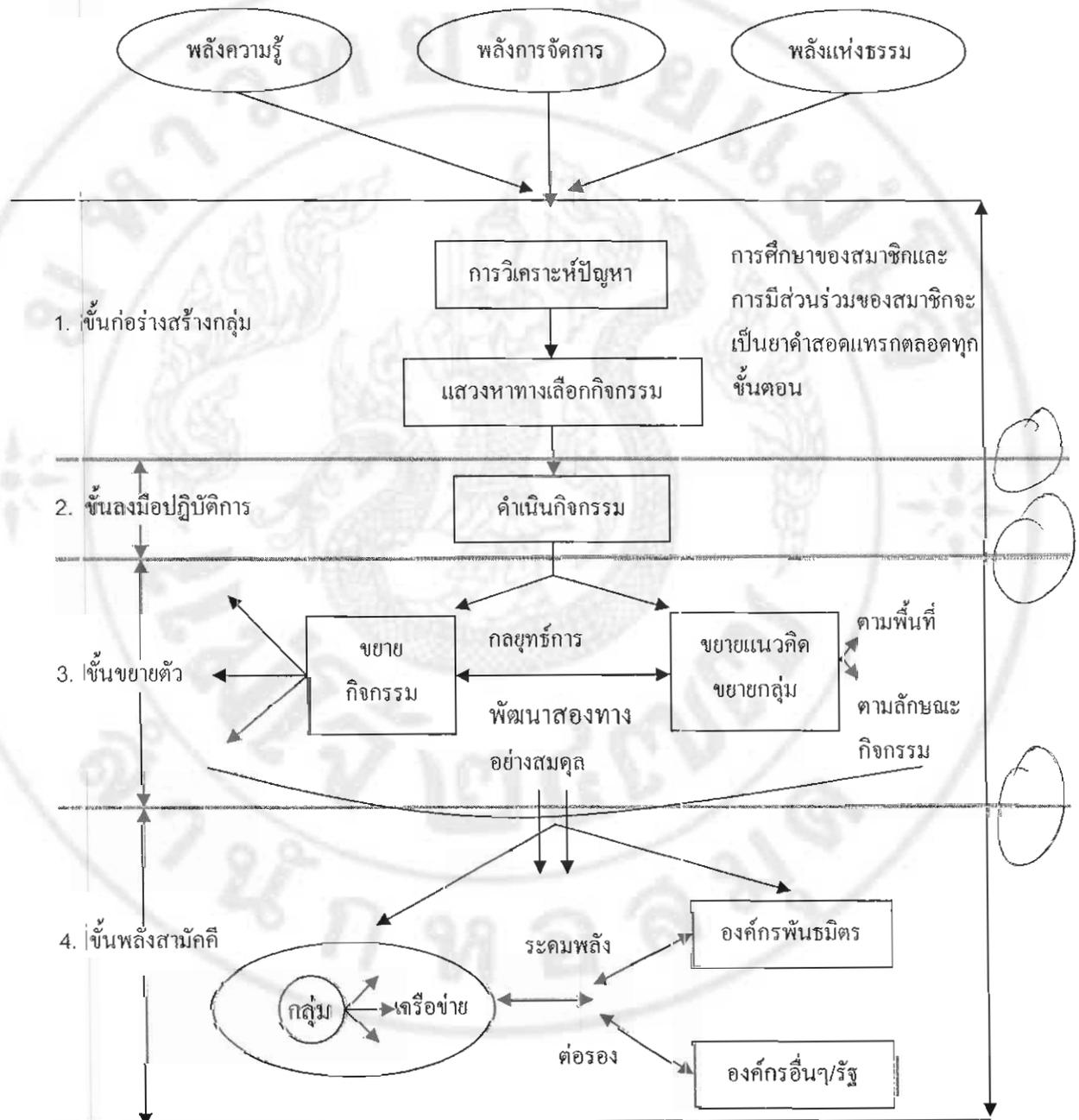
หลังจากกลุ่มมีความเข้มแข็งแล้ว ความเข้มแข็งดังกล่าวก็จะสามารถระดมความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เรียกว่า “องค์กรพันธมิตร” รูปแบบการสำแดงพลังของความสามัคคีนอกจากจะเป็นไปในรูปแบบของการระดมความร่วมมือแล้วในบางกรณียังต้องเป็นไปในรูปแบบของการต่อรอง ซึ่งเป็นหลักธรรมชาติที่ว่ายิ่งกลุ่มใดมีความเข้มแข็งมาก สามารถสำแดงพลังในรูปแบบต่างๆ ได้มาก ก็ยิ่งระดมความสามัคคีและการยอมรับจากบุคคลภายนอกได้มากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น พัฒนาการของสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ซึ่งเริ่มต้นก่อตั้งโดยเป็นอิสระจากระบบราชการ แต่ในท้ายที่สุดก็ได้รับการยอมรับให้มีสถานภาพเป็นตัวแทนกลุ่มหนึ่งของเกษตรกร โดยเป็นหนึ่งใน 14 กลุ่มของสถาบันเกษตรกรที่มีส่วนร่วมร่าง พ.ร.บ. สภาเกษตรกรแห่งชาติ (สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540: 19-29)

จากกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชนดังกล่าว สามารถเขียนเป็นแผนภาพกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชนได้ดังภาพ 2

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนารอบทิศทางตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่ทุกฝ่ายมีความมุ่งมั่นให้เกิดสัมฤทธิ์ผล ซึ่งในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นกับองค์กรชาวบ้านนั้น ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายด้าน เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนนำไปสู่เป้าหมายได้สำเร็จ ดังที่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540: 118) ได้กล่าวไว้ในคราวประชุมคณะกรรมการประจำสถาบันวิจัยและพัฒนาว่า องค์กรที่มีความเข้มแข็งนั้น “หมายถึง องค์กรที่มีความสามารถบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน และปัญหาอื่นๆ รวมทั้งยังสามารถเผชิญกับสถานะ

วิกฤตต่างๆ ได้เป็นอย่างดี” การพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กรจำเป็นต้องกำหนดเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ขององค์กรให้ชัดเจนและเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาให้องค์กรมีความเข้มแข็ง องค์กรจำเป็นต้องคิดค้นและพัฒนาให้เกิดทางเลือกในการ ดำเนินกิจกรรมในทุกๆ ด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม วัฒนธรรม และด้านการเมือง จะขาด ส่วนหนึ่งส่วนใดไม่ได้ ในอดีตที่ผ่านมากิจกรรมขององค์กรจะถูกให้ความสำคัญ

แผนภูมิ 2 ขั้นตอนทั่วไปของการพัฒนาองค์กรชุมชน
 ที่มา สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540: 20)

เฉพาะด้าน ในแต่ละช่วงเวลาหรือสถานการณ์เช่น ในระยะก่อตั้งองค์กรกิจกรรมจะถูกเน้นให้ ความสำคัญเฉพาะด้านสังคมวัฒนธรรม ส่วนด้านเศรษฐกิจจะให้ความสำคัญน้อย ต่อมาในช่วงการ สร้างเครือข่าย กิจกรรมจะอยู่ในมิติทางการเมืองสูง ผลลัพธ์ที่ได้จากของอำนาจต่อรอง วัฒนธรรม และทางการเมือง จึงจะสามารถตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกได้ ดังนั้น การดำเนิน กิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรควรมีความสัมพันธ์กับทุกด้าน ดังภาพ 3

แผนภูมิ 3 ความสัมพันธ์ของแนวคิดและกิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน
ที่มา: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540: 120)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบหลักทั้ง 3 มิติ คือ มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้าน สังคมวัฒนธรรม และมิติทางการเมือง ซึ่งแต่ละมิติต่างก็มีองค์ประกอบย่อยในระบบของตนเอง การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรจะต้องประเมินและวิเคราะห์ให้ได้ว่า ณ ปัจจุบันองค์ประกอบ ต่างๆ นั้น ยังมีองค์ประกอบใดที่ไม่ได้รับการพัฒนา หรือที่ผ่านมาขาดการให้ความสำคัญหรืออาจ เกิดเนื่องมาจากเพราะความถนัด ความรู้ ความชำนาญ เฉพาะด้านของผู้ปฏิบัติงานจึงเน้นการพัฒนา ที่เรียกว่าแบบแยกส่วน ซึ่งไม่ได้พัฒนาทั้งระบบ ต่อไปนี้คงจะกระทำเช่นนี้อีกต่อไปไม่ได้แล้ว

องค์กรชุมชนต้องได้รับการพัฒนาแบบองค์รวมจึงจะสามารถสร้างความเข้มแข็งขึ้นมาได้และนำไปสู่ความยั่งยืน ไม่ใช่องค์กรเฉพาะกิจที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพียงเพื่อรองรับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกอีกต่อไป (สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540: 118-121)

ปัจจัยที่ทำให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง

การศึกษาของงามเนตร จริงสูงเนิน ได้พบว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้ศักยภาพขององค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง คือวัตถุประสงค์ที่มีใน

1. การพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนขึ้นมาเป็นพลังปัญญา โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นองค์ความรู้ด้านสำนึกรับผิดชอบ และองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการบนพื้นฐานของความรู้สึกลำนึกรับผิดชอบที่ดีงาม
2. การผนึกกำลังของชุมชนที่มีผู้นำองค์กรซึ่งมีความรู้ ความสามารถในการสร้างความเชื่อถือขึ้นมาเป็นพลังชุมชนที่ผสมเข้ากับพลังปัญญา
3. พลังของทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่ยังอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 344)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การที่จะทำให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งได้นั้น ต้องอาศัยการรวมพลังของภูมิปัญญา ทั้งองค์ความรู้และการจัดการเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น จึงกล่าวได้ว่า การรวมพลังปัญญาหรือภูมิปัญญาชาวบ้านของชุมชนคอยแต่เป็นการรวมองค์ความรู้ที่เป็นตัวบุคคล แล้วนำความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านนั้นมารวมพลังเพื่อพัฒนาภูมิปัญญาดั้งเดิมทางสิ่งทอ โดยการนำทรัพยากรและท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การรวมพลังปัญญาทำให้เกิดเป็นกลุ่มหรือองค์กรชุมชนขึ้นมา

7. แนวคิดเพศสภาพ เพศภาวะ หรือความเป็นเพศ (gender)

ความหมาย

คำว่า gender ถูกนำมาใช้อย่างจริงจังระหว่างช่วงรอยต่อของปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1960 ถึงต้นคริสต์ทศวรรษที่ 1970 โดยกลุ่มนักสตรีนิยมในประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษและประเทศอื่นที่ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาหลักในการสื่อสารเพื่อเป้าหมายทางการเมืองของผู้หญิงต่อเนื่องกันไปในชีวิต ไม่ให้ตกอยู่ในสถานภาพที่ด้อยกว่าหรือเป็นรองผู้ชาย ซึ่งระบบสังคมของโลกมีแนวโน้มที่จะจัดลำดับความสำคัญของผู้ชายไว้เหนือกว่าผู้หญิงในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นมิติทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและจิตวิญญาณ มีนักวิชาการทั้งเทศและไทย ทั้งนักสตรีนิยมและ

นักวิชาการในแวดวงสตรีศึกษาได้พยายามแปลและให้ความหมายคำว่า gender เป็นภาษาไทยไว้หลายคำ เช่น บทบาทหญิงชาย บทบาททางเพศ ความสัมพันธ์หญิงชาย เป็นต้น ต่อมามีการคิดคำอื่นมาใช้แทน เช่น เพศสภาพ เพศภาวะ เพศสัมพันธ์ และเพศวัฒนธรรม แต่ยังคงมีการโต้แย้งในการใช้คำเหล่านี้มาใช้แทนด้วยเหตุผลต่างๆ ซึ่งในที่นี้ จะขอนำเสนอความหมายของคำว่า gender ในมิติของนักคิดแต่ละสาขา ดังนี้

Gender หรือเพศภาวะ เป็นคำที่นักสตรีนิยมนำมาใช้เพื่อแยกแยะสถานะทางเพศแบบใดเป็นสถานะธรรมชาติและแบบใดเป็นสิ่งประดิษฐ์ของสังคม (social invention) หรือเพื่อให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างเพศ (sex) และเพศภาวะ (gender) ซึ่งเพศเป็นสถานะที่แตกต่างกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชายโดยมีร่างกายเป็นตัวกำหนด ส่วนเพศภาวะคือ ภาวะที่แตกต่างกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งมนุษย์ (สังคม) เป็นผู้กำหนดและมีคุณสมบัติที่ผันแปรไปตามบริบททางวัฒนธรรมและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ (สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2547: 3-6) นอกจากนี้ จากรายงานสรุปการประชุมระดมสมองครั้งที่ 2 เรื่องความเสมอภาคทางเพศ...ทางออกอยู่ที่ไหน จัดโดยโครงการณรงค์เพื่อสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์สภาประชากรร่วมกับกองวางแผนครอบครัวและประชากร กรมอนามัย วันที่ 9 มิถุนายน 2542 ณ ห้องประชุม 501กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข จังหวัดนนทบุรี ซึ่ง ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ ได้กล่าวถึงความหมายของเพศสภาพหรือ gender ว่าคือวิถีคิดและบทบาทของความเป็นเพศที่สังคมกำหนดขึ้นเพื่อเป็นกรอบให้แก่สมาชิกซึ่งส่งผลต่ออย่างลึกซึ้งในการกำหนดอัตลักษณ์ (identity) ของคนในสังคมทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเพศมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เพศชายมีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิงและสามารถครอบงำสังคมโดยรวมได้ (มูลนิธิสร้างเสริมสุขภาพผู้หญิง, 2548)

ในขณะเดียวกัน วารุณี ภูริสินสิทธิ (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535: 197-199) ได้ใช้คำว่า ความเป็นเพศในความหมายของ gender หมายถึงองค์ความรู้ที่สร้างความหมายให้กับความแตกต่างทางร่างกาย เป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนในทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และจิตวิทยาระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ความเป็นเพศเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคม เป็นการจัดการทางสังคมของความแตกต่างระหว่างเพศในด้านต่างๆ เป็นพฤติกรรมที่ถูกเรียนรู้ทางสังคม และเป็นความคาดหวังของสังคมที่สัมพันธ์กับเพศสองเพศ หรืออาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมสร้างความเป็นหญิงเป็นชายในสังคม วัฒนธรรมเป็นตัวสร้างความเป็นเพศ วัฒนธรรมเป็นผู้บอกว่าเราควรปฏิบัติอย่างไร คิดอย่างไร และเราควรจะทำอะไรจากผู้อื่น แต่เมื่อใครไม่ปฏิบัติตามที่สังคมคาดหวังความเป็นหญิงและความเป็นหญิงและความเป็นชายในขณะนั้นก็จะพบกับสิทธิานุมัติ (sanction) จากสังคมในเชิงลบ อาทิเช่น เมื่อวัฒนธรรมเป็นผู้กำหนดความเป็นหญิงว่าต้องเป็นคนเรียบร้อย ไม่พูดเสียงดัง ไม่สบถ ถ้าเป็นภรรยาต้องเชื่อฟังสามี ต้องให้

ความสำคัญกับหน้าที่ภรรยาและแม่มากกว่าการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ไม่ฝ่ายเกี่ยว พาราตีผู้ชายก่อน ในขณะที่วัฒนธรรมได้กำหนดความเป็นชายว่า ถ้าเป็นสามีต้องเป็นผู้นำใน ครอบครัว ต้องทำงานเพื่อประสบความสำเร็จ ผู้ชายต้องเป็นฝ่ายเกี่ยวพาราตีผู้หญิง สิ่งเหล่านี้เป็น ความคาดหวังที่สังคมมีต่อความเป็นหญิงและความเป็นชายและถ้าใครไม่ปฏิบัติก็จะถูกตัดสินนิทา หรือเยาะเย้ย ตกกลาง เป็นต้น

เนื่องจากความเป็นหญิงความเป็นชายในสังคมถูกกำหนดจากวัฒนธรรม ดังนั้น ความเป็นหญิงความเป็นชายจะแปรเปลี่ยนไปตามเวลาและสถานที่ นั่นคือ ความเป็นหญิงและความเป็นชายในยุคสมัยหนึ่งอาจไปเป็นความเป็นหญิงความเป็นชายในอีกยุคสมัยหนึ่ง เช่น สังคมไทย ในอดีต ผู้หญิงในชนชั้นกลางขึ้นไปถูกคาดหวังให้อยู่กับบ้านดูแลครอบครัว การทำงานนอกบ้าน ถือว่า เป็นเรื่องไม่มีเกียรติ ในปัจจุบันการทำงานนอกบ้านถือว่าเป็นเรื่องปกติ และบางส่วนเป็นความ จำเป็นของครอบครัว นอกจากนี้ ผู้หญิงในชนบทภาคเหนือมีอิสระในการเลือกคู่มากกว่าผู้หญิงใน ชนบทภาคใต้ จะเห็นว่า ความเป็นหญิงเป็นชายจะเปลี่ยนไปตามเวลาและแต่ละสังคมและนอกจาก ความเป็นเพศจะแตกต่างกันตามเวลาและสถานที่แล้ว การให้ความหมายทางสังคมต่อความเป็นเพศยัง เป็นเพศยังเป็นผลจากสถาบันทางเศรษฐกิจและสถาบันทางการเมืองในแต่ละยุคสมัยและแต่ละ สังคมด้วย (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, มปป)

จากความหมายและการใช้คำที่เรียกว่า gender จากนักคิดและนักวิชาการแต่ละสาขา ที่กล่าวมาข้างต้นต่างล้วนมีเป้าหมายในการที่จะบ่งบอกถึงความเป็นหญิงและความเป็นชายของ สังคมแต่ละสังคมซึ่งมีวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนด และความเป็นหญิงและความเป็นชายนั้นสามารถ เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของเวลา สถานที่ สังคมและโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองที่พยายาม จะบ่งบอกถึงบทบาทของความเป็นหญิงและความเป็นชายที่มีต่อสังคมนั้นๆ

การที่สังคมกำหนดความเป็นเพศขึ้น ทำให้เกิดผลที่ตามมาและนำไปสู่การกำหนด บทบาทหน้าที่ รวมทั้งสถานะสูงต่ำที่แตกต่างกันของคนสองเพศ

บทบาทความเป็นเพศ

ในสังคมวัฒนธรรมเกือบทุกสังคมที่ผู้ชายมีการผูกขาดทางอำนาจทางสังคม โดยมี หลักฐานทางมานุษยวิทยาที่เป็นประเด็นยืนยันในความจริงข้อนี้ อาทิเช่น ในระบบเครือญาติและ การแต่งงาน ส่วนใหญ่ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายย้ายเข้ามาอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชาย ทำให้ฝ่ายหญิง จำเป็นต้องปรับตัวยอมอยู่ใต้อำนาจของครอบครัวสามีและยอมแบกภาระหน้าที่อื่นๆ ในระบบ การเมืองการปกครองผู้ชายมักได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำหัวหน้ากลุ่ม หัวหน้าหมู่บ้านและผู้นำ ประเทศเช่นเดียวกับในทางศาสนาที่มีกฎข้อห้ามไม่ให้ผู้หญิงบวชเป็นพระสงฆ์ ในสังคมวัฒนธรรม

หลายสังคมมองว่าผู้หญิงเป็นเพศที่สกปรก (ritually unclean) และเป็นผู้สร้างมลภาวะ (pollution) ให้กับสังคมอันเนื่องจากผู้หญิงมีประจำเดือน ซึ่งถูกมองว่าเป็นสิ่งสกปรก ในทำนองเดียวกัน มลภาวะจากมือผู้หญิงจะทำให้ความขลังของเครื่องมือเครื่องใช้ในการล่าสัตว์หมดไปและนอกจากนี้การแบ่งแยกงานตามเพศก็เช่นเดียวกันผู้หญิงในสังคมชนเผ่าเป็นผู้ทำงานในไร่นา เก็บเกี่ยวพืชผล ผ่าฟัน ทำอาหาร ดูแลบ้านเรือนและเลี้ยงดูลูก แม้ในสังคมอุตสาหกรรมผู้หญิงทำงานเท่าเทียมกับผู้ชายหรือมากกว่าแต่ยังถูกเรียกว่าเป็นแม่บ้านแม่เรือน (housewife) ในขณะที่ผู้ชายถูกมองเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว (breadwinner) และสมควรมีสิทธิอำนาจเป็นหัวหน้าครอบครัว ในปัจจุบันแม้ผู้หญิงจะมีบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นหรือทำงานนอกบ้านเพิ่มขึ้น แต่ครอบครัวที่ผู้หญิงยังให้รายได้ส่วนใหญ่ไปกับการใช้จ่ายภายในครอบครัวมากกว่าการถูกนำไปใช้ในทางที่ก่อให้เกิดดอกผลหรือการลงทุนอำนาจและการมีสิทธิเสียงในสังคมก็ยังคงมีน้อยอยู่ตามเดิม (ยศ สันตสมบัติ, 2540: 122-142)

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (คณะอนุกรรมการการศึกษา อาชีพ และวัฒนธรรม และคณะ, 2541: 4-6, 39-43) ได้กล่าวถึงบทบาทผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ โดยเฉพาะในภาคการเกษตรว่าผู้หญิงมีบทบาทในด้านการเอาชีวิตรอดของตนเองและครอบครัว บทบาทหลักด้านนี้ นอกจากการทำไร่ทำนาแล้วคือการเป็นผู้หาอาหาร (food provider) บทบาทการทำงานบ้านทุกอย่างและบทบาทการหารายได้เสริมให้กับครอบครัว เช่น เป็นแม่ค้ารายย่อย เก็บของป่า หาปลาหรือเก็บผักจากสวนไปขายหรือแลกเปลี่ยนในตลาดเป็นต้น ดังนั้น ผู้หญิงจึงสั่งสมองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องการใช้ธรรมชาติอย่างถูกต้องและอย่างยั่งยืนยาวนาน พร้อมกันนี้ผู้หญิงยังเป็นผลึกแห่งทัศนคติที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามผู้หญิงก็เหมือนผู้ที่ด้อยโอกาสกลุ่มอื่นๆคือหากอยู่ตามลำพังหรือแก้ปัญหาด้วยตนเองเพียงผู้เดียวจะไม่มีพลังเพียงพอ จึงมีความจำเป็นที่สตรีต้องมารวมกลุ่มกัน จากบทบาทของสตรีในสังคมดั้งเดิม สตรีมีพลังและบทบาทในชุมชน เพราะมีองค์กรสตรีแบบต่างๆ รองรับอยู่เช่น กลุ่มแม่ค้า กลุ่มหมอด้ายและกลุ่มผู้หญิงทำหน้าที่รักษาพยาบาล เป็นต้น ในความเป็นจริงผู้หญิงทั่วโลกได้รวมกลุ่มจัดตั้งตัวเองมานานแล้ว โดยจะเห็นกลุ่มผู้หญิงตามบ่อน้ำสาธารณะของหมู่บ้านจัดเตรียมอาหารสำหรับงานของหมู่บ้าน แต่รูปแบบยังไม่เป็นการรวมกลุ่มแบบเป็นทางการ ต่อมาเมื่อประมาณ 2-3ทศวรรษที่ผ่านมาผู้หญิงเริ่มจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการเพื่อสะท้อนปัญหาของตนเองและแสวงหา กลุ่มเพื่อนรวมทั้งเครือข่ายต่างๆ เพื่อสะท้อนปัญหาของตนเองและแสวงหากลุ่มเพื่อนรวมทั้งเครือข่ายต่างๆ ในการแก้ปัญหาของสตรีในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านไปจนถึงระดับโลก ในที่นี้ กาญจนา แก้วเทพ ได้ยกตัวอย่างกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวข้องระหว่างปัญหาสตรีกับสิ่งแวดล้อมคือขบวนการเข็มขัดสีเขียวเพื่อพิทักษ์โลก (green belt movement) ในประเทศเคนยา ซึ่งมีสภาสตรีแห่งชาติทำหน้าที่หลักอยู่ 2 ประการคือ

ประการแรกการปลูกต้นไม้ เพื่อแก้ไขปัญหาการทลายป่า ประการที่สองคือการจัดโอกาสให้สตรีได้เป็นผู้นำที่มีความสามารถและมีความคิดสร้างสรรค์ โครงการนี้ยังแผ่ขยายเข้าไปถึงกลุ่มเยาวชน แลกเด็กๆ ทั้งที่อยู่ในและนอกโรงเรียน ทั้งนี้ ในอนาคตเยาวชนเหล่านี้จะเป็นผู้รับผิดชอบของชุมชนต่อไป มีการดึงดูดให้เข้าร่วมเพื่อเป็นหนทางให้มีรายได้จากการจัดกิจกรรม เพื่อหลีกเลี่ยงการอพยพไปหางานทำในเมือง เป็นการปลูกจิตสำนึกให้เกิดความรักชุมชนของตนเอง อย่างไรก็ตามการที่ปลูกพลังสตรีให้เข้ามารวมกลุ่มทำกิจกรรมจะอยู่ในแต่ละระดับของจิตสำนึกนั้น ไม่เพียงพอ ควรต้องเสริมความแข็งแกร่งของพลังด้วยการให้การสนับสนุนในด้านต่างๆ เช่น ฝึกอบรม การจัดตั้งองค์กร การจัดเงื่อนไขให้ผู้หญิงได้เข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ทางสังคมและธรรมชาติ เป็นต้น ในความเป็นจริง หากสำรวจดูพบว่าการใช้ชีวิตประจำวันของผู้หญิง ได้มีการสั่งสมความรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา เช่น การออกไปหาของป่าหรือแหล่งน้ำ การเลือกพืชผักมาทำอาหารและการเลือกพืชมาย้อมสีผ้า เป็นต้น ส่วนด้านการถ่ายทอด มีการเริ่มต้นจากสถาบันครอบครัว ระบบเครือข่าย ด้วยเหตุผลดังกล่าวการจัดกิจกรรม การจัดการฝึกอบรมในเรื่องดังกล่าว เพื่อเป็นการเสริมความมั่นใจให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้หญิงต้องอาศัยพื้นฐานดั้งเดิมจากองค์ความรู้ที่ผู้หญิงมีอยู่แล้ว มาเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในขณะเดียวกันจากการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มผู้หญิงในชนบทหรือคนเมือง ได้คำตอบว่า กลุ่มสตรีเหล่านั้นต้องการพัฒนาความสามารถในการหารายได้เพิ่มขึ้น ฝึกทักษะการเป็นผู้นำ การตัดสินใจและความรู้เรื่องเทคโนโลยีใหม่รวมทั้งการลงมือปฏิบัติจริง

ผู้หญิงกับบทบาททางเศรษฐกิจ

สุวรรณีย์ ยับมันตะสิริ (สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2547: 141-142) ได้เขียนแปลงานเขียนของ ปีเตอร์ เอฟ เบลล์ ที่ได้พูดถึงบทบาทของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจว่า ผู้หญิงมีบทบาทในการผลิตและมีส่วนร่วมในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยม ผู้หญิงจากชนบทถูกจ้างให้มาทำงานในโรงงานและกลายเป็นคนรับใช้ตามเงื่อนไขสัญญา เนื่องจากพ่อแม่ได้เงินสดเป็นค่าตอบแทน การไปทำงานของลูกสาวจากนายหน้า ผู้จัดการงาน นอกจากนี้ ยังพูดถึงงานศึกษาหลายชิ้นที่บ่งบอกว่า ผู้หญิงมีบทบาททำให้เกิดปาฏิหาริย์เศรษฐกิจไทยได้หลายทางคือ การผลิตอุตสาหกรรม การนำงานมาทำที่บ้าน (เศรษฐกิจนอกระบบ) แรงงานเกษตร งานบ้านที่ไม่มีค่าตอบแทน และการผลิตเพื่อยังชีพ

ในขณะเดียวกัน สุชาดา ทวีสิทธิ์ และคณะ (สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2547: 107-108) ได้พูดถึงข้อสังเกตทางวิชาการซึ่งได้จากงานวิจัยเชิงมานุษยวิทยาในประกาศฟีลิปปีนส์และทางสาขาอื่นทางสังคมศาสตร์ว่าวิถีที่ผู้ชาย และผู้หญิงให้ความหมายของคำว่างงานและศักยภาพในการผลิต

(productivity) ผู้หญิงจะมีหน้าที่ซับซ้อนกว่าผู้ชายและต้องใช้เวลาและแรงงานระหว่างการผลิตในบ้านและการผลิตในไร่ในที่สมดุลกัน แม้ว่าการผลิตในบ้านส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการผลิตในไร่นาผู้หญิงมักจะมองว่างานที่ตัวเองทำซึ่งส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ ไม่ใช่งาน จึงรู้สึกงำตัวเองมีความสามารถในการผลิตน้อยกว่าผู้ชาย จากข้อสังเกตนี้ได้พูดถึงความเข้าใจของผู้หญิงที่มีต่อคุณค่าของงานแตกต่างจากความเข้าใจในเรื่องคุณค่าของผู้หญิง งานในบ้านที่อาจจะถูกมองว่าไม่ค่อยมีประโยชน์ในเชิงการผลิต แต่ผู้หญิงอาจสร้างภาพลักษณ์ของตัวเองว่าสำคัญก็เป็นได้ เช่นงานศึกษาเกี่ยวกับชาวอาข่า ชาวบาตี ผู้หญิงเหล่านี้มองว่าตัวเองมีความสำคัญเพราะการทุ่มเทให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ โดยขยายงานที่ทำภายในบ้าน ไปสู่มิติเศรษฐกิจสาธารณะและมีมิติจิตวิญญาณซึ่งโดยทั่วไปวิธีคิดแบบนี้มักได้รับการสนับสนุนจากผู้ชาย

และในทำนองเดียวกัน กรณีสตรีชุมชนคอยเต่าที่พยายามรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อพัฒนา ภูมิปัญญาด้านสิ่งทอพร้อมทั้งพยายามสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง สร้างเครือข่ายด้านการตลาดเพื่อให้กิจกรรมเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนรวมถึงการขยายการเรียนรู้ด้านลวดลายผ้าไปยังเยาวชนเพื่อเป็นการอนุรักษ์และสร้างฐานกำลังการผลิตต่อไปในอนาคต

ความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ

แนวคิดเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมกันทางเพศหรือการเกิดความเป็นเพศนั้น วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, นปป) ได้อธิบายไว้ 4 กลุ่มแนวคิดใหญ่ดังนี้

1. แนวคิดสตรีนิยมสายสตรีนิยม อธิบายว่า ความไม่เท่าเทียมกันเป็นผลมาจากการเรียนรู้ในเรื่องบทบาททางเพศ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากความเชื่อ การปฏิบัติตามประเพณีที่สั่งสมมาเป็นเวลานานทำให้ผู้หญิงถูกสังคมนิเสธ โอกาสในด้านต่างๆ แนวคิดนี้เชื่อว่าผู้หญิงและผู้ชายไม่มีความแตกต่างกัน
2. แนวคิดสตรีนิยมแนวสุดขั้ว (radical feminism) กลุ่มแนวคิดนี้ให้ความสนใจต่อสถานะที่เป็นรองของผู้หญิงและมองว่าความเป็นรองที่เกิดขึ้นมีสาเหตุมาจากความต้องการเหนือกว่าผู้ชาย
3. กลุ่มแนวคิดสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์-สังคมนิยม เสนอว่า เมื่อทั้งรวมความเป็นเพศและระบบเศรษฐกิจมาสัมพันธ์กันในยุคสมัยหนึ่งๆ ได้ทำให้เกิด โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ผู้ชายอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ ส่วนผู้หญิงอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ

เช่นในกรณีของชุมชนคอยเต่า ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดสตรีนิยมสายสตรีนิยมมาอธิบายในลักษณะที่ว่า เด็กผู้หญิงล้านนาในสมัยก่อนได้รับการถ่ายทอดเรียนรู้การทอผ้าตลอดมาตั้งแต่เด็กมาตั้งแต่ยังทอผ้าไม่เป็น แต่เรียนรู้จากการที่เห็น ได้ฟังแม่หรือย่า,หรือยาย ที่ทออยู่กับบ้านและเล่าเรื่องราวของทอผ้าให้ฟัง เป็นกิจกรรมที่เด็กได้รู้ ได้เห็น ได้รับฟังทุกวันถึงเรื่องราวความสำคัญ คุณค่าและความจำเป็นของผ้าทอตลอดมาต่าง ๆ ที่มีคุณค่าและความหมายต่อความเป็นลูกผู้หญิงที่ต้องการทอผ้าเพื่อนำมาใช้ในครอบครัวและเป็นเครื่องสื่อสารเพื่อแสดงถึงความเป็นผู้หญิงที่มีความขยันขันแข็ง อดทน มีจิตใจอ่อนโยน และมีสมรรถภาพที่ดี ซึ่งลักษณะเช่นนี้ผู้ชายไม่สามารถทำได้ ดังนั้นความเป็นผู้หญิงจึงสามารถมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ทางเพศและอัตลักษณ์ของชุมชนได้ แต่ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงกับผู้ชายสามารถทำงานร่วมกันได้ เช่นผู้ชายช่วยย้อมสีเส้นฝ้ายและให้ข้อมูล ซึ่งเป็นการเสริมเพิ่มเติมเพื่อทำให้กิจกรรมดำเนินไปได้อย่างเหมาะสม อันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อการฟื้นฟูทอผ้าและนำไปสู่การพัฒนาอันเป็นพื้นฐานงานอาชีพของชุมชน ยังไม่ค่อยมีการศึกษาวิจัยมากนัก ดังนั้น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนมานี้เป็นข้อมูลที่ได้มีการศึกษาแล้วในลักษณะของภูมิปัญญาสิ่งทอและการพัฒนาภูมิปัญญาสิ่งทอและการพัฒนาภูมิปัญญาด้านสิ่งทอซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาในประเด็นที่สำคัญตามกรอบความคิดดังต่อไปนี้

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งทอ

จากการศึกษาทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งทอนั้น ปรากฏการณ์ที่มีความสำคัญต่อการนำภูมิปัญญามาใช้หรือถ่ายทอดภูมิปัญญา ได้แก่ ภูมิปัญญาผู้รู้และภูมิปัญญาดั้งเดิม ทั้งนี้จากการศึกษาของ ยูวา ทรัพย์อุไรรัตน์ (2537: 273) พบว่า การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นวิทยากรจะนำภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นตัวบุคคลในกิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพ เนื่องจากภูมิปัญญาผู้รู้จะมีความชำนาญในงานที่ทำมาก นอกจากนี้ยังพบว่า ประเทศของภูมิปัญญาชาวบ้านที่นำมาใช้เป็นวิทยากรมากที่สุดคือ ด้านคติ ความเชื่อ ซึ่งเป็นความเชื่อทางพุทธและด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน เนื่องจากศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติของไทยทำให้

ความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยการถ่ายทอดจากวัด พระสงฆ์ทำให้มีความเชื่อถือ ส่วนทางด้าน
 ทัศนกรรมงานถักทอ ชาวบ้านจะเป็นผู้ที่มีความชำนาญและมีฝีมือ

จากการทบทวนงานวิจัยชิ้นล่าสุด เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาดั้งเดิมที่
 เกี่ยวข้องกับสิ่งทอพื้นบ้าน ที่เกี่ยวกับ ภูมิปัญญาทางการย้อมสีและทางการทอตลอดลาย นั้น
 การศึกษาวิจัยของ ประไพ ทองเชิญ (2548: 81) พบว่า สีธรรมชาติดั้งเดิมมีความกลมกลืนในวิถี
 วัฒนธรรมผ้าทอพื้นบ้านมายาวนานและมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับเส้นใยธรรมชาติในการ
 สร้างตลอดลายให้ก่อเกิดเป็นผ้าพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น สีธรรมชาติดั้งเดิม อาทิเช่น
 น้ำเงินจากคราม สีแดงจากครั่ง สีดำจากลูกมะเกลือ สีเหลืองจากแก่นขนุน (ไม้ขนุน) เป็นต้น ซึ่ง
 กระบวนการเรียนรู้และเรื่องราวของสีธรรมชาติมีการสืบทอดกันเป็นเวลายาวนานไม่น้อยกว่า
 5,000 ปี นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เป็นรากฐานสำคัญขององค์ความรู้จากแม่สีธรรมชาติ จาก
 วัตถุประสงค์ที่ทำให้แม่สีเพียงไม่กี่อย่างทั้งพืชและสัตว์มีการพัฒนาไปสู่การย้อมสีธรรมชาติทั่วไป
 จากพันธุ์ไม้และธรรมชาติรอบตัว หลากหลายกรรมวิธีและเป็นการเพิ่มเรื่องราวที่มีเอกลักษณ์ให้กับ
 ผ้าทอพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นและสีธรรมชาติทั่วไปเป็นสีที่ย้อมได้จากเปลือกไม้ใบไม้ทั่วไปด้วย
 กรรมวิธีย้อมร้อน ซึ่งต้องใช้สารกระตุ้นจากธรรมชาติที่หาได้รอบตัวเช่น น้ำสารส้ม น้ำโคลนค่าน้ำ
 ปูนกินหมาก ปูนขาว น้ำขี้เถ้า น้ำสนิม ฯลฯ ทำให้เกิดความหลากหลายมากขึ้นในความเป็น
 คุณดลมบัติเฉพาะ เนื่องเพราะความต่างถิ่น ต่างที่ ต่างฤดูกาล ทำให้กระบวนการเกิดสีมีความ
 เฉพาะตัวอย่างไม่มีขีดจำกัด ส่วนภูมิปัญญาด้านตลอดลาย ประไพ ทองเชิญ ได้กล่าวว่า ปัจจัยที่
 ก่อให้เกิดตลอดลายมาจากการเกิดสีก่อนแล้วตามด้วยเส้นด้ายซึ่งมีปัจจัยหลักดังนี้ คือการค้นลายจาก
 เครื่องซึ่งเป็นลักษณะการเกิดตลอดลายโดยการใส่ใส่เส้นด้ายสีเข้าไปในเส้นด้ายยืนบนเครื่องจะทำให้
 เกิดตลอดลายขึ้นมาตามแนวเส้นด้ายยืนเช่นลายเกล็ดเต่า การทำให้เกิดตลอดลายตามขวางของผืนผ้า
 เป็นการใช้เส้นด้ายพุ่งสีสลับอ่อนแก่ หรือใช้เส้นด้ายต่างขนาดกัน ทำให้เกิดตลอดลายตามขวาง เช่น
 ผ้าหางกระรอก ผ้ามัดหมี่ เป็นต้น นอกจากนี้ การเกิดตลอดลายเกิดได้จากเทคนิคในการสอดใส่
 เส้นด้ายยืนและด้ายพุ่ง อาทิเช่น การควบเส้น การมัดหมี่ การจิด การจก เป็นต้น

การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งทอ

ผลการวิจัยล่าสุด ของ ประไพ ทองเชิญ (2548) ได้ชี้ให้เห็นว่า การฟื้นฟูภูมิปัญญา
 สิ่งทอพื้นบ้านหรือผ้าทอพื้นบ้านไม่ใช่เรื่องของชิ้นงานสวย ไม่สวย แต่เป็นการสร้างสรรค์ชีวิต
 วัฒนธรรมอันดีงามให้แข็งแกร่งขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งสภาพความเป็นอยู่ที่ เป็นชีวิตจริงเป็นครอบครัว
 เป็นพี่น้อง เป็นพ่อแม่ พากันดำเนินชีวิตอย่างมีแก่นสาร มีครรลองธรรมเนียมสืบสานภูมิปัญญา
 ดั้งเดิมและถ่ายทอดภูมิปัญญาให้สืบทอด มีความมั่นคงทั้งกายและใจ สามารถบอกคนรอบข้างได้

อย่างเต็มปากว่า เราเป็นใคร กำลังทำอะไร สิ่งที่ทำมีประโยชน์ต่อตัวเราและสังคมอย่างไร และความรู้ที่เรามีอยู่นี้คือความรู้ที่สามารถพาเราทำมาหากินได้สร้างสรรค์ปัจจัยสี่ให้ตนเองและครอบครัวได้จริง

อย่างไรก็ตามการรื้อฟื้นด้านการทอผ้านอกจากจะทำเพื่อสนองต่อความต้องการของคนเราทางด้านปัจจัยสี่แล้ว ยังเป็นสินค้าสำหรับคนต่างถิ่นด้วย จากการศึกษาของ สุกแดน วิสุทธิลักษณ์ (2534: 91-93) พบว่า คนต่างถิ่นซึ่งเป็นคนจากกรุงเทพฯและชาวต่างประเทศที่มีความสนใจผ้าเก่า ได้เข้ามาซื้อผ้าชิ้นดินจกเก่าๆ ในจำนวนเงินที่น่าสนใจจนชาวบ้านเริ่มค้นผ้าจากในตู้ที่ไม่เคยใส่ใจมาเสนอขาย จากราคาเริ่มแรก (ตีนจก) 100 บาท จนเพิ่มขึ้นตามราคาต่อรอง จนผ้าของท้องถิ่นหาดเสี้ยว ค่อยๆทยอยออกจากชุมชน ไปกับคนต่างถิ่น ต่างวัฒนธรรมเมื่อกระแสความนิยมผ้าพื้นเมืองมีมากขึ้นและได้รับความสนใจจากชนต่างถิ่นมากขึ้นในฐานะเป็นสิ่งที่แสดงความเป็นถิ่นบ้านและของที่ระลึก ดังนั้น การรื้อฟื้นผ้าทอพื้นบ้านของชาวหาดเสี้ยวจึงได้รับการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ หลักจากที่สูญหายไปประมาณ 1 ชั่วโมงคน

กระบวนการสืบทอดและถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งทอ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า กระบวนการสืบทอดและถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านสิ่งทอมีทั้งทางตรงและทางอ้อม หลายรูปแบบ ซึ่งจากการศึกษาของ รัชพล ปิจพิบูลย์ (2538: 63-67) พบว่า กระบวนการสืบทอดและถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านสิ่งทอมีการถ่ายทอดผ่านสถาบันต่างๆดังนี้

1. สถาบันครอบครัว เริ่มจากวัยเด็กจนถึงเข้าโรงเรียน โดยบุคคลในครอบครัวช่วยกันทอผ้าใช้ในครอบครัวเป็นการถ่ายทอดทางอ้อม สมาชิกเล็กๆในครอบครัวได้รู้ได้เห็น ขบวนการทอผ้าและอาจช่วยเหลือในกิจกรรมเล็กๆน้อยๆได้ เช่น การใช้อุปกรณ์การทำงาน มีชื่อเรียกว่าอะไร เมื่อโตขึ้นเข้าโรงเรียน เด็กที่สนใจจะใช้เวลาว่างในการทอผ้าช่วงวันหยุดและเมื่อเรียนจบการศึกษาภาคบังคับ บางคนได้รับการถ่ายทอดทางอ้อม บางคนไม่เรียนต่อต้องช่วยเหลือครอบครัวทำงาน ดังนั้น จึงได้รับการถ่ายทอดทางตรง เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องสืบทอด ขบวนการทอผ้าจากครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงด้วยสาเหตุที่ผู้ชายเห็นว่างานทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง ส่วนผู้ชายต้องทำนา ทำไร่ ประกอบอาชีพอื่น จะช่วยได้ก็คือ การปลูกฝ้าย นอกจากนั้น สมาชิกในครอบครัวเดียวกันจะได้รับการถ่ายทอดไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับความสนใจ เวลา ภาระหน้าที่ แต่ลูกผู้หญิงในครอบครัวที่ไม่ได้เรียนหนังสือต้องทอผ้าให้ได้ เมื่อแต่งงานต้องทอให้ครอบครัว

2. สถาบันโรงเรียน จัดว่ายังไม่มีการจัดการเรียนการสอน กระบวนการทอผ้าให้นักเรียนในระดับประถมศึกษาแม้ว่าหลักสูตรจะกำหนดให้เรียนวิชาชีพในท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติ

ยังไม่ทำกัน เพราะขาดอุปกรณ์ บุคลากรผู้รู้กระบวนการทอผ้า ทำกิจกรรมที่ทำได้ เป็นการกำหนดให้แต่งชุดประจำท้องถิ่นแสดงกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ

3. กลุ่มเพื่อน ชาวบ้านมีการพบปะกันของกลุ่ม ทำให้มีการแลกเปลี่ยนแนะนำเกี่ยวกับการทอผ้า บางคนชักชวนกันให้ร่วมกันทอผ้ายามว่างนับว่าเป็นการถ่ายทอดโดยตรง

4. กลุ่มอาชีพ จากการทำผู้นำอย่างเป็นทางการ ได้ให้ความสนใจจัดตั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มสนใจต่างๆขึ้นในตำบล มีการจัดตั้งที่ทำการกลุ่ม นำผลงานออกจัดแสดงและจำหน่ายในงานต่างๆ การตั้งกลุ่ม ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญชักชวนกันมาเป็นสมาชิก ใช้เวลาว่างจากการประกอบอาชีพ มาทำการทอผ้า เกิดการถ่ายทอดภายในกลุ่มซึ่งบทบาทการถ่ายทอด พบว่า มีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือ การที่สมาชิกในกลุ่มอาชีพมีการชักชวนผู้สนใจมาฝึกฝนกระบวนการทอผ้า เพื่อนำความรู้และประสบการณ์ไปใช้ทั้งในครอบครัวและกลุ่มอาชีพ สามารถเป็นผู้สืบทอดถึงคนรุ่นต่อไป ส่วนการถ่ายทอดทางอ้อม เป็นการนำผลงานไปจัดแสดง จัดจำหน่าย นับได้ว่าเป็นการเป็นการส่งเสริมการถ่ายทอดในสืบต่อไป นอกจากนี้ ผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำกลุ่มอาชีพ มีการแต่งตั้งเป็นแบบอย่าง แนะนำการสอนให้กับสมาชิกในกลุ่มถือได้ว่าเป็นการถ่ายทอดทางตรงได้

นอกจากนี้กาญจนา เกียรติฉัตรรัตน์ (2546) ยังได้ศึกษาภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองในรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดของครูภูมิปัญญาไทย พบว่า รูปแบบการเรียนรู้การทอผ้าพื้นเมืองของครูภูมิปัญญาไทยในระดับครอบครัวมี 3 รูปแบบ ดังนี้

1. รูปแบบการเรียนรู้จากแม่แบบตัวต่อตัว ทำให้เกิดความใกล้ชิด ความรัก ความผูกพันซึ่งกันและกัน สิ่งที่ลูกได้เรียนรู้จากแม่คือ ระเบียบกฎเกณฑ์ของครอบครัวและวิธีการทอผ้า ซึ่งบุตรสาวจะเป็นตัวแทนของแม่ในการรับผิดชอบต่อการผลิตผ้าทอพื้นเมือง ดูแลครอบครัวและความพร้อมในการดูแลลูกในอนาคต

2. รูปแบบการเรียนรู้ภาษาพูด จากความต้องการเรียนรู้ด้วยตนเองของครูภูมิปัญญาไทย จึงใช้ภาษาเป็นสื่อสัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อสารและยังกำหนดแนวคิดและการรับรู้อีกด้วย ในกระบวนการศึกษาย่อยอาศัยภาษาเป็นปัจจัยหลักซึ่งต้องอาศัยทักษะการใช้ภาษาเป็นถ้อยคำ การที่ครูภูมิปัญญาไทยได้มีโอกาสร่วมเรียนรู้จากเพื่อนและใกล้ชิดกับผู้อื่นทำให้ได้รับประสบการณ์และมุมมองที่หลากหลายจนเกิดเป็นมโนทัศน์ใหม่ขึ้นมา ดังนั้น การใช้ภาษาเป็นสื่อกลางของการติดต่อสื่อสารจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ในเชิงทักษะสัมพันธ์ ซึ่งประกอบด้วยทักษะการใช้ภาษาและการพูดและทักษะทางร่างกายเมื่อได้ฝึกซ้ำอย่างต่อเนื่องจึงกลั่นกรองจนเกิดเป็นภูมิปัญญาของตนเอง

3. รูปแบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง ได้วิเคราะห์การเรียนรู้เป็น 3 ลักษณะ

3.1 ลักษณะการเรียนรู้ด้วยทักษะปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้ที่ครูภูมิปัญญาไทยเผชิญกับปัญหาในการประกอบอาชีพกับความต้องการที่มีความรู้เดิมในการทอผ้า จึงมีความต้องการทอผ้าเป็นการตอบสนองในลักษณะการกระทำโดยการฝึกปฏิบัติทอผ้ากับญาติหรือเพื่อน ซึ่งการฝึกปฏิบัติเป็นการเชื่อมโยงการเคลื่อนไหวที่ประสานกันระหว่าง ตา มือ แขน และขา เรียกว่าทักษะ กลไกและการรับรู้ที่รวมทั้งความรู้ ความคิด ความเข้าใจ และลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ

3.2 ลักษณะการเรียนรู้โดยลองผิดลองถูก (trial and error) เป็นการดำเนินการทดลองหลังจากที่ได้รับการฝึกอบรมได้รับความรู้มาแล้ว หลังจากนั้นมีการฝึกปฏิบัติด้วยตนเองโดยไม่มีผู้ให้คำแนะนำ ในระหว่างการทดลอง ทั้งนี้การทดลองไม่ได้มีการวางแผนอย่างมีระบบ ดำเนินการทดลองจนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ

3.3 ลักษณะการเรียนรู้โดยคิดค้นแปลง เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางความคิด ก่อให้เกิดการสร้างความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่ได้เรียนรู้มา มีการคิดริเริ่มตัดแปลงความรู้หรือ อุปกรณ์ที่มีอยู่เพื่อแก้ไขปัญหาในการประกอบอาชีพทอผ้าพื้นเมือง

การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสิ่งทอ

การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านและด้านสีย้อมธรรมชาติ กระบวนการพัฒนาผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ จากการศึกษาของพระสมคิด จารณธรรมโม และคณะ (2545) ได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาด้านนี้เป็นการบูรณาการระหว่าง ความถึคความเชื่อ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ให้สัมพันธ์กับชีวิตอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ มีกระบวนการดำเนินการดังนี้

1. ขั้นตอนพัฒนาวัตถุดิบและการพัฒนาทักษะการทอ
2. แผนการพัฒนามาตรฐานของผลิตภัณฑ์ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ซึ่งเดิมผลิตเพื่อใช้ในครอบครัวแต่เมื่อผลิตภัณฑ์เป็นที่รู้จัก จึงต้องมีแผนในการพัฒนาผ้าทอให้มีมาตรฐานเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของผู้ใช้
3. แผนการพัฒนาด้านการตลาดและการประชาสัมพันธ์แบบครบวงจรตลาด
4. โครงสร้างการบริหารงานของกลุ่มทอผ้าให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ในขั้นตอนการพัฒนาการย้อมสีธรรมชาติเริ่มต้นด้วยการจัดการวัตถุดิบ โดยการใช่วัตถุดิบที่ให้สีธรรมชาติเดิมที่ทำได้ในท้องถิ่น โดยการเลือกใช้วัตถุดิบที่มาจากต้นไม้ ซึ่งหลังจากมีการทดลองการพัฒนาข้อมสีธรรมชาติ โดยการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ ซึ่งส่วนใหญ่จะนำไปไม้ รากไม้ เปลือกไม้มาผ่านความร้อน โดยการต้มสกัดส่วนอยู่ที่คุลยพินิจที่เหมาะสม โดยเริ่มจาก

ทดลองย้อมสีไม้กีสี่ ใช้วัตถุดิบที่หาได้ในหมู่บ้าน วิธีการเก็บจะเลือกเก็บส่วนที่เหมาะสม ไม่เกิดผลกระทบต่อต้น ไม้และในขณะเดียวกันพืชบางชนิดที่หายากและกำลังจะหมดไป สมาชิกในกลุ่มได้มีการนำมาปลูกเพื่อดำรงพันธุ์ไว้ และเลือกใช้ส่วนที่เป็นใบเพื่อเน้นความเป็นเอกลักษณ์ที่คุณค่าของสิทธรมชาติ ซึ่งปัจจุบันนี้ทางกลุ่มบ้านโป่งคำสามารถย้อมสีได้ 99 สี นอกจากจะอนุรักษ์พืชให้สีที่หายากแล้วยังสำรวจพืชที่ให้สีที่มีในชุมชนเพื่อดำรงพันธุ์ต่อไปโดยมีการย้อม 6 ขั้นตอนคือ

1. เตรียมฝ้าย ชักให้หมดเป้ง โดยการแช่เส้นฝ้ายไว้ข้ามคืน จะทำให้เส้นฝ้ายนุ่ม คลี่ตัว พร้อมย้อมสี
2. ต้มวัตถุดิบโดยใช้อัตราส่วนต้มวัตถุดิบอัตราส่วน กิโลกรัมต่อเส้นฝ้ายแห้งครึ่ง กิโลกรัม ต้มวัตถุดิบให้เดือดอย่างน้อย 1/2 ชั่วโมงเพื่อให้พืชคลายลงน้ำได้ดีขึ้น
3. ใส่เส้นฝ้ายลงในอ่างน้ำสี ใช้ไม้กดให้จมน้ำตลอดเวลาต้ม คอยพลิกกลับไปมา
4. นำฝ้ายขึ้นมาล้างให้สะอาด
5. หมักเส้นฝ้ายในสารเคลือบหรือสารกระตุ้นสี โดยขยำให้ทั่ว
6. นำมาซักล้างให้สะอาด นำไปตากที่ร่มจนแห้ง

ด้านการทอและย้อมสีธรรมชาติ

พระสมคิด จารณธรรมโม และคณะ (2545) กล่าวว่า การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติธรรมชาตินั้น แต่ละคนทอได้ลายแตกต่างกัน บางคนทอได้ 4 ลาย บางคนทอได้ลายเดียวและแต่ความสามารถของแต่ละคน เพราะเป็นงานที่ทำได้ยากแต่ละลายที่ได้นั้นที่ความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองโดยเด่นสวยงามในตัวของมันเอง สิ่งสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดลวดลายแต่ละลายมีความแตกต่างกันคือ การเก็บฟืมครั้งแรกและการสอดด้ายครั้งแรก ผ้าที่ทอออกมาจะขึ้นอยู่กับการเตรียมฝ้ายซึ่งอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้าประกอบด้วย กี่ ฟืม จะขัด กระสวย ไม้หلاب ไม้สะปัน ไม้ม้า คว้าง กวัก หลอดด้าย ตะ และ เข็มคัดหลอด เป็ยขอ เป็ย อุปกรณ์แต่ละชนิดจะทำหน้าที่แตกต่างกันอีกทั้งลวดลายปัจจุบันนี้มีการสืบทอดการทอจากปู่ย่าตายาย ซึ่งสมาชิกที่ทอได้ ได้รับการฝึกฝนมาตั้งแต่อายุ 13-14 ปี จนถึงทุกวันนี้และสมาชิกบางคนสามารถคิดค้นลายขึ้นมาใหม่จากจินตนาการ

การออกแบบผลิตภัณฑ์

จากการศึกษาของ ลำแพน จอมเมือง (2540: 121) พบว่าการทอผ้าเป็นการประยุกต์ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมที่อยู่ใกล้ตัวที่สุด เป็นการนำลวดลายดั้งเดิมมาทอบนผ้าเป็นผืนเพื่อตัดกระเป๋าสตางค์ กระเป๋าเดินทาง กระเป๋าเครื่องสำอางค์ แฝ้มใส่เอกสาร ฯลฯ นำลวดลายและรูปแบบการทอลงในอดีตมาประยุกต์เป็นผ้าพันคอ ปลอกหมอน ผ้ารองจาน ผ้ามาน นำลวดลายและ

รูปแบบการทอผ้าปูที่นอนในอดีตมาประยุกต์เป็นผ้าคลุมไหล่ ผ้าคลุมตู้เย็น ผ้าคลุมโทรทัศน์ ผ้าปูโต๊ะ ผ้าคลุมเตียง และคิดลวดลายขึ้นมาใหม่โดยการผสมผสานธรรมชาติร่วมกับภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจในสถานการณ์ปัจจุบัน

นอกจากนี้ อรรถชัย จิตไชยสง (2544: 82-83) ศึกษาพบว่า การออกแบบลวดลายและผลิตภัณฑ์ชาวบ้านแต่ละคนจะมีการออกแบบตามความสามารถของแต่ละคน หากบุคคลใดยังออกแบบไม่ได้ต้องไปศึกษาและเรียนรู้ตลอดจนขอคำแนะนำจากผู้มีประสบการณ์ ซึ่งในการออกแบบนั้นผู้ที่มีประสบการณ์จะนำความคิดของตนเองที่ชอบสังเกตและชอบปฏิบัติ บางครั้งดูตัวอย่างมาจากที่อื่นแล้วนำมาประยุกต์เป็นลายของตนเอง

การสร้างอัตลักษณ์

จรรยาการศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (2543: 223-224) พบว่า สังคมไทยได้ ได้เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน จากประชากรที่เพิ่มขึ้น แต่การถือครองครองที่ดินแต่ละครัวเรือนน้อยลง นโยบายคุมกำเนิดเข้มงวดทำให้แรงงานของครัวเรือนน้อยลง ในขณะที่การผลิตเพื่อขายเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวนาไททำงานหนักเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและการบริโภคสินค้าจากภายนอก จากการอยู่ใต้การปกครองของจีนมาเป็นเวลานาน ทำให้คนไทยรับเอาลักษณะทางวัฒนธรรมของชาวจีนมาเป็นของตน ผู้ชายไทเริ่มแต่งกายอย่างสมัยนิยมของจีน ในปัจจุบันผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้นในด้านของการผลิตและการค้า ส่งผลให้ผู้หญิงมีฐานะและอำนาจต่อรองทางสังคมเพิ่มขึ้น ผู้หญิงไทเริ่มมีบทบาทสำคัญในการเป็นแกนกลางของครอบครัวและเป็นพลังในการสร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชน ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านคนไทยให้มีการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นจุดเด่นหรือเป็นอัตลักษณ์ของคนไทปัจจุบันคือ การแต่งกายของผู้หญิงไทในวัยเด็กจนเติบโตเป็นสาว มีการแต่งกายเช่นเดียวกับวัยรุ่นชาวจีนที่นิยมสวมเสื้อยืด กางเกงยีนส์ รองเท้าส้นสูง แต่เมื่อแต่งงานสาวไททุกคนจะกลับมาุ่งซิ่นดำ สวมเสื้อออกแตก เก้าฝอย เป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจนทุกวันนี้ แสดงถึงความรักษาประเพณีการแต่งกายแบบเดิมซึ่งบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ของคนไทไว้อย่างแนบแน่น ผู้หญิงไทยังเป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความใกล้ชิดผูกพันระหว่างแม่กับลูกซึ่งกลายเป็นตัวแทนของพ่อแม่ต่อความรับผิดชอบต่อการผลิต การดูแลครอบครัว และความพร้อมที่จะรับบทบาทหน้าที่ในการเลี้ยงลูกต่อไปในอนาคตเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวและชุมชน อีกทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการผลิตใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสังคมไท

ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกกดขี่และผสมผสานกลมกลืนในบางระดับและกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการใช้ภาษาเดียวกันเชื้อชาติเดียวกันหรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น การทอผ้า ลวดลายผ้า จะมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งในการสร้างตัวตนใหม่ กระบวนการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของสังคมไทได้คง ทำให้เกิดความจำเป็นที่คนไทยต้องนิยามความหมายของตัวตนใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับประสบการณ์ความจริงที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ในการนิยามตัวตนใหม่จะเกิดขึ้นโดยการนำเอานิยามที่มีความหมายที่มีการกำหนดไว้แล้วในระดับหนึ่ง จากอดีตที่คนไทยมีส่วนร่วมการเลือกสรรประสบการณ์บางอย่างไว้ เหตุการณ์บางเหตุการณ์ในอดีต นำมาร้อยเรียงใหม่เพื่อให้เป็นตัวแทนของเหตุการณ์ซึ่งเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบันและอนาคตและคงไม่ใช่เป็นความพยายามในการแยกตัวเป็นอิสระแต่เป็นความพยายามในการนิยามความมีตัวตนของคนไทยด้วยการต่อต้านความเหนือของจีน กระบวนการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนไทจึงเป็นการพิจารณา รูปแบบของการต่อต้านวัฒนธรรมที่ครอบงำภายในความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับคนจีน มาตอบโต้ทางสัญลักษณ์ของคนไท ภายใต้งู้นไข่มุกใหม่และการปรับตัวเข้ากับความเป็นจริงในสังคมใหม่ โดยปรับประเพณีเดิมของตนเพื่อจัดองค์กรใหม่หรือสร้างประเพณีใหม่โดยใช้สัญลักษณ์เดิม

นอกจากนี้ ยศ สันตสมบัติ กล่าวอีกว่า ได้พิจารณาการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการตอบโต้ทางสัญลักษณ์ของคนไทได้คงในปัจจุบัน โดยอาศัยเกณฑ์ของการดำเนินวิถีในชีวิตในการผลิตของชุมชนไทแต่ดั้งเดิม ความเชื่อทางพุทธศาสนาและการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไท และยกตัวอย่างจากสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทยสามประการคือข้าวในฐานะเป็นสัญลักษณ์แห่งวิถีชีวิต งานปอยในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อและความเลื่อมใสในพุทธศาสนา และการแต่งงานในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตซ้ำความเป็นชุมชนในสังคมไท

การรวมกลุ่มสตรี

การรวมของสตรีกับการพัฒนาชุมชนชนบทมีหลายลักษณะ จากการศึกษาของ ผ่องผิว หิรัญรังสิต (2539) พบว่าการรวมกลุ่มของสตรีมีลักษณะที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ การรวมกลุ่มตามธรรมชาติมีลักษณะการเกิดของกลุ่มโดยการค่อยๆรวมตัวกัน กิจกรรมที่เกิดขึ้นเกิดจากสมาชิกในกลุ่มร่วมกันคิดเองจากกลุ่มเล็กๆเป็นกลุ่มใหญ่ขึ้น วัตถุประสงค์ยังไม่ชัดเจนแต่สมาชิกของกลุ่มรู้และเข้าใจตรงกันว่าการรวมกลุ่มมีประโยชน์ ให้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นไปด้วยความสมัครใจ การดำเนินงานภายในกลุ่มขึ้นอยู่กับความไว้วางใจและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในลักษณะเครือข่าย ส่วนกลุ่มที่รับการจัดตั้งจากทางการเป็นการเกิดจากวัตถุประสงค์หรือนโยบายของหน่วยงานที่เข้ามาจัดตั้งกลุ่มผู้นำในชุมชนจะ

ผลักดันให้สมาชิกเข้าร่วม การดำเนินกิจกรรม ไม่ได้อยู่ในความต้องการของสมาชิก กิจกรรมกลุ่มจึงไม่ก่อเกิดองค์ความรู้ใหม่ให้กับสมาชิกมากนัก

นอกจากนี้การศึกษาของดาร์จ อองคะเส (2540) พบว่า เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การรวมกลุ่มประสบความสำเร็จ นอกจากการสนับสนุนของหน่วยงานและความต้องการของชุมชนแล้ว การมีส่วนร่วมของสมาชิกซึ่งทุกคนจะมีส่วนร่วมในการดำเนินการของกลุ่มทุกขั้นตอนตั้งแต่การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน และการติดตามประเมินผล โดยการแบ่งงานหมุนเวียนกันทำงานตามความถนัดและมุ่งเน้นถึงผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นสำคัญ อีกทั้งการรวมกลุ่มของสตรีก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของสตรีเช่น ความสามารถในการแก้แแบ่งเบวปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัวในระดับหนึ่ง การได้รับการยอมรับในบทบาท สถานภาพในครอบครัวและชุมชนเพิ่มขึ้น

การบริหารจัดการกลุ่มทอผ้า

จากการศึกษาของลำแพน จอมเมือง และสุทธิพงษ์ วสุโสภานผล (2545) พบว่า การบริหารจัดการกลุ่มทอผ้าในแต่ละกลุ่มสมาชิกจะเลือกคณะกรรมการบริหารงานซึ่งประกอบด้วยประธานกลุ่มกรรมการ เจริญญิก คณะกรรมการกลุ่มไม่มีวาระจะทำงานจนกว่าจะลาออก ประธานกลุ่มมีหน้าที่ในการควบคุมดูแลการดำเนินงานของกลุ่ม การผลิต การจัดจำหน่าย พัฒนาความรู้ของสมาชิก ประสานงานกับองค์กรทั้งในและนอกชุมชน กรรมการกลุ่มมีหน้าที่ควบคุมการจัดซื้อวัตถุดิบการผลิต จำหน่าย ประสานงานสมาชิกภายในกลุ่ม เจริญญิกมีหน้าที่ในการจัดทำบัญชีการเงิน ระบาย ระบายของกลุ่มและการแจ้งข่าวสารการนัดประชุมกลุ่มให้สมาชิกทราบ นอกจากนี้กลุ่มจำเป็นต้องมีกฎระเบียบของกลุ่มโดยกำหนดร่วมกัน เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่นและเกิดความสมานฉันท์

นอกจากนี้จากการศึกษาของ ลำแพน จอมเมือง (2540: 125) พบว่ากิจกรรมของกลุ่ม สามารถช่วยชีวิตความเข้มแข็งของกลุ่มได้ระดับหนึ่งโดยวัดจากประเภทของกิจกรรม กิจกรรมของกลุ่มทอผ้าเป็นกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กัน อีกทั้งกระบวนการจัดการระบบกลุ่มและเครือข่ายของกลุ่มทอผ้ามาจากความร่วมมือร่วมคิดของสมาชิกทั้งหมด การรวมกลุ่มตามธรรมชาติ ซึ่งมีการหนุนเสริมจากภายนอกในบางเรื่องบางกิจกรรม ดังนั้นการจัดการจึงเป็นไปตามศักยภาพ ความสามารถและความต้องการของชุมชนเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ในด้านรายได้ของสมาชิกเป็นเงื่อนไขหลัก แต่กระบวนการที่เกิดขึ้นมาจากการเรียนรู้การช่วยเหลือกันในเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานรากสำคัญของระหว่างระบบกลุ่มและเครือข่ายมาจากระบบเครือญาติเดียวกัน ในชุมชนซึ่งเป็นระบบที่

เข้มแข็งมาก มีการช่วยเหลือกัน เห็นอกเห็นใจกัน ไม่เอาเปรียบ มีบุญคุณ มีการทดแทนกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการถ่ายทอดความรู้โดยไม่คิดค่าตอบแทน ทำให้พื้นฐานของธุรกิจชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น

บทบาททางเพศกับการพัฒนาชนบท

จากการศึกษาของ บรรรชร์ กล้าหาญ และรุ่งทิพย์ กล้าหาญ (2546) พบว่า ในลักษณะของการทำงานกลุ่ม ผู้ชายอาจจะมีความถนัดและมีความสนใจทำงานระดับโครงสร้าง ในขณะที่ผู้หญิงมีความละเอียดรอบคอบและความคิดสร้างสรรค์สูง อาทิ ผู้หญิงมีความละเอียดรอบคอบทำหน้าที่ดูแลด้านการเงิน โดยมีผู้ชายเป็นที่ปรึกษา การทำงานในลักษณะการรวมกลุ่มที่มีบูรณาการทางเพศระหว่างชายหญิงจึงเป็นการเติมเต็มประสิทธิภาพระหว่างกันทั้งนี้อันเนื่องมาจากแบบแผนทางวัฒนธรรมทางเพศของชุมชนได้กล่อมเกลาแนวคิดเรื่องบทบาททางเพศซึ่งเน้นความร่วมมือระหว่างเพศทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติและชุมชนและยังพบว่าเพศหญิงมีอำนาจในการตัดสินใจด้านการผลิตร่วมกับเพศชายประกอบกับลูกสาวมีสิทธิในกองสรดกเทียบเท่าลูกชาย ทำให้ผู้หญิงมีอำนาจใจเชิงเศรษฐกิจทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนเช่นเดียวกับการกำหนดครองพฤติกรรมการของผู้หญิงในการทำหน้าที่เป็นแม่บ้าน ดูแลบ้าน อบรมเลี้ยงดูบุตร ธิดา ร่วมกับการทำทรัพย์สินของครอบครัว เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงพลังอำนาจและความสามารถของผู้หญิงหรือในระบบความเชื่อต่อผิวยุ่่าที่มีการสืบทอดทางฝ่ายหญิง ผู้หญิงทำหน้าที่เป็นเจ้าพิธี เป็นการสนับสนุนอำนาจทางการเมือง การไม่เป็นทางการให้แก่ผู้หญิงในชุมชน

ในข้อค้นพบของ ศรีณทิพย์ หมั่นทรัพย์ (2543) พบว่า ในสังคมของชุมชนปกากะเอยอเมอท่าตั้งเดิม ผู้ชายมีพิธีกรรมเป็นพื้นที่ทางสังคมในการแสดงบทบาท ในขณะที่ผู้หญิงมีบทบาทหน้าที่อยู่กับระบบการผลิต มีความสามารถในการจัดการและควบคุมการผลิตเพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งความอยู่รอดของชุมชน พื้นที่ของบ้านและการผลิตจึงเสมือนพื้นที่ทางสังคมของผู้หญิง อย่างไรก็ตามบทบาทของชายและหญิงทั้งพิธีกรรมและการผลิตต่างก็เอื้ออำนวยความสมบูรณ์ ความอยู่รอดและความสงบสุขของชุมชนในขณะเดียวกันงานวิจัยชิ้นนี้ ยังได้เน้นบทบาทของผู้หญิงปกากะเอยอที่ใช้ความรู้ความชำนาญในไร่เพื่อนำไปสู่อำนาจในการควบคุมและจัดการกับองค์ประกอบต่างๆเพื่อเอื้ออำนวยต่อการผลิตไม่ว่าจะเป็นการจัดการ สิทธิการใช้ที่ดิน และการจัดการแรงงาน การจัดการสิ่งเหล่านี้ยังเน้นย้ำถึงเครือข่าย ความสัมพันธ์ทางสังคมฝ่ายสายเครือญาติของพวกเธอที่เข้มแข็งอีกด้วย จากความรู้ความสามารถนี้อาจพูดได้ว่าผู้หญิงในสังคมแบบนี้มีศักยภาพค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในสังคมแบบอื่นและถึงแม้ว่าสังคมของปกากะเอยจะเปลี่ยนเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ซึ่งส่งผลให้ผู้ชายมีพื้นที่ทางสังคมมากขึ้นและนำมาเป็น

เครื่องมือในการต่อรองเชิงอำนาจที่ได้เปรียบกว่า แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้สถานะภาพทางสังคมของผู้หญิงจะเป็นภาระหน้าที่ในครัวเรือนแต่ก็เป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเอาไว้อย่างเข้มแข็ง

นอกจากนี้การศึกษาของ อรอนงค์ แสนชากุล (2548) พบว่าบทบาทของผู้หญิงลึซุที่มีการถูกกำหนดโดยสังคมที่คาดหวังว่าผู้หญิงที่ดีมีความอดทน ทำงานเก่ง มีความรับผิดชอบและจำกัดพื้นที่ผู้หญิงในครอบครัว โดยผ่านกระบวนการผลิตของสถาบันครอบครัว ชุมชนและสังคมการแบ่งพื้นที่ของผู้หญิงผู้ชาย การแบ่งงานกันทำ การขัดเกลาทางสังคม และความเชื่อในลักษณะที่ดีของผู้หญิงทำให้เห็นว่าอุดมการณ์การเป็นผู้หญิงดี ดูเหมือนจะมีความเข้มแข็งแต่การถูกควบคุมทางด้านความเชื่อแบบปิตาธิปไตย (ครอบครัวที่มีผู้ชายหรือพ่อเป็นผู้ปกครอง) เกี่ยวกับเรื่องเพศและการแบ่งพื้นที่ระหว่างหญิงชายดูเหมือนเป็นเหตุให้ผู้หญิงยังเป็นรองผู้ชายอยู่ แต่อย่างไรก็ตามความเป็นผู้หญิงของลึซุและความเป็นแม่ที่ต้องเอาใจใส่งานบ้านและการดูแลลูกๆ รวมถึงด้านการแต่งกายซึ่งดูเหมือนผู้หญิงชาวลึซุจะให้ความสำคัญต่อการแต่งกายประจำเผ่า ถ้าลูกชายลูกสาวของใคร ใส่ชุดที่มีการตัดเย็บ ปักผ้าฝีมือและมีเครื่องประดับคนก็จะชื่นชมและมีหน้ามีตาในสังคม ดังนั้นผู้หญิงลึซุจึงพยายามพัฒนาฝีมือในการเย็บปักถักร้อยหลายๆอย่างจากผู้เป็นแม่เพื่อสามารถเย็บเสื้อผ้าให้ลูกและหลาน และขณะเดียวกันยังสร้างรายได้จากงานหัตถกรรมขายให้กับคนลึซุในชุมชนและบุคคลทั่วไปได้ จะเห็นได้ว่านอกจากสังคมลึซุจะมองผู้หญิงว่าเป็นแรงงานที่มีหน้าที่และบทบาทการผลิตเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มให้กับครอบครัวแล้วยังเป็นผู้รับภาระในการสานต่อสืบทอดวัฒนธรรมของลึซุต่อไป และกลไกที่ควบคุมอยู่เบื้องหลัง กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมนี้ คืออุดมการณ์ผู้หญิงดีนั่นเอง และนอกจากนี้งานวิจัยชิ้นนี้ยังได้พูดถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงลึซุภายใต้การพัฒนาสมัยใหม่ที่ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำงานบ้านและไปทำไร่ ต้องมาช่วยพ่อซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านดูแลแขกที่มาติดต่อ ทำอาหารและเครื่องดื่มเลี้ยงต้อนรับและจัดที่พัก การพัฒนาสมัยใหม่ที่มีการผลิตซ้ำให้ผู้หญิงจะต้องรับภาระงานในบ้านมากกว่าขึ้นมากกว่าเดิม เมื่ออยู่ในบ้านต้องเย็บปักผ้า สำหรับสมาชิกในครอบครัวและบางส่วนเพื่อการค้า และอีกประการหนึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าบทบาททางเพศในสังคมซึ่งถูกกำหนดจากวัฒนธรรมนั้นผู้หญิงลึซุที่ได้ผ่านกระบวนการกล่อมเกลาของวัฒนธรรมลึซุต้องปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมที่ต่างกันของวัฒนธรรมพื้นราบอยู่ตลอดเวลา จึงเกิดเป็นอัตลักษณ์อีกรูปแบบหนึ่งคือเป็นคนที่มีความยืดหยุ่นสูง เพราะหากไม่มีความยืดหยุ่นเพียงพอแล้วไม่สามารถอยู่ในวัฒนธรรมใดได้หรืออาจเกิดปัญหาในการเข้ากับวัฒนธรรมหนึ่ง ดังนั้นความเป็นหญิงจะสามารถแปรเปลี่ยนไปตามเวลาและสถานที่ได้

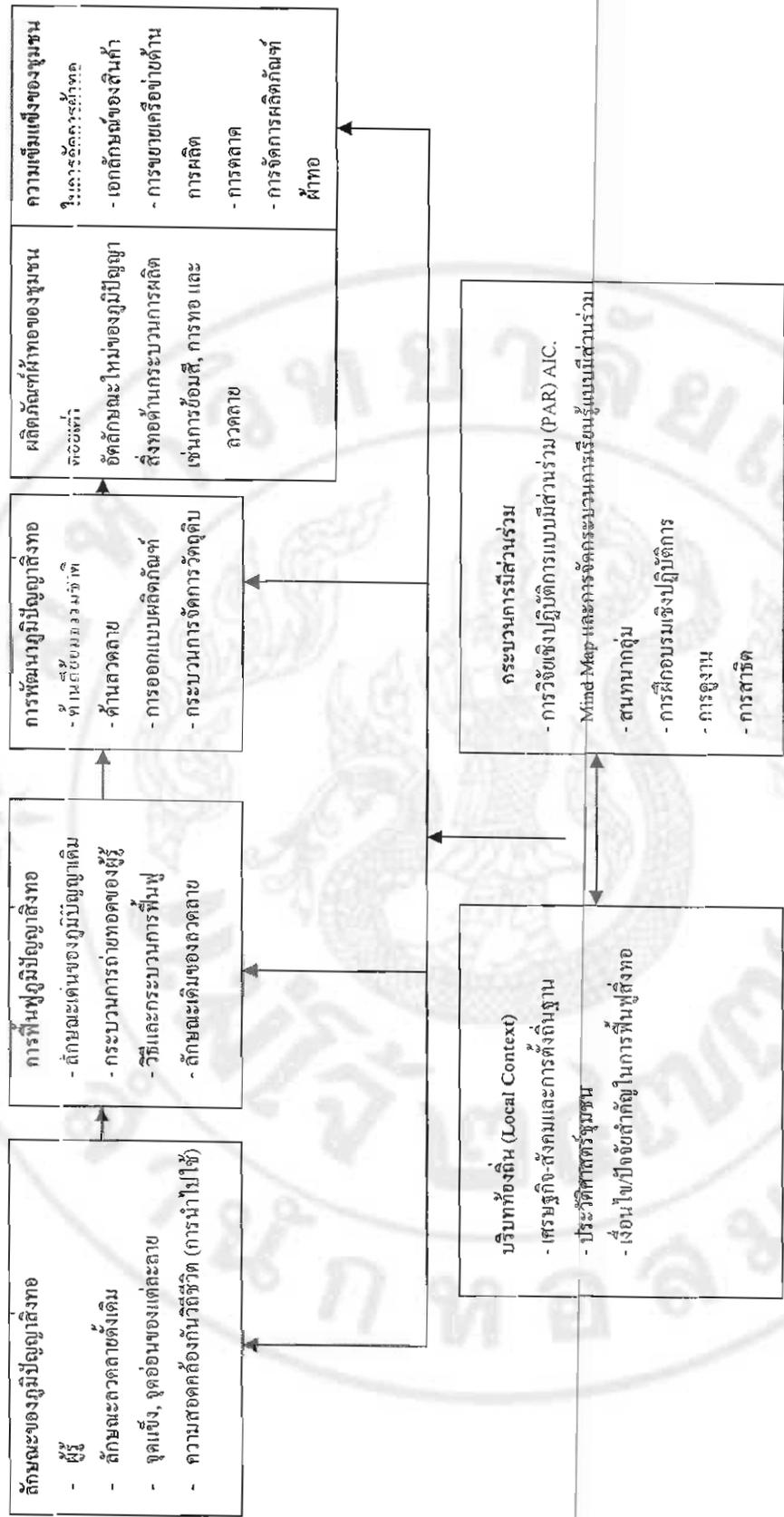
กรอบความคิดในการวิจัย (Conceptual Framework of the Study)

การประเมินผลการพัฒนาในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการพัฒนาที่ขาดสมดุล โดยประสบความสำเร็จเฉพาะในเชิงปริมาณ แต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทุนทางสังคมและฐานทรัพยากร รวมทั้งความอ่อนแอของสังคมไทยที่ตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยม ทั้งนี้จากกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมการพัฒนามุ่งพัฒนาให้เกิดความทันสมัย โดยนำวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเป็นรูปแบบ ความเหนือกว่าของอำนาจวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้าครอบงำวัฒนธรรมไทย ทำให้ความเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย บางอย่างเริ่มสูญหายไป โดยเฉพาะชุมชนชนบท ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ ได้รับผลกระทบอย่างมาก เช่นเดียวกับชุมชนคอยเต่าเป็นชุมชนที่ชาวบ้านมีการทอผ้า ซึ่งเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมกันมายาวนานจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง มีลวดลายผ้าที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองในแต่ละลวดลายนั้นก็มีคุณลักษณะที่มีคุณค่า ความเชื่อสอดแทรกอยู่ ในความเป็นอัตลักษณ์ของลวดลายผ้า แต่ละลายสามารถถ่ายทอดให้เห็นถึงคุณค่าจากแรงบันดาลใจของผู้ทอ และสามารถเป็นสัญลักษณ์ที่จะสื่อความหมายแก่กันและกันได้เมื่อนำไปใช้ในโอกาสที่เหมาะสม สิ่งที่มีคุณค่าเหล่านี้ได้ถูกอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในชุมชนมีเสื้อผ้าสมัยใหม่หาซื้อได้ง่าย ราคาไม่แพงเข้ามาแทนที่ คนรุ่นใหม่เห็นว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมล้าสมัยมีขั้นตอนที่ยุ่งยากจากเดิมที่เคยทอผ้าทำเป็นเครื่องใช้ในบ้าน ทำเป็นเสื้อผ้าสวมใส่ก็เล็กทำกัน ดังนั้นกระบวนการฟื้นฟูภูมิปัญญาสิ่งทอของชุมชนคอยเต่าจึงได้เริ่มขึ้นโดยที่ชาวบ้าน และผู้รู้จำนวนหนึ่งที่เล็งเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่ควรอนุรักษ์ไว้ ซึ่งเป็นลวดลายที่มีลักษณะดั้งเดิมและบางลวดลายก็มีการดัดแปลงบ้างเพื่อให้เหมาะกับประโยชน์ใช้สอยและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ดังนั้น การรวมกลุ่มของชาวบ้านและผู้รู้ในชุมชนคอยเต่าจึงเน้นการดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เป็นการระดมความคิด รวมพลังปัญญาหรือฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมที่กำลังเสื่อมหายไปและพัฒนาสู่ ลวดลายรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้มีความเหมาะสมกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่น เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองต่อไป

จากการทบทวนวรรณกรรมในด้านแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาบริบทของท้องถิ่น (local context) ในประเด็นของเศรษฐกิจ-สังคมและการตั้งถิ่นฐาน โดยชุมชนคอยเต่าเป็นหมู่บ้านที่มีขนาดเล็ก ห่างจากที่ว่าการอำเภอคอยเต่าประมาณ 10 กิโลเมตร ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเมืองประกอบอาชีพทำ

การเกษตร รับจ้างทั่วไป ต้องการทำอาชีพเสริมหลังจากว่างเว้นฤดูกาลทำการเกษตร อีกทั้งใน
ประเด็นที่ชุมชนคอยเต๋ามีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนเกี่ยวกับสิ่งทอ และมีลายผ้าทอที่สืบทอด
ต่อกันมาจากบรรพบุรุษภูมิปัญญาสิ่งทอเหล่านี้กำลังจะเสื่อมและสูญหายไปอันเนื่องมาจาก
ประเด็นของเงื่อนไขและปัจจัยที่เกิดจากผลของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ทำให้ชุมชนคอยเต๋
ได้รับผลกระทบ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน อาทิเช่น ทางด้านคมนาคม ด้านการถ่ายทอด
ภูมิปัญญาทอผ้า ด้านระบบการศึกษา และต้องความต้องการมีรายได้เสริมของชาวบ้านเป็นต้น ทำให้
เกิดการรวมตัวของชาวบ้านจำนวนหนึ่งร่วมกับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น
เพื่อทำกิจการทอผ้า ซึ่งจากเงื่อนไขและปัจจัยดังกล่าวผู้วิจัยจึงใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
คอยเต๋โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการมีส่วนร่วม (PAR) เข้าทำการศึกษาลักษณะภูมิปัญญาสิ่งทอใน
ประเด็นของตัวผู้รู้ ลักษณะลวดลายดั้งเดิม การสืบทอด จุดแข็งจุดอ่อน (คุณค่า) ของแต่ละลายและ
การนำไปใช้ในวิถีชีวิตโดยใช้กระบวนการสนทนา การสัมภาษณ์เชิงลึกและข้อมูลทุติยภูมิ จากนั้นจึง
ใช้เทคนิคการวิเคราะห์และการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (AIC) และแผนที่ความคิด (mindmap)
ในการฟื้นฟูและพัฒนาภูมิปัญญาสิ่งทอรวมทั้งวัฒนธรรมในการถ่ายทอดโดยการจัดการกระบวนการ
เรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การดูงาน การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและการสาธิต จนสามารถพัฒนา
ผลิตภัณฑ์ผ้าทอและอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนคอยเต๋ และจากนั้นจึงสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
ในการจัดการผลิตภัณฑ์ผ้าทอโดยการกำหนดเอกลักษณ์ของสินค้า ขยายเครือข่ายด้านการผลิต การ
จัดการด้านการตลาดและการจัดการผลิตภัณฑ์ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ บริหารจัดการ
กลุ่มและร่วมกันรับผลประโยชน์จากการพัฒนาภูมิปัญญาสิ่งทอจากระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว
ข้างต้นสามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย ดังแผนภูมิ 4

แผนภูมิ 4 กรอบแนวคิดในการวิจัย